

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN DIŞ
POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Agil MAMMADOV

**Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sibel AKGÜN

AĞUSTOS - 2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

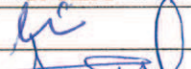
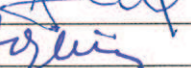

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN DIŞ
POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Agil MAMMADOV

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Bu tez 07.08/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Sibel Akpın	KABUL	
Yrd. Doç. Dr. Kâmil SAHİN	KABUL	
Yrd. Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	DÜZELTME	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Agil MAMMADOV

02.08.2012

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sibel AKGÜN hocama sonsuz teşekkür ederim. Sakarya Üniversitesinde eğitim almamda bana yardımcı olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkürümü bildiririm. Ayrıca, bu çalışmama maddi ve manevi destek veren Sakarya Üniversitesinde eğitim alan Türk Dünyası Öğrencilerine teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Agil MAMMADOV

02.08.2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KARŞILIKLI BAĞIMLILIK, DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİNDE ENERJİ	3
1.1. Dış Politika ve Karşılıklı Bağımlılık Olgusu	3
1.2. Enerjinin Devletler İçin Önemi	9
1.3. Enerjinin Uluslararası Politikada Yeri ve Önemi	12
1.4. Enerji ve Dış Politika	17
BÖLÜM 2: BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCANDA ENERJİ REKABETİ	22
2.1. Hazar Havzasında Uluslararası Rekabet	22
2.1.2 Azerbaycan'da Petrolün Tarihi	25
2.1.3. ABD	33
2.1.4. Rusya	37
2.1.5. Avrupa Birliği	42
2.1.6. İran	45
2.1.7. Türkiye	49
2.2. Azerbaycan Hususundaki Rekabet Karşısında Azerbaycan'ın Duruşu	52
2.2.1. Ayaz Mutallibov Dönemi	54
2.2.2. Ebülfez Elçibey Dönemi	56
2.2.3. Haydar Aliyev Dönemi	59
2.2.4. İlham Aliyev Dönemi	62
BÖLÜM 3: AZERBAYCAN ENERJİ KAYNAKLARININ KULLANIMI VE BORU HATLARI	66
3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı	66
3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı	72
3.3. NABUCCO	77
3.4. TANAP	85
3.5. Petrolün Azerbaycan Ekonomisine Etkisi	86
3.6. Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ	1133

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	: Azeri-Çırac-Güneşli
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petroleum
BTC HPBH	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EIA	: Enerji Bilgi İdaresi (Energy Information Administration)
EIF	: Uluslararası Enerji Kongresi
ENI	: İtalyan Enerji Şirketi
EUROGAS	: Avrupa Doğal Gaz Birliği (The European Union of the Natural Gas Industry)
GAZPROM	: Rus Devlet Enerji Şirketi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)
IFC	: Uluslararası Finans Kuruluşu
INOGATE	: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı (İnterstate Oil and Gas Transport to Europe)
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (Liquefied Natural Gas)
MOL	: Macar Enerji Şirketi
NABUCCO	: Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

NIC	: Nabucco Şirketi (Nabucco Gas Pipeline International GmbH)
NNC	: Nabucco Ulusal Şirketleri (Nabucco National Companies)
OIEC	: Office of Injured Employee Counsel
OMV	: Avusturya Enerji Şirketi
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
PSA	: Production Sharing Agreement
RWE	: Alman Enerji Şirketi (RWE Midstream GmbH)
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TACİS	: The EU's Relations With Eastern Europe&Central Asia
TANAP	: Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TPAO	: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: BTC Projesinin Katılımcıları	67
Tablo 2: BTE Projesinin Katılımcıları	80

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: BTC Ham Petrol Boru Hattının Geçiş Güzergahları.....	66
Şekil 2: BTE Doğal Gaz Hattı Projesi ve Şah Deniz Projesi.....	72
Şekil 3: Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin Geçiş Güzergâhları	77

Tezin Başlığı: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Dış Politikasında Enerji Faktörü

Tezin Yazarı: Agil MAMMADOV **Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Sibel Akgün

Kabul Tarihi: 03 Ağustos 2012 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 110 (tez)

Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler **Bilimdalı:** Uluslararası İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına birlikte Azerbaycan bölgede önemli aktör oldu.1990-1994 yıllarında Azerbaycan iç ve dış politikada bazı zorluklarla karşılaşmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında çöküntüye uğrayan ekonomisinin yeniden toparlanması ve diğer sektörlere geliştirilmesi istikametinde Azerbaycan'ın petrol gelirlerinden büyük bir beklentisi vardır. Azerbaycan'ın petrol politikası Azerbaycan dış politikası ile etkileşim halindedir.

Azerbaycanın bağımsızlığının güvence altına alınmasında enerjinin rolü büyük olmuştur. 1994 yılında Asrın Anlaşmasının imzalanmasıyla Azerbaycanın somut olarak bölgede etkin nüfuzuna sahip olmaya başladı. 2007 yılından başlayarak Şah Deniz doğal gazı da Avrupa pazarlarına satılmaktadır. Dünyanın dikkatini çeken bir diğer boru hattı projesi Azerbaycan ve İran, Irak ve Türkmenistan doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya bağlayan Nabucco projesi olmuştur. Yapılan bu işbirlikleri sonucunda Azerbaycan devlet bütçesinde ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Aynı zamanda Karabağ sorununun çözümünde ve toprak bütünlüğünün sağlanması istikametinde de "petrol kartı"na kullanmaya çalışmaktadır . Bugün Azerbaycan Doğu-Batı enerji koridorunda en önemli ülkelerden biri haline gelmiştir. Ekonomik ilişkiler hızla yükselmiş, Türkiye Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur.

Günümüzde Azerbaycan çeşitli boru hattı projeleriyle uluslararası enerji pazarında büyük söz sahibi haline gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Enerji, Dış Politika, Boru Hatları

Title of the Thesis: After The Independence Azerbaijan Foreign Policy Energy Factor	
Author: Agil MAMMADOV	Supervisor: Assist. Prof. Sibel AKGÜN
Date: 03 August 2012	Nu. Of pages: vii (pre text) + 110(main
Department: International Relations Subfield: International Relations	
<p>The collapse of the Soviet Union, Azerbaijan became an important actor in the region. Assurance of the independence of Azerbaijan energy has an important role in the country. In 1990-1994 Azerbaijan has encountered some difficulties domestic and foreign policy.</p> <p>The first years of independence, the economy suffered the collapse and re-direction of the recovery and development of other sectors of Azerbaijan's oil revenues are a great expectation. Azerbaijan's oil policy has an interaction with the foreign policy of Azerbaijan. Energy has a big role in the assurance of the independence of Azerbaijan.</p> <p>In 1994, Azerbaijan signed the "Treaty of the Century" began to have a tangible influence in the region effectively. Beginning in 2007 the Shah Deniz natural gas sold to European markets. Another pipeline project that captured the attention of the world at large has been the Nabucco project linking natural gas resources of Azerbaijan and possibly Iran, Iraq and Turkmenistan to Europe. As a result of this cooperation has experienced significant changes in the state budget of Azerbaijan. At the same time ensuring the territorial integrity and the direction of resolving the Karabakh conflict in the "oil card" is trying to use. Today the Azerbaijan has become one of the most important countries East-West energy corridor.</p> <p>Economic relations have also been booming, making Turkey the biggest trade partner of Azerbaijan. Today a variety of pipeline projects in Azerbaijan have a say in the international energy market has become vast.</p>	
Keywords: Azerbaijan Republic, Energy, Foreign Policy, Pipe-line	

GİRİŞ

Hazar Havzası sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile dünya enerji kaynaklarının önemli bir kısmının merkezi durumundadır. Bu nedenle Batılı petrol şirketleri bölgede yatırım yapmaya ve 1991'den sonra dev petrol şirketlerinin nerdeyse tamamı bu bölgede yatırım yapmak üzere girişimde bulundular. Azerbaycan jeopolitik konumları itibarile değerlendirildiğinde, Azerbaycan'ın petrolü, doğal kaynakları, enerji yolları üzerinde bulunması ona stratejik önem kazandırmaktadır.

Çalışmanın Konusu

Azerbaycan dış politikasında karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde enerji faktörünü tüm boyutları ile incelenmeye çalışılmıştır. Ülkeler arasında artan karşılıklı işbirliği çerçevesinde de Azerbaycan artık yalnız eski Sovyet Cumhuriyetleri ile değil, Avrupa ve ABD gibi önemli aktörlerle işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Bu da Azerbaycan dış politikası açısından büyük imkanlar sağlamıştır.

Çalışmanın Önemi

Azerbaycan dış politikasında enerji faktörünü bir arac olarak kullanarak, ülkenin güvenliğinin sağlanmasında petrolün önemi incelenmiştir. Petrol ve doğal gazın çıkarılması ve nakil hatlarının ülkelere ve Azerbaycan dış politikasına yansımaları araştırılarak hedefleri saptanmaya çalışılmıştır. Enerji anlaşmalarının bölgesel ve bölge dışı devletler açısından önemi incelenmiştir. Azerbaycan petrolünün Batı'ya taşınmasıyla, Avrupa'nın enerji kaynaklarına olan ihtiyacının çeşitlendirilmesinde ülke petrol ve doğalgazının katkısı tartışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Azerbaycan dış politikasına yeni bir bakış açısı sunarak enerji anlaşmalarının ülke ekonomisine katkısı ve bölgesel güç olma yolunda ilerleyen Azerbaycan'ın Güney Kafkasya bölgesinde aktif politika uygulaması temel alınarak araştırmalar yapılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonra kendi petrol ve doğalgazını koz olarak kullanarak, kendi bağımsızlığını güvence altına alarak uyguladığı politikalar incelenmiştir. Son zamanlar enerji politikasındaki ülkeler arasındaki yaptığı anlaşmalar ve bu anlaşmaların önemi araştırılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Azerbaycan dış politikasının analizinde karşılıklı bağımlılık yöntemi kullanılarak enerji anlaşmalarının ve nakil hatlarının ülke ekonomisi üzerinde yaptığı pozitif etki açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde enerjinin dünya politikasında oynadığı rolü incelenirken, enerji ekonominin temel girdisi olarak incelenmiştir. İkinci bölümde bölgesel ve küresel aktörlerin Azerbaycan doğal kaynaklarını elde etme çabaları ve bu çabalara karşı Azerbaycan hükümetinin yürüttüğü enerji politikaları araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan'ın devlet olarak temelde, çeşitli seçenekler arasında yapılan tercihi, rasyonel bir biçimde , en iyi, yani maksimum fayda sağlayacak olan boru hattı projeleri politikası ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise, Azerbaycan enerji anlaşmaları yaparak ülkeler arasındaki işbirliğinden yararlanarak, sorunların çözümünde büyük devletlere karşı denge politikası yürüterek petrol ve doğalgazın çıkarılması ve taşınmasında önemli bir ülke olma özelliğinin altı çizilmiştir. Tüm bölümlerde ülkelerin enerjiye olan gereksinimi vurgulanarak, Azerbaycan dış politikasında enerjinin önemi göz önünde bulundurularak konuya açıklık getirilmiştir.

BÖLÜM 1: KARŞILIKLI BAĞIMLILIK, DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİNDE ENERJİ

1.1. Dış Politika ve Karşılıklı Bağımlılık Olgusu

Uluslararası ilişkiler disiplini ile uğraşanlar ya daha çok güç dengesini temel alan geleneksel yaklaşımla, ya da sosyal bilimlerin yeni yöntem ve tekniklerini kullanan davranışçı yaklaşımla dış politika olgusunu incelemektedirler. Geleneksel yaklaşım ulusların birbiriyle ilişkilerinin tarihi gelişimi üzerinde dururken, davranışçı yaklaşım ise ulusları harekete geçiren temeldeki etkenler ve bu hareketlerin yöntem ve hedeflerindeki gelişime ağırlık vermektedirler. Bu yaklaşımların hiç biri tek başına uluslararası ilişkiler disiplinini bütün yönleriyle açıklamaya yetmemektedir. Bu yaklaşımların her birinin uluslararası olguların açıklanmasında birbirini tamamladığını kabul etmek doğru olur (Kürkçüoğlu, 2011: 311).

Robert Keohane ve Joseph Nye Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilerdeki Siyasi Gerçekçi düşüncenin (Realizmin) merkezi varsayımlarına meydan okumaya ve devletlerin süregelen önemini kabul ettikleri halde uluslararası gündemin gittikçe artan bir şekilde uluslararası ve uluslararası aktörler tarafından oluşturulduğunu iddia etmeye başladılar. Uluslararası yaşamın artan karmaşıklığı gücün toplanamayacağı, bunun yerine bir takım konu alanlarına dağıtılmış şekilde anlaşılması zorunluluğu anlamına gelir. Bundan başka, artan karmaşıklık, karşılıklı bağımlılığın gelişimi ile eşgüdümlüdür. Öyle ki, askeri kuvvet, amaçlara ulaşmada etkin bir yol almaktan çıkmıştır. Bunun sonuçları askeri kapasitesi zayıf olan devletlerin bile sorunları birbirine bağlama ve sonuçları etkileme konusunda yetki sahibi olabilmesi şeklinde belirir. Bundan dolayıdır ki, Siyasi Gerçekçi düşünüşün tam tersine, askeri kuvvet, istenilen sonuçları elde etmede hem daha az etkili, hem de daha az geçerli bir yöntem haline gelmiştir (Williams, 2007; 349) .

Soğuk Savaşın bitmesi yeni konuların ve yeni aktörlerin ortaya çıkması ile artan karşılıklı bağımlılık, uluslararası sistemin analizinde geleneksel devlet merkezli yaklaşımın varsayımlarının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin yetersiz ve eksik kaldığı konularda devlet dışı aktörlerin bu görevleri üstlenmesi karşılıklı bağımlılık teorisini önemli kılmıştır (Bakan, 2001: 15).

Uluslararası İlişkiler araştırmalarının 1970`lerde giderek daha fazla küresel bağımlılık (dependency) veya karşılıklı bağımlılık (interdependency) kavramlarıyla ve bunların dünya politikası üzerindeki etkilerinin araştırılmasıyla ilgilenmeye başladıkları görülmektedir (Toklu, 2006; 29). 1990 sonrasında ön plana çıkan küreselleşme söylemiyle birlikte karşılıklı bağımlılık daha da güçlenmiş ve küresel bir fenomen halini almıştır (Gürkaynak ve Yalçınar, 2011; 2).

Uluslararası ekonomik ilişkiler hükümetlerin giderek artan ve başlıca işleri haline gelmiştir. Bu nedenle karşılıklı bağımlılık teorisi uluslararası düzene, özellikle ekonomik düzene büyük bir önem atfetmiştir (Bakan, 2001: 15).

Karşılıklı Bağımlılık analitik bir sözcük olarak, bir sistemin değişim yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapar. Basit bir şey söylersek, karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmak demektir. Böyle bir durum kendi içinde ne iyidir, ne kötü, karşılıklı bağımlılığın çoğu da olabilir, azı da. Ülkeler arası karşılıklı bağımlılıkta bazen iyi günler, bazen kötü günler de yaşanabilmektedir. 18. yüzyılda Jean Jacques Rousseau karşılıklı bağımlılığın beraberinde sürtüşme ve çatışma getirdiğine işaret etmiştir. Rousseau onun çözümü izolasyon ve ayrılmakta görmekteydi. Ama küreselleşmiş dünyada bu nadiren mümkündür. Ülkeler izolasyon yönü denediğinde, bunun muazzam bir ekonomik bedeli olur. Ülkeler için, dünyanın geri kalanından boşanmak kolay değıldir (Nye, Welch, 2011; 350-353).

Dış Politikayı bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikaların toplamı olarak tanımlayabiliriz (Kürkçüoğlu, 2011: 311). Devletler güvenliklerini sağlamak için belli araçlara başvururlar. Bağımsızlığını yeni kazanan ve askeri gücü zayıf olan devletler bu araçlardan bir veya bir kaçına başvurarak egemenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Uluslararası sistemde yeni aktörlerin katılımıyla birlikte karşılıklı bağımlılık ilişkisinden söz edilebilmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi, uluslararası ilişkilerin gündeminin sadece askeri ve güvenlik konularından ibaret görmemekte, ekonomik ve toplumsal ilişkiler önem kazanmaktadır. Çatışma ve işbirliği ilişkileri çerçevesinde aktörler faydayı maksimize etmenin yollarını aramaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkileri devletlerarasında savaşın giderek ortadan kalkacağını öngörmektedir. Devletlerin dış politikada temel tercihlerinin barıştan yana olacağını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre

devletler güçlendikçe güce başvurma eğilimlerinde azalma olacaktır. “Devletlerin askeri gücü az veya zayıf ise diplomasinin hayati önemi artmaktadır” (Kürkçüoğlu, 2011: 313). Yani güçlü bir devlete karşı bir başka güçlü devlete veya devletlere dayanmak hatta müttefiki devletleri de birbirine karşı oynayarak amacına ulaşmaya çalışmıştır (A.g.e, 315).

Güçlü devletler dış politika kararlarında realizme göre davranış sergilemesi olağan gözüktürken ve çıkarlarını maksimize etmekteyken, yeni bağımsız ve az gelişmiş ülkelerin güç peşinde koşması veya çıkarlarını maksimize etmekten ziyade karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile hareket etmektedirler (Arı, 2008: 390-391). Büyük devletler çıkarlarını maksimize ederken olumsuz sonuçlara katlanmakta veya bunun bedelini ödemekteyken, az gelişmiş ülkeler çıkarlarını maksimize etmek yerine paylaşmayı tercih etmektedirler ve büyük devletler tarafından öngörüldüğü ölçüde hareket ettiği gözlemlenmektedir.

Bu ilişkilerin muhafazası adına ülkelerin bir birine olan husumetleri azalmaktadır (Bakan, 2001: 21). Bir ülkenin dış politikası, bir yandan kendi iç koşullarından etkilenirken, bir yandan da söz konusu ülkelerin içerisinde yer aldığı uluslararası sistemin, dış dünyanın koşulları tarafından belirlenmektedir. Özellikle, günümüzde giderek belirginleşen karşılıklı bağımlılık olgusu, bu konunun önemini daha da arttırmaktadır (Sönmezoğlu, 1995: 521).

Bağımlılık, bir devletin dış politikalarının diğer bir devlet tarafından belirlene bildiği tek taraflı bir etkileşimi ifade ederken, karşılıklı bağımlılık farklı ülkeler arasındaki ilişkilerde gündeme gelen karşılıklı etkileşimi ifade eden bir kavramdır (Arı, 2008: 406-407).

Karşılıklı bağımlılığı ekonomik ve siyasi olarak ayırmak mümkün değildir. Çünkü karşılıklı bağımlılık ekonomik olarak başlar ve siyasi semeresi kendiliğinden ortaya çıkar. Ülkeleri birbirine bağlı kılan diplomatik dostluk anlaşmaları değil, dış ticaret ilişkileridir. Ekonomik işleyişin dış politikayı artan bir şekilde etkilemesi, dış ekonomik ilişkileri düşük yoğunluklu siyasetten yüksek yoğunluklu siyasete taşımıştır. Bu da devletin dış politikadaki rolünü, nüfuzunu ve bu nüfuzun sınırlarını tartışır hale getirmiştir (Bakan, 2001: 15).

Karşılıklı bağımlılık üç önemli varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımları şöyle özetleyebiliriz:

- Devlet uluslararası ilişkilerdeki baskın konumunu çokuluslu şirketler gibi “devlet-dışı” aktörlere ve güçlere karşı kaybetmektedir.
- Artık, uluslararası düzeyde askeri ve stratejik meselelerin tepede “high politics”i, diğer ekonomik ve refah meselelerininse daha aşağıda “low politics”i oluşturduğu hiyerarşik bir düzen geçerliliğini yitirmektedir.
- Askeri gücün uluslararası ilişkilerdeki görece önemi azalmaktadır (Aydın, 2008: 98).

Devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve etkileşimi iki türlü ortaya çıkmaktadır:

- Birincisi, simetrik ilişkidir: bu durumda, ilişkinin zarar görmesinden her iki taraf da aynı ölçüde olumsuz etkilenmektedir.
- İkincisi, asimetrik ilişkidir: bu durumda, taraflardan biri diğerine tek taraflı bağımlı olup politik etkiye açık hale gelmektedir.

Karşılıklı bağımlılık çift taraflı olup bir etkileşimi ifade etmekte olup fiziki güçle orantılı değildir. Keohane ve Nye’ a göre eğer güç, bir devletin diğer devletin etkileyebilme ve değişiklik yapabilme yeteneği ve kapasitesi ise, bu her zaman gerçek güçle paralellik taşımamaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi dolayısıyla daha küçük devletlerin daha büyük devletlerin dış politik davranışlarında da değişikliğe yol açabildiği gözlenmekte veya aksi durum söz konusu olmaktadır (Arı, 2008: 406-408).

Keohane ve Nye bu teoremin çıkış noktası ve bir anlamda temel sorunu olan karşılıklı bağımlılık koşullarında dünya siyasetinin temel karakteristiklerinin ne olduğu konusunda karşılıklı bağımlılık ile uluslararası sistemin yapısı arasındaki ilişkiler dikkat çekmekte ve bu anlamda entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık arasındaki doğrudan bir bağlantı olduğu ifade edilmektedir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2011; 76).

Devletler ekonomik bakımdan değişen ölçülerde birbirlerine bağımlıdırlar. Ekonomik kaynaklar, siyasal etki için seferber edilebilecek olanakların en başında gelenler

arasında bulunmaktadır. Sahip oldukları stratejik önemdeki hammaddelerde, gelişmekte olan devletler de, gelişmiş devletleri de etkileyebilir (Gönlübol, 2000; 140).

İki tür karşılıklı bağımlılık olgusu mevcuttur;

Ülkelerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıkları ve uluslararası sistem arasındaki karşılıklı bağımlılık. Birinci tür karşılıklı bağımlılığın geleneksel türüdür, İkinci tür bağımlılık, siyasi, askeri öğeleri de kapsamakla birlikte ticari, ekonomik alanda ortaya çıkar. İkinci tür bağımlılık, karşılıklı bağımlılığın bugünkü anlamını daha iyi yansıtmaktadır. Karşılıklı bağımlılık genelde ekonomik alanlara ilişkin olmaktadır (Keohane ve Nye, 1989; 9).

Karşılıklı Bağımlılığın faydaları bazen sıfır toplamı ya da sıfır olmayan toplamı şeklinde ifade edilir. Sıfır toplamı bir durumda, sizin kaybınız benim kazancımdır ve tersi. Pozitif toplamı bir durumda, ikimiz de kazanırız, negatif toplamı bir durumda, ikimiz de kaybederiz. Karşılıklı Bağımlılığın hem sıfır toplamı hem sıfır olmayan toplamı yönleri bulunur.

Bazen liberal ekonomistler karşılıklı bağımlılığı sadece artan kazanç temelinde, yani herkesin kazançlı çıktığı ve herkesin daha iyi duruma geldiği pozitif toplamı durumlar olarak düşünürler. Karşılıklı ekonomik bağımlılık askeri karşılıklı bağımlılığa benzer. Karşılıklı ekonomik bağımlılık değerlere ilişkin politika seçimlerini içerir (Nye, Welch, 2011; 350-356).

Devletler arasında işbirliği çeşitli nitelikler gösterebilir, ya da çeşitli biçimler alabilir. İki, ya da daha fazla devletin sahip oldukları çıkarlar, değerler ya da amaçlar uyumlu olabilirler ve bunların birlikte gerçekleştirilmeleri olanağının bulunduğu taraflarca algılanabilir. Bir devlet, başka bir devletin amaçlarına ulaşmasının, kendi çıkarlarının veya değerlerinin gerçekleştirilmesi için yardımcı olabileceğini vurgulayabilir. Devletler arasında işbirliği, birbirinden çok farklı çerçeveler içinde cereyan edebilir. İşbirliği çalışmalarının çoğunluğu belli bir sorun, ya da ortak bir çıkar ile ilgili olarak iki devlet arasında ortaya çıkarlar (Gönlübol, 2000; 368-369).

Keohane ve Martin karşılıklı bağımlılıkta uluslararası teşkilatların önemini vurgulamışlar. Uluslararası teşkilatlar; devletlerarası karşılıklılık ilkesinin gözetilmesi,

işbirliğinin belirlenen hedefler doğrultusunda tertip edilmesi ve yürütülmesine katkı sağlayarak kalıcı barışa hizmet etmektedir. Uluslararası teşkilatlar, düzenli bilgi akışını sağlayarak ve karşılıklı taahhütlerin yerine getirilmesi noktasında tarafların ikna olmasını kolaylaştırarak, ülkeler arasında güven inşa etmektedir. Nitekim devletlerarası ikili ilişkiler ölçeğinde gerçekleştirilen nicel çalışmalar, aynı uluslararası teşkilata üye olan ülkeler arasındaki çatışma riskinin daha az olduğunu göstermektedir. Uluslararası teşkilatlar ayrıca üye ülkeler arasında ticari bağları güçlendirmekte, böylece barışın sürdürülmesine dolaylı katkıda bulunmaktadır (Toklu, 2006; 29).

Karşılıklı bağımlılık devletler ve toplumlar arasında çok sayıda etkileşim kanalının yarattığı bağlantı ve ilişkilerin, belirli bir hiyerarşik gündemden yoksun olan uluslararası sistemde neden olduğu karmaşık koşullar bütünüdür (Gürkaynak ve Yalçın, 2011; 2).

Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin öne çıktığı bir uluslararası sistemde, iki devlet arasında olumsuz olarak nitelendirilebilecek herhangi bir gelişme, her iki taraf için de bazı sonuçlar doğurmaktadır. Ancak her iki durumda iki devlet arasında ilişki taraflardan biri için diğerine göre daha fazla önem arz etmektedir. Devletlerden birisinin diğerine gereksinimi her zaman için daha fazladır ve bu durum diğer devlet için önemli bir pazarlık gücü anlamına gelmektedir. Ancak, her koşulda iki taraf da ilişkinin sağlıklı biçimde devamı üzerine çıkar tanımlamalarına sahiptir ki, bu durum karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır. Bu anlamda devletlerin birinin diğerine ile olan ilişkisi üzerinde mutlak kontrole ve belirleyici bir pozisyona sahip olduğu bir asimetric güç ilişkisinin yönlendirdiği “bağımlılık” (dependence) durumunun aksine; “ karşılıklı bağımlılık” (interdependence) koşullarında, her iki taraf da farklı seviyelerde olmakla birlikte ilişkinin devamına yönelik istek ve çaba göstermek durumundadır (Wagner, 1988; 468-470).

Ayrıca, bağımlılık terimi ile bir devletin tamamen diğer bir devletin egemenliğinde olması ifade edilirken, karşılıklı bağımlılıkta her iki taraf için de belirli bir maliyet söz konusu olmaktadır. İki uluslararası aktör arasındaki ilişkilerde karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmesi, iki taraf için de bir maliyetin söz konusu olmasına ve bu maliyetin tarafların hareket serbestisine sınırlama getirmesine bağlıdır. Eğer iki uluslararası aktör arasındaki karşılıklı etkileşim, iki taraf da sadece çıkar temelli fayda getiriyorsa, bu

ilişki karşılıklı bağımlılık teorisinin kapsamı dışında kalmaktadır. Uluslararası sistemde baş gösteren karşılıklı bağımlılık koşullarında, taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık gücü (bargaining power), diğere tarafın bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyetine (sensitivity) ve etkilenme derecesine (vulnerability) bağılı olmaktadır (Gürkaynak ve Yalçiner, 2011; 75).

1.2. Enerjinin Devletler İçin Önemi

Ülkelerin sahip oldukları ekonomik güçlerin, uluslararası düzeyde kendi varlıklarını ve güvenliklerini sağlayabilecek askeri kapasiteleri kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüz şartlarında sahip olunan (gerek “kontrol” ve gerekse “etki” gücü açısından) enerji kaynakları, ekonomik gelişimin bir gereği olması yanında uluslararası nüfuzun da bir aracı haline gelmiştir. Hızla artan dünya nüfusunu çağın gerektirdiği imkanlardan faydalandırmak, insanlığın doğal gelişim sürecini kesintisiz sürdürebilmek, ancak ve ancak enerji kaynakları ve bu kaynaklardan rasyonel bir şekilde faydalanma ile mümkün görülmektedir. Bu sebeptendir ki devletlerin var olma ve varlığını sürdürebilme yolundaki mücadeleleri, enerji kaynaklarının kontrolünü ve enerjiyi en etkin ve ekonomik şekilde kullanma isteklerinin rekabeti, hatta bazen şiddet kullanmalarını da kaçınılmaz hale getirmektedir. Enerji kaynakları ekonomik gelişimin temel faktörüdür. Böyle bir süreçte elde edilen ekonomik güç, en az askeri güç kadar artık uluslararası yapıda devletin kendi varlığını ve güvenliğini sağlamada temel unsur haline almıştır (Demiray, İşcan, 2008: 157).

Petrol, politik, ekonomik ve askeri olarak paraya ve güce çevrilebilen en uygun maddedir. Sanayileşmiş devletlerin tarihlerine bakıldığında bu ülkelerin zenginleşmelerindeki en önemli faktörün yeraltı kaynakları olduğu görülmektedir. Yine bu ülkelerin 20.yüzyılda petrolü ve petrole dayalı endüstrileri en iyi şekilde kullandıkları bilinmektedir. Ekonomik değeri gittikçe artan petrolün bazı ülkelerde hiç olmaması, bulunup çıkartılmasının pahalı olması, elde edilen petrolün zor ve pahalı bir işleme tabi tutularak kullanılabilir duruma getirilmesi, söz konusu ülkeler açısından bir avantaj olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü topraklarında petrol bulunan ülkelerin hemen hemen hepsinin bu petrolü ne çıkartacak, ne de işleyip piyasaya sürebilecek teknolojik ve ekonomik gücü yoktur. Birinin petrolü diğerekinin teknolojisi ve sermayesi olmadan bu kaynaklar bir mana ifade etmemesine bağılı olarak ortaya çıkan fırsatı kaçırmayan

sanayileşmiş ülkeler, her ne kadar petrolü dünyaya kazandırmışlarsa da, mevcut kaynaklardan en büyük payı da yine onlar almışlardır (Özdemir, 2007: 5-7).

Petrol üreten ülkelerin uyguladıkları petrole ilgili yapılan ekonomik ve siyasi rekabetin merkezinde belli bir strateji konular durup ;

- Pazarlar için mücadele ;
- Dünyadaki yakıt kaynaklar üzerinde egemenlik mücadelesi ;
- Petrol-doğal gaz bölgesine egemenlik mücadelesi ;
- Petrol diplomasisinin tehlikesizliyi mücadelesi (Məmmədov, 2005 , 230).

Enerjinin ekonomik gelişmeyle doğru yönlü bir ilişkisi vardır. Bir ülkenin ekonomik gelişmesinden söz edebilmek için, her şeyden önce bir enerji ihtiyacının doğması gerekmektedir. Ekonomik gelişme ise beraberinde bir enerji ihtiyacı yaratacaktır. Ancak enerji ihtiyacı, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen enerji tüketimi, gelişen ülkelere oranla oldukça yüksektir. Dolayısıyla gelişen ülkeler tarihsel açıdan incelendiğinde, ekonomik gelişmelerini sürdürürlerken daha fazla enerji tüketmek durumunda kalmışlardır (Alkin, 2006; 39).

Güçlü bir devlet olmak geçmişte: toprak genişliği, sömürge çokluğu, ordu ve ekonomik açıdan değerlendirilmiş, günümüz dünyasında ise dayanıklı bir ekonomi, yeraltı ve yer üstü kaynaklarını verimli kullanma gibi ölçütler de önem kazanmıştır. Enerji bu açıdan ekonominin, bağımsızlığın ve gelecek garantisinin önemli bir temel taşı olmaktadır. Enerji sektörü her ülke ekonomisinin temel sürücü gücü olmuştur. Enerji üretim ve kullanım teknolojilerine ilişkin alınacak yatırım kararları ileriye dönük değiştirilemez etkiler yaratmaktadır. Yani ülke ekonomisinin özellikle sanayisi bakımından randımanlı olabilmesi için enerjiyi: ucuz, kaliteli ve sürekli kaynaklardan sağlaması gerekmektedir (<http://ejje.blogcu.com/enerji-ve-dogal-kaynaklarin-sosyo-ekonomik-ve-stratejik-onemi-t/4359653> 18.05.2012).

Geldiğimiz bu yüzyılda enerji politikaları, sosyo- ekonomik kalkınma ile insanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi için çok önemlidir (Soyhan, 2009: 135).

- Hedeflenen enerji politikasının gerçekleşmesinde şu aşamalar gözönünde bulundurulmalıdır:

- Enerjinin (petrol, gaz, kömür, vs) güvenli biçimde tüketiciye ulaşmasını sağlamak,
- Rasyonel bir fiyat politikasını uygulamak,
- İstenilen tasarrufu ya da yakıt ikamesini sağlayacak vb. Yasa ve yönetmelikleri çıkarmak,
- Denetlemeyi bilgi akışını sağlayacak organizasyonu ve kadroları oluşturmak,
- Enerji konusunda yapılacak temel ve uygulamalı araştırmaları desteklemek, teşvik etmek,
- Eğitim programlarında enerji konularına yer verilmesini sağlamak ya da teşvik etmek,
- Standartların saptanmasında uyulacak kıstaslara enerji verimliliğinin dahil edilmesini sağlamak,
- Kamuoyu'nun enerji tasarrufu konusunda bilinçlenmesini sağlamak (Çavuşoğlu, 1981: 101).

Üretici ve tüketici devletler, farklı amaçlarla da olsa, gündemlerine enerji politikalarını almaktadırlar. Üretici devletler, kendi kaynakları üzerinde karar haklarının olmasını ve farklı tüketicilere petrol veya doğalgaz satarak, ihracat gelirlerini belli bir seviyede tutmak hedefindedirler. Tüketici devletler ise, kaynağın devamlılığının, ulaşımının güvenliğinin ve fiyatların istikrarının sağlanması için politikalar üretmektedirler (Turan, 2010: 19).

Doğal kaynakların üretim girdisi olarak ekonominin diğer sektörleri ile olan yapısal bağlılığından kaynaklanmaktadır. Bu önem, enerjinin üretim girdisi olarak ekonominin diğer sektörleri ile olan yapısal bağlılığından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde enerjiye olan talep ile ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişkinin, gelişmiş ülkelerde daha zayıf olduğu görülmektedir. Bugün kişi başına gelirleri yüksek olan ülkelerin fert başına enerji tüketimleri de oldukça yüksek bulunmaktadır. Bir ülke ne kadar çok enerji tüketiyorsa, o kadar çabuk kalkınmakta ve hayat seviyesi de o kadar yüksek olmaktadır. Diğer bir ifade ile ekonomik kalkınmanın göstergelerinden birisi

olarak, bir ülkede kullanılan enerji miktarı ölçü olarak kullanılmaktadır (Saatçioğlu-Küçükaksoy, 2004: 1).

Bugün için fosil kaynaklar dediğimiz kömür, petrol ve doğal gaz dünya birincil enerji tüketimi içindeki toplam % 85'lik payları ile ezici bir ağırlık taşımaktadırlar. 2020 yılında dünya genel enerji talebinin % 88'inin fosil kaynaklardan karşılanacağı hesaplanmaktadır. Önümüzdeki 20 yılda doğal gazın pazardaki payını: petrol, kömür ve nükleerden aldığı paylarla yaklaşık % 7 arttıracığının öngörülmesidir. Ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki vardır. Bir diğer anlatımla: ucuz, kesintisiz, verimli ve gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji üretimi politikası, her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez köşe taşıdır. Bir doğal kaynağın doğrudan veya uygun sistem yardımıyla dışsal aktivite yaratma kapasitesi olan enerji ekonominin emek, sermaye ve toprak (doğal kaynaklar) şeklinde sıralanan üç klasik üretim faktörüne teknolojik gelişmenin eklediği çağdaş bir üretim faktörüdür. Enerji ile ekonomi arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Bunun kökeninde, enerjinin hem sanayide bir üretim gidisi olarak kullanılması, hem de bireylerin günlük yaşamlarını sürdürebilmelerinde önemli bir yer tutan bir tüketim maddesi niteliği taşıyor olması yatmaktadır (Metin, 2004: 197-199).

Enerji arz güvenliği geniş anlamda devlet güvenliğini etkilemekte, enerji arzında kesinti olması ülke ekonomisini ciddi şekilde zayıflatabilmektedir. (Özkan, 2010: 32).

1.3. Enerjinin Uluslararası Politikada Yeri ve Önemi

Petrolün günümüz dünya ekonomi ve siyasetindeki önemi tartışılmaz bir gerçektir. Kullanım alanının yaygınlığı, arz talep dengesi içinde bu ürüne bağımlılığı arttırmış ve sonuçta: bu özelliği ile petrol, yer küre içindeki diğer kaynaklardan ayrılarak stratejik bir konuma gelmiştir. Bu stratejik konumu nedeniyle artık günümüzde petrol için çok rahat ülkeler arası savaşlar yapılabilmektedir (Yıldirtan, 2007: 67).

Bir ülkenin zengin ve önemli doğal kaynaklara sahip olması ülkenin kapasitesi için önemli bir nicel unsur olarak dikkate alınmaktadır. Hans Morgenthau'ya göre, doğal kaynaklar bir devletin diğer devletler karşısındaki gücünü belirleyen ve nispeten istikrarlı bir faktördür. Bu çerçevede özellikle Dünya Savaşından bu yana, petrol ve günümüzde doğal gaz, gerek endüstride gerekse savaş alanında önemli bir enerji

kaynağı haline gelmiştir. Bu nedenle, dünyanın petrol ve doğal gaz bulunan bölgeleri ve devletleri uluslararası politika açısından oldukça önemli bir duruma gelmiştir (Arı, 1999: 51).

Dünyada petrol ve doğal gaz sınırsız miktarda değildir. Sınırlı ve yenilenemez bir maddedir. Gelecekte mevcut petrol ve doğal gaz kaynakları yükselen talebi karşılamak için yetersiz kalabilir ve dünya, önemli kıtlıklarla karşı karşıya gelebilir. Bu noktada yeni ve bol enerji kaynağı bulunmazsa kalan petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde rekabet giderek daha şiddetli bir hal alacaktır. Böyle bir durumda ithal petrole bağımlı devletlerin ilgi odağı yeni enerji kaynağı olan bölgelere kaymaktadır. İşte bu nedenle dünya petrol ve doğal gazının çok önemli bir kısmını oluşturan Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri bütün ülkelerin ilgi sahasına giren bölgeler olma özelliğini kazanmıştır. Dünyadaki enerji kaynaklarının % 36,84'ü petrol, %27,17'si kömür, % 23,67'si doğal gaz, %6,20'si hidroelektrik, %6,11'i ise nükleer enerjiden oluşmaktadır. Petrolün stratejik önemi, enerji kaynakları içinde sahip olduğu yüksek paydan kaynaklanmaktadır (Vural, 2006: 1-7).

Dünyadaki birincil enerji kaynakları içerisinde alışlagelmiş fosil yataklar (doğal gaz, kömür ve petrol) toplamda %85'lik bir paya sahiptir (Acar ve diğerleri, 2008: 3-6).

Enerji kaynakları olarak petrol ve doğalgaz, günümüz dünya ekonomisinin stratejik hammaddeleridir. Bu iki kaynağın temininde eksiklik olduğu takdirde ülke ekonomilerinin, dolayısıyla da dünya ekonomisinin bundan etkileneceği açıktır. Birincil enerji kaynağı olarak petrol, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, dünyada sanayinin gelişimiyle paralel biçimde tüketilen ve onun gelişimini hızlandıran ana faktörlerden biri olmuştur. 20. yüzyılda çok daha geniş kullanım alanına kavuşmuştur. Araştırmalar, petrolün orta vadede en önemli enerji kaynağı olarak kalacağını göstermektedir. Petrolün yanı sıra, doğalgazın da kolay taşınması ve temiz bir enerji kaynağı olması, doğalgaz kullanımını giderek daha yaygın hale getirmektedir. Dünya enerji kaynakları kullanımının geleceğe yönelik öngörülere, dünya petrol ve doğalgaz talebinin, eskisinden daha yoğun bir şekilde artacağını göstermektedir. Bu kaynakların sahibi ülkeler dışında, onların taşınması için ekonomik bakımdan uygun ülkelerin de bu bağlamda önemi artmaktadır (Ener,Ahmedov, 2007: 18).

Petrol, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren dünya enerji tüketimi içinde giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Yüzyılın başından itibaren farklı alanlarda kullanımı yaygınlaşan petrolün, savaş ekonomilerinde önemli rol oynadığı görülür. Gerek 1. Dünya Savaşında, gerekse 2. Dünya Savaşında galip ve mağlup devletlerin bu enerji kaynağına ulaşmada gösterdikleri başarı savaşın sonucunu etkilemiştir. Keşfedildiğinden beri petrol, dünyanın süper güçlerinin hep sahip olmak istedikleri bir enerji kaynağı olmuştur. Çünkü petrolü denetimi altına alan güç, dünya ekonomisinin nabzını da elinde tutmaktadır. Amaçlarına ulaşabilmek için sahip oldukları en önemli kaynak halihazırda potansiyel durumdaki enerji kaynaklarıdır (Yüce, 2012: 1).

Petrol, askeri güç ve coğrafya arasındaki ilişki, yirminci yüzyılın ilk yıllarına dayanmaktadır. Tankların, savaş uçaklarının ve dizelle çalışan denizaltıların ortaya çıkmasıyla, petrol daha da önemli bir maddeye dönüştü. Savaş sonlarına doğru, birbiriyle çekişen güçlerin stratejik planlarındaki en önemli amaç, petrole ulaşmaktır (Klare, 2006: 169-171).

Petrolün sahip olduğu ekonomik, politik ve stratejik önem bir yandan petrol kaynakları üzerinde güç merkezlerinin mücadelesini daha da artırmış, diğer yandan ise ülkelerin petrol üzerinde politik ve ekonomik anlamlı büyük stratejiler üretmesine neden olmuştur (Aslanlı, Hasanov, 2005: 84). Hükümetler, petrol olmaksızın yaşam biçimlerini değiştirmek zorunda kalabileceklerinin, ekonomilerin çökebileceğinin ve kendilerini savunamayabileceklerinin farkına vardılar (Andy, 2011:13-14).

Enerjinin çağdaş uluslararası sistemdeki yeri ve insanların gündelik yaşamındaki önemi çok büyüktür. İnsanların evlerindeki kullandıkları elektrikten, sokaklarda kullandıkları arabaya kadar hepsi için enerji gerekmektedir. Bu da dünya üzerindeki enerji talebini çok fazla arttırmıştır. Ancak talep ve arz arasındaki dengesizlik bu enerjinin paylaşımı konusunda bazı sorunlara neden olmaktadır. Talep ve arz arasında yaşanan dengesizliğin en önemli ürünleri ise yine petrol, doğalgaz ve kömürdür. Bu üç enerji kaynağı dünya enerji talebinin %80'ini karşılamaktadır (Erbil, 2010: 1).

Enerji ihtiyacı hemen hemen bütün dünyada büyük bir hızla artmaya devam etmektedir. Giderek büyüyen ekonomiler ve bu ekonomilerdeki birçok endüstriyel üretim alanında enerjiye duyulan çok büyük çaplı ihtiyaçlar gibi faktörlerden dolayı enerji, işletmeler için üretimin en temel girdilerinden birisi durumundadır. Bu bağlamda enerji, gerek

firmalar gerekse ülkeler için stratejik bir kaynak konumundadır. Ayrıca, nihai tüketicilere yönelik olarak geliştirilen enerjinin ulaşım araçlarından dayanıklı tüketim mallarına kadar geniş bir yelpazedeki binlerce ürünün enerjiye bağımlı olması, enerjiye duyulan ihtiyacın şiddet derecesini önemli derecede arttırmıştır. Günümüzde enerji, nihai tüketiciler ve endüstriyel alıcılar için dünyada en fazla ihtiyaç duyulan ürünlerden birisi durumuna gelmiştir. Enerji, bu bağlamda ülkelerin ekonomik gelişimleri ile ilgili olduğu kadar, güvenliği ile de doğrudan ilişkili bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla dünyadaki birçok ülke artık yalnızca kendi bölgelerindeki enerji kaynaklarıyla ilgilenmekle kalmamakta: dünyanın herhangi bir bölgesindeki enerji kaynaklarıyla da yakından ilgilenmektedirler. Enerji için uluslararası birlikler oluşturmaktan ve bunları korumak için büyük miktarlarda finansal ve askeri yatırımlar yapmaktan kaçınmayan dünya ülkeleri, enerjinin hem kaynak hem de ulaşım güvenliğini garanti altına almak istemektedirler. Enerji, dünya ekonomisinin en hassas konulardan birisi durumundadır. Günümüzde enerji yalnızca ekonomik bir girdi, farklı amaçlar ile işletmelerde kullanılan endüstriyel bir ürün veya insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları nihai bir ürün olmak dışında stratejik bir değer kazanmıştır (http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=252%3Aenerji-ekonomisinin-oenemi-ve-tuerkiyenin-enerji-panoramas-&Itemid=99&lang=en, 18.05.2012).

Dünya toplumları aşağıdaki gerçekleri kabul eden zorlu bir enerji güvenliği stratejisine sahip olmak durumundadır:

- dünyada enerji kaynaklarının ticaretindeki güvensizlik ekonomiler için risk taşımaktadır,
- fosil enerji kaynaklarının yarattığı çevre sorunlarıyla savaşılmak gerekmektedir,
- enerji güvenliğini arttırmak için enerji ticareti ve yatırımına yönelik liberal, şeffaf ve rekabetçi pazarlar oluşturulmalıdır,
- enerji sorunlarının çözümü için araştırma, geliştirme ve yaratıcılık önem taşımaktadır,
- enerjinin uluslararası doğasından dolayı küresel ölçekte koordineli hareket gereklidir (Satman, 2010; 11).

Enerji güvenliği kavramının ise ulusal güvenlik kavramı ile ayrılmaz bir bütünsellik içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Petrol ve doğalgaz ihracatının ihracatçı ülkeye ekonomik ve siyasi üstünlükler sağlaması, ihracatçı ülkeler arasındaki rekabeti şiddetlendirmektedir. Bu bağlamda enerji kaynakları ticareti ve perspektifleri hem ikili hem de uluslararası politik ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde enerji kaynaklarının önemi giderek artmakta, hızla büyümekte olan dünya ekonomisi bu kaynaklara her zamandan daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bunun doğal sonucu olarak zengin enerji kaynaklarına sahip ülkeler ekonomik ve jeopolitik açıdan kilit konuma gelmektedir. Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerinin sürükleyici unsuru ve en temel gereksinimlerinden biri, enerjidir. Bu nedenle de ülke yönetimlerini üstlenenler enerjiyi kesintisiz, güvenilir, temiz ve ucuz yollardan bulmak ve mutlaka çeşitlendirmek durumundadırlar. İşte tüm bu nedenlerden dolayı 21. yüzyılda enerji devletler açısından bu denli öneme sahiptir. Ayrıca dünyada yaşanan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, enerji kaynaklarına sahip olma, taşıma yollarını ve son yıllarda da giderek artan oranda, enerjinin ticaretini kontrol altında tutma çabaları etkin olmaktadır (Yazgan, 2010: 28-29).

Enerji kaynakları açısından zengin olan bölgelere nüfuz etmek isteyen devletlerin rekabetleri, enerji sahibi ülkelerde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. İstikrarsızlıklar ve bahsi geçen nüfuz mücadeleleri yüzünden, devletler silahlanma yarışına girmektedirler. Bu yarış hem devletler arasında güvensizliği doğurmakta hem de hâkimiyet peşindeki devletlerin güvenlik sağlama maksadıyla, enerji bölgelerine müdahale etmelerine sebep olmaktadır. Bu durumda, küresel güçlerle rekabeti devam ettiremeyecek durumdaki enerji zengini ülkeler, ikili veya çok taraflı ilişkiler geliştirerek, siyasal ve ekonomik açıdan kalkınmalarını sağlamaya çabalamaktadırlar. Enerji kaynaklarına sahip olmak için eskiden beri süregelen çatışmalar ve istikrarsızlıklar, enerji kaynaklarının güvenliğinin önemini açığa çıkarmaktadır. Egemenlik mücadelesindeki devletlerarasında ihtilaflar ve kısa süren çatışmalar yaşansa da, gerek enerji ithalatçıları, gerekse ihracatçıları, kaynakların güvenliğine ve ulaşımına zarar verecek süreçlerin yaşanmasını istememektedirler. Diğer yandan da petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirlerin silahlanmaya yatırılıyor olması, çatışma riskini de her zaman taşımaktadır (Turan, 2010: 19).

Enerji kaynaklarına sahip olan ülkenin siyasal ve ekonomik kalkınmışlık durumuna göre, enerjiden sağlanan getirinin değeri değişmektedir. Enerji kaynakları bir ülkenin uluslararası arenada söz sahibi olmasını, olaylara yön vermesini sağlayabilmektedir (Turan, 2010; 12).

Petrol ve doğalgaz modern zamanımızda ekonomide benzersiz rol oynamaktadır. Başka hiçbir hammadde ulusların bu kadar şekillenmesinde kritik rol oynamamıştır, askeri ve küresel stratejiler, ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde petrol çok önemli rol oynamıştır. Başka hiçbir kaynaklar dünyamız ve coğrafya üzerinde böyle büyük etkisi olmamıştır.

1.4. Enerji ve Dış Politika

Uluslararası ekonomik ilişkilerde meydana gelen gelişmeler günümüzde çeşitli boyutlarıyla kendini göstermektedir. Artan uluslararası ticari ilişkilerin yanı sıra, karşılıklı mali ilişkiler ve yine karşılıklı yatırıma dönük ilişkiler her geçen gün artan bir ivmeyle gelişmektedir. Bu durum beraberinde uluslararası ilişkiler ile dış politika arasındaki sınırı günümüzde daha da belirsiz hale getirmektedir. Zaman zaman iki veya daha fazla ülke arasındaki normal ekonomik ilişkiler olmadık bir anda siyasal çatışmalara yol açmakta ve sadece ilgili ülkelerle sınırlı kalmamakta bölgesel ve global uluslararası yapıda da etkisini göstermektedir. Uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerin çeşitlenmesi, yoğunlaşması ve ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artması, ülkelere siyasi ilişkileri kullanarak ekonomik sonuç alma veya ekonomik ilişkileri kullanarak siyasal sonuçlar doğurma ve diğer ülkelerin dış, hatta iç politikalarını yönlendirme fırsatını vermektedir (Arı, 1999: 298).

Uluslararası ilişkilerde tarih boyunca devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde birçok konu etkili rol oynamıştır. Devletler, hedeflerine ulaşabilmek ve ulusal çıkarlarını koruyabilmek için dış politikalarında, büyük mücadeleler vermişlerdir ve günümüzde de bu süreç devam etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemdeki köklü değişim, sistemin aktörlerini de önemli değişikliklere zorlamış: devletler arasındaki ilişkilerde, dış politika alanında ekonomik unsurların öne çıktığı yeni bir ortam oluşmuştur. Yeni oluşan bu tabloda öne çıkan en önemli alanlardan biri ise enerji olmuş, devletler enerjiyi bir diplomasi aracı olarak kullanmış ve bu süreç son yıllarda artarak devam etmiştir (Kanbal, 2012: 1).

lke btnlg ile yakından ilişkilendirilen bir kategori de doğal kaynaklardır. Doğal kaynakların çeşitliliği ve mutlak miktarlarının genellikle ülke btnlg ile doğru orantılı olduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber ham maddeler, enerji kaynakları ve madenlerden oluşan doğal kaynaklar dünya düzeyinde eşit dağılmamıştır. Bu durum da, doğal kaynakların, devletlerin birçoğunun dış politikasında önemli bir konuma sahip olmasına neden olmaktadır (Sönmezoğlu, 1995: 443-444).

Dünya çapında kaynakların kullanılması, çevrenin korunması gibi konularda devletlerarasında işbirliği olanakları giderek artmaktadır. Bu da devletlerin birbirlerine git gide daha bağımlı hale geldiklerinin bir göstergesidir. Diplomaside siyaset kadar ekonominin de önemli hale gelmesi sonucunda, dış politikada aktör çeşitliliği de artmıştır. Enerji diplomasisini göz önünde bulundurduğumuzda karşımıza çıkan, belki de devletlerden daha çok etkiye sahip, çok uluslu şirketlerdir. Ekonomik gleri ve uluslar arası bağlantıları sayesinde, sadece ticari anlamda değil, devletlerin siyasi statüleri ve hatta i işlerindeki gelişmeler üzerinde, devletlerden daha fazla rol oynadıklarını söylememiz mümkündür (Turan, 2010: 3).

Dünyada özellikle son birkaç yüzyıldır büyük mücadelelerin yaşandığı ve milyonlarca insanın kanının aktığı bir gaye olan enerjiyi elinde tutma arzusu, günümüzde devletlerin yaşamsal çıkarları altında incelenebilecek bir konu halini almıştır. Enerjinin dünya üzerindeki devletler açısından öneminin anlaşılması ve bunun en somut bir gaye olarak dış politikalarında yer alması da çok yeni olan bir şey değildir. Ancak en basitinden bu amacın tarihini 20. ve 21. yüzyıllar içerisine sıkıştırmak mümkündür. Tarihsel perspektifte inceleme yapıldığında: savaşların genellikle hammadde ve enerji kaynakları ile bunların bulunduğu bölgeler üzerinde veya civarında meydana gelen farklı mücadelelerin sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. 20. yüzyılın başında kömür üzerine verilen mücadele, 21. yüzyılın özellikle ikinci yarısında yerini petrole bırakmış ve dünya üzerinde pek çok görünen veya görünmeyen petrol savaşı yaşanmıştır. Petrol zerine yapılan sıcak savaşların ve çatışmaların yanında, büyük gler tarafından soğuk savaşların da meydana gelmesine neden olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise petrolün yerine, devletlerin uğrunda mücadele edecekleri bir yeni bir enerji kaynağı daha ikame edilmiştir. Bu enerji kaynağı da doğalgazdır. Doğalgaz kullanımı itibariyle hem kömürden hem de petrolden çok daha kolaydır. Diğer enerji kaynaklarına göre çok

daha temiz olan ve çevreye kirlilik yaymayan doğalgaz devletler için önemli bir enerji kaynağı haline gelmiştir (Erbil, 2010: 1).

Akılcı ve tutarlı bir enerji politikasının oluşturulmasında en önemli rolü devlet oynamaktadır. Ancak devletin temel tercihleri ve uygulama kararları ortaya çıktıktan sonra bireylerin ve kuruluşların tutumu ve davranışları oluşmaya başlar. Ayrıca, devletin saptadığı politika ile uygulama kararları arasında da tutarlılık ve süreklilik şarttır, aksi halde toplumun istenilen sonuca uygun bir davranış içine girmesi beklenemez. Sağlıklı bir enerji politikası ve bunun uygulanmasında başlıca görev devlete düşmektedir. Enerji sektörüne hemen tümüyle hakim olan devletin enerji arzını güvenli ve sürekli biçimde gerçekleştirmesi şarttır. En az bunun kadar önemli bir diğer önlem de rasyonel bir fiyat politikası olmaktadır. Bunlara ek olarak, bazı zorlayıcı yasal önlemlere de başvurulabilir. Ancak, bu tip önlemlerin basit ve kolayca uygulanabilir nitelikte olması gerekmektedir (Çavuşoğlu, 1981: 101).

Son yıllarda ekonomi politik çalışmalar uluslararası ilişkiler, tarih ve ekonomi disiplini içerisinde oldukça moda olan bir alan haline gelmiştir. Bu ilgi özellikle dünya politikası ve ekonomisinin en azından akademik olarak birbirinden ayrı olduğunun (ekonomistler ve klasik politik bilimciler açısından) öngörülmesine karşın bir çok sorunda içiçe geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomi politik paradigma petrol ve politika ilişkisini teorik boyutta ele alan yaklaşımlar içinde de öncelikli bir konuma sahiptir. Ekonomi politik disiplin, politika ile ekonomi ve ekonomik araçlar arasında birbirini etkileyen bir bağlantı süreci olduğunu öne sürmesi açısından petrole ilgili bir çalışmada önemli bir teorik altyapı sunmaktadır. Her ne kadar petrol genel olarak sıradan bir ticari meta olarak genel kabul görse de, esasında petrole erişim ve petrolün kullanım alanları düşünüldüğünde, bu hammaddenin oldukça stratejik olduğu görülmektedir. Nitekim, ekonomik politik disiplin içerisinde petrol ve petrol üzerine kurulu ticari ve siyasal ilişkilerin öncelikli bir araştırma sahası haline gelmiş olması da bu açıdan önemlidir. Politika ile ekonomi arasındaki etkileşimi interdisipliner bir şekilde inceleyen ekonomi politik yaklaşım, yaygın olarak uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin yanı sıra iktisat bilimi içerisinde başvurulan teorik bir çerçeve olmuştur (Ayhan, 2006: 9-10).

Bir ülkenin “yerel” enerji politikası, o ülkenin dış politikasından bağımsız düşünülmemektedir. Diğer bir deyişle, ülkelerin enerji politikaları, dış politikalarını da belirlemektedir (Baysoy, 2011: 65).

Üretici ve tüketici devletler, farklı amaçlarla da olsa, gündemlerine enerji politikalarını almaktadırlar. Üretici devletler, kendi kaynakları üzerinde karar haklarının olmasını ve farklı tüketicilere petrol veya doğalgaz satarak, ihracat gelirlerini belli bir seviyede tutmak hedefindedirler. Tüketici devletler ise, kaynağın devamlılığının, ulaşımının güvenliğinin ve fiyatların istikrarının sağlanması için politikalar üretmektedirler. Enerji kaynakları açısından zengin olan bölgelere nüfuz etmek isteyen devletlerin rekabetleri, enerji sahibi ülkelerde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. İstikrarsızlıklar ve bahsi geçen nüfuz mücadeleleri yüzünden, devletler silahlanma yarışına girmektedirler. Bu yarış hem devletler arasında güvensizliği doğurmakta hem de hâkimiyet peşindeki devletlerin güvenlik sağlama maksadıyla, enerji bölgelerine müdahale etmelerine sebep olmaktadır. Bu durumda, küresel güçlerle rekabeti devam ettiremeyecek durumdaki enerji zengini ülkeler, ikili veya çok taraflı ilişkiler geliştirerek, siyasal ve ekonomik açıdan kalkınmalarını sağlamaya çabalamaktadırlar.

Enerji kaynaklarına sahip olmak için eskiden beri süregelen çatışmalar ve istikrarsızlıklar, enerji kaynaklarının güvenliğinin önemini açığa çıkarmaktadır. Egemenlik mücadelesindeki devletlerarasında ihtilaflar ve kısa süren çatışmalar yaşansa da, gerek enerji ithalatçıları, gerekse ihracatçıları, kaynakların güvenliğine ve ulaşımına zarar verecek süreçlerin yaşanmasını istememektedirler. Diğer yandan da petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirlerin silahlanmaya yatırılıyor olması, çatışma riskini de her zaman taşımaktadır (Turan, 2010: 19).

1880 yılından itibaren bu doğal kaynak üzerinde uluslararası planda önemli mücadeleler verilmektedir. Petrol yataklarına sahip olan devletler, çokuluslu petrol şirketleri, bu şirketlerin uyrukluğunda buldukları devletler, diğer tüketici devletler ve taşıma açısından geçiş ülkeleri arasındaki ilişkilerin tümü uluslararası ve bölgesel politikada önemli bir yere sahiptir. Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya petrol piyasasındaki değişiklikler küresel dengeyi ve global istikrarı önemli ölçüde etkileyecektir (Aras, 2008: 25-26).

Günümüzde, diplomaside ekonomik olgular büyük önem kazanmış bulunmaktadır. Dış politika artık sadece barış ve güvenliğin korunmasıyla değil, refahın sağlanmasıyla da ilgilidir. Unutulmamalıdır ki barışın korunması ile ekonomik ve sosyal amaçların gerçekleştiril bir etken olan petrol, şimdi dünya insanının çok değişik ihtiyaçlarını karşılayan kaynak olarak dikkat çekmektedir (Aslanlı, Hasanov, 2005: 84).

Enerji nakil hatlarının şirketler tarafından inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda, kimi zaman şirketlerin devletlerden daha aktif olabildikleri görülmektedir. Devletlerin ve çok uluslu şirketlerin, yürüttükleri enerji politikalarında üç ana hedef göze çarpmaktadır: enerji kaynaklarının güvenliğinin, enerjinin ulaşım güvenliğinin ve fiyat istikrarının sağlanması (Turan, 2010: 43). Enerji politikası genel olarak teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alındığı kurumsal yapıdan oluşmakta ve kısa dönemde arz-talep yönetimi, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir (Bayraç, 2009: 118).

Birçok petrol ithalatçısı ülke, kendi ülkelerinde yeterli rezerv ve kaynaklarının olmamasından dolayı ortaya çıkan eksiksizliği gidermek için, yabancı ülke ve bölgelerde bulunan zengin arz kaynaklarını kontrol edebilme yönünde stratejiler belirlemişlerdir. Bu sebepten dolayı oluşturulan petrol strateji ve politikaları, aslında ülkelerin dış politikalarının temelini oluşturmaktadır. Küresel rekabet alanında yer alan güçlü ülkelerde petrol ve dış politikanın birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirildiği gözlenmektedir (Bromley, 1991; 84).

BÖLÜM 2: BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCANDA ENERJİ REKABETİ

2.1. Hazar Havzasında Uluslararası Rekabet

SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş'ın ardından, devletler arasındaki mücadele ideolojik olmaktan çıkmış ve ekonomik rekabete döndüğü söylenebilir. Bu rekabette ön plana çıkan temel unsur, enerji unsurudur. Enerji kaynakları açısından ise Kafkaslar ve Orta Asya, Orta Doğu'dan sonra büyük güçlerin gözünde son derece önemli bir konuma yerleşmiş bulunmaktadır. Bu rekabetin en yoğun olarak yaşandığı Hazar bölgesinin önümüzdeki 20 yıl içinde ham petrol dış satım potansiyelinin hızla artacağı düşünüldüğünde, enerji ihtiyacı her geçen gün artan devletlerin, dikkatlerini Hazar bölgesine çevirmelerinin sebebi anlaşılmaktadır (Turan, 2010: 2).

Gerek bölgenin kontrolü, gerekse bölge içerisinde bulunan kaynakların uluslararası pazarlara ihraçı konusu bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele alanına dönüşmüştür (Birsal,2006: 105). Bu durumda bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü için, ABD başta olmak üzere Rusya, Türkiye, İran gibi ülkeler ile petrol şirketleri kıyasıya bir mücadelenin içine girmiştir (Vural, 2006: 5).

Azerbaycan'ın jeostratejik önemi göz önüne alındığında bu bölgede birkaç devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarının çatıştığı görülmektedir. Rusya, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa devletleri yürüttükleri politikalarla Azerbaycan ekonomisinde söz sahibi olmaya, buna karşılık, bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan ise ekonomik refahı ve siyasi bağımsızlığını pekiştirebilmenin en önemli potansiyeli olan petrolden yararlanmaya çalışmaktadır. Hazar bölgesi ve çevresindeki zengin hidrokarbon kaynaklarının Batılı ülkelerle birlikte, büyük petrol şirketlerinin de ilgi odağı haline gelmiş olması, Azerbaycan'a, bu amacını gerçekleştirme istikametinde belirli oranda kolaylık sağlamaktadır (Eyvazov, 2004: 89).

Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak üzere bölgeye gelerek mücadeleye koyulmalarının temel nedenleri arasında:

- Hazar'ın üretim potansiyelinin büyük olması:

- Geçmişte elde edilme imkânı olmayan yatırımın bugün için çekici olma özelliği:
- Gerçek potansiyelin tespit edilebilme imkânının katılımı mümkün olabilmesi:
- Üretilecek petrolün yerel ihtiyaçların ötesinde dünya piyasalarına arz edilecek olması sayılabilir (Manafov, 2008: 38).

Hazar Bölgesinde yapılan yatırımlar sonucunda kıyıdaş ve diğer devletlerin enerji sektörüne de büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. İmzalanan anlaşmalarda devletler hem uluslararası hem de milli hukuku dikkate alarak uluslararası enerji prensiplerine uygun olarak sektörü teminat altına alma mekanizması oluşturmaktadırlar.

Azerbaycan başta olmakla bu devletlerin yabancı şirketlerle imzaladıkları anlaşmalarda aşağıdaki maddelere dikkat edilmektedir:

- Enerji kaynakları üzerinde devletin hakları,
- Yabancı yatırımcıları kabul eden devletin ekonomisine zarar verilmemesi,
- Çevrenin korunması ve enerji etkisi,
- Enerji kaynaklarının kullanımında sosyal yapının dikkate alınması,
- Yabancı yatırımların korunması ve verilen zarara göre tazminat,
- Enerji kaynaklarının kullanımında uluslar arası işbirliği,
- Daha uygun bir rejim,
- Milli rejim,
- Tercih,
- Özgürlük (Gayıbov, 2006: 72).

Hiç kuşkusuz, Azerbaycan petrol ve doğalgaz kendi kontrolü altında tutmak isteyen devletlerin başında ABD gelmektedir. Soğuk Savaşın bitmesiyle Azerbaycan'la askeri, siyasi, ekonomik alanda işbirliğini genişleterek, Rusyayla küresel rekabet içindedir.

2.1.1 Azerbaycan'ın Jeopolitiği

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri arasında Hazar'ın batısında ve Türkistan coğrafyası dışında yer alan tek ülkedir. Hazar Denizi'nin batısında yer alan Azerbaycan güney ve kuzey Azerbaycan olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuzey Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuştu. Güney Azerbaycan ise günümüzde İnan'a bağlıdır. Azerbaycan'ı güney ve kuzey olmak üzere Aras Nehri ikiye ayırmaktadır. Güney Azerbaycan yzlm olarak Kuzey Azerbaycan'dan daha büyüktür. Azerbaycan Cumhuriyeti, Kafkasya'nın en kurak kesimi olan Orta ve Aşağı Kura havzası ile Büyük Kafkas Dağlarının güneydoğusunda ve Küçük Kafkas Dağlarının kuzeydoğusunda yer alır (Gökçe, 2007; 66).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile beraber uluslararası sistem yeni bir oluşum süreci içine girerken bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan da gerek jeopolitik konumu ve gerekse de sahip olduğu zengin yeraltı yatakları ile bu yeni oluşum içinde bir etken haline gelmiştir. Nitekim bağımsızlık yılları ve sonrasında Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiş, ağır ekonomik durum ve Ermenistan ile süren savaş, bu karmaşık süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir (Avrasya Etüdleri, 2006; 220).

Hazar havzası, petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin bir potansiyele sahip olduğu için, başta denize kıyısı olan Rusya, İnan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı ve bütün uluslararası toplumu yakından ilgilendirmektedir. SSCB'nin çöküşünün ardından, Hazar etrafındaki istikrarlı uzlaşma yerini rekabet ve çatışmaya bırakmıştır. Soğuk savaş sırasında Hazar havzasındaki kıyı devletler sadece İnan ve SSCB iken bugün bu devletlerin sayısı beşe çıkmış ve 1992'den bu yana Hazar'ın kontrolü ve kaynaklarının nasıl kullanılacağı sorunu devletleri karşı karşıya getirmiştir (Acar, 2005; s 163).

Sahip olduğu konum ile Azerbaycan, Hazar Havzasında jeopolitik bakımdan önemli bir ülkedir. Ülkenin kuzeyinde yer alan Rusya ile güneydeki İnan, ABD'nin en önemli rakipleri arasındadır. Bu iki devlet de Hazar Havzası enerji kaynaklarının yanı sıra yeni Türk cumhuriyetleri üzerinde nüfuz sahibi olmak istemektedirler. Dolayısıyla Azerbaycan da hedefteki ülkedir. Diğer taraftan Azerbaycan'ın bulunduğu Kafkasya,

Avrupa'ya açılan bir kapı konumundadır. Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Kafkasya üzerinden dünyaya ulaştırılmaktadır (Gökçe, 2007; 67).

Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan'ın iç ve dış politikada en fazla uğraştığı konular Karabağ sorunu ve enerji kaynaklarının en verimli şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur (Kasım, 2011; 18).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın raporuna göre, bu ülkenin dış ve güvenlik politikasının temel jeopolitik faktörleri aşağıdaki gibi belirlenir;

1. Dağlık Karabağ sorunu,
2. Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları,
3. Avrupa ile ilişki ve Avrupa-Atlantik yapılarına daha geniş entegre etmek için güçlü istek (Mammadov, 2011; 83).

Azerbaycan dış politikası farklı uluslararası aktörlerin çapraz baskısı altında şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Hazar Denizi'nde İran ve Türkmenistan'a karşı Rusya'nın desteğini almaya çalışan Azerbaycan, öte yandan Rusya'nın karşı çıktığı NATO ile yakınlaşma sürecini yürütmekte, yine Rusya'nın karşı çıktığı ve bu ülkeyi devre dışı bırakacak doğu batı yönünde alternatif bir hattın oluşturulması çabalarının merkezinde yer almaktadır. Azerbaycan yönetimi, bir nomenklatura darbesine karşı, iç siyasal dengelerin korunması açısından Rusya'nın desteğine gereksinim duymakta, Batı ile yakınlaşma sürecinde, aralarında sorun bulunan iki komşu ülke, Ermenistan ve İran ile daha büyük sorunlar yaşama tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır (Alkan, 2011; 144).

Azerbaycan, öncelikle bir Kafas ülkesi olarak bölgenin siyasi tarihi ve coğrafyasıyla kendini özgü farklı özellikler taşımaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan, başlı başına jeopolitik değerlere sahip olmaktan çok Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeo-stratejik unsur olarak önem taşımaktadır.

2.1.2 Azerbaycan'da Petrolün Tarihi

Çağımızın en değerli enerji kaynağı durumundaki petrol milyonlarca yıl denizlerde çoğalmış ve tortul katmanlar halinde birikmiş bitkisel ve hayvansal su organizmalarının bozulmasının bir sonucudur. Bu bozulmadan çıkan hidrokarbonlar ile kükürt, oksijen ve

azot gibi uçucu bileşiklerin tümü çökellerle ve organik artıklarla karışmış halde ana kayaç içinden sızan petrolü oluşturmuştur. Petrol, gaz hidrokarbonlarından oluşmuş bir katman ile kendisinden daha yoğun bir tuzlu su katmanı arasında bulunabilir. Bu durumda petrolün göçü hiçbir jeolojik kapanla kesilmezse, petrol açık havaya kadar çıkabilir. Petrolün ismi de işte bu özelliklerinden dolayı petra: taş ve oleum : yağ sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur (Ersoy, 2002: 190).

Azerbaycan'da enerji kaynaklarının ilkel ve modern yöntemlerle üretimini, ayrıca pazarlanması gibi konuların tarihi geçmişini 4 başlık altında toplamak mümkündür:

- 1871 yılına kadar olan dönem,
- 1871 yılından 1917 yılına kadar olan dönem,
- 1917 yılından 1991 yılına kadar olan dönem,
- 1991 yılından sonraki yeni dönem (Salamov, 2004: 35).

Petrol, dünya tarihine bakıldığı zaman yabancı olmadığımız bir maddedir. Günümüzde değişik kaynaklar petrolün kullanımının binlerce yıl öncesine dayandığını söylemektedir (Acar, ve diğerleri, 2007: 29).

Azerbaycan'da petrol ve doğal gazdan istifadenin geçmişi, tarihi araştırmalardan anlaşıldığı üzere milattan önce 6. ve 7. yüzyıllara kadar gitmektedir. Petrol kuyularının en eskileri elle kazılmıştır (Aras, 2008: 25).

13 yüzyılın sonunda Yakın ve Uzak Doğu'ya seferler düzenleyen Marco Polo Bakü'deki sıvı asfaltı anlatmış ve ayrıca petrolün ticari bir mal olarak kabul edildiğini hatta hayvan derisinden yapılmış çantalar ile taşındığını belirtmiştir (Mammadov, 2009: 34, Acar ve diğerleri, 2007: 29-30, Abdullayev, 1999: 258-259).

Tarihi bilgilere göre, Apşeron'da 1594 yılında 35 metre derinliği olan birinci basit kuyu kazılmıştır. 1806 yılında Apşeron yarımadasında 50 ve 1821 yılında 120 petrol kuyusu olmuştur (Aras, 2008: 25).

Petrol bölgesi olarak Hazar'ın keşfi o kadar da yeni değildir. Petrolün çıkarılması ve taşınması hakkında çok eski tarihlerden günümüze kadar bilgiler ulaşmaktadır (Abdullayev, 2004: 258-259).

Apşeron Yarımadası'nda bazı petrol sızıntılarına rastlandığı söylentileri yüzyıllardan beri duyulmaktadır. Bu yarımada, Kafkas Dağları'nın bir parçası olarak Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanır. Bakü, on dokuzuncu yüzyılın sadece ilk yıllarından itibaren Rus İmparatorluğu'na bağlı kalmış, bir dükalığın bir parçasıydı. O zamana kadar bu yörede ilkel de olsa petrol endüstrisi doğmuş ve gelişmeye başlamıştı. 1829 yılına kadar el ile kazılarak açılmış kuyu sayısı seksen ikiyi buluyordu. Ancak 1870'lerin başında Rus hükümeti tekel sistemini kaldırıp bölgeyi özel teşebbüse ve rekabete açtı. Sonuçta, bir özel teşebbüs patlaması oldu. El ile kazılan petrol kuyusu devri artık kapanmıştı. İlk kuyular 1871-72 yıllarında ve 1873 yılına gelinceye kadar yirmi rafineriden fazlası faaliyete geçti (Yergin, 2009: 55).

Orta Çağda yarımadada iptidai usullerle petrol kuyuları kazılıyordu. Petrol eskiden üretilse de, onun üretimi hakkında ilk bilgiler 19.yüzyılın başlarında elde edilmiştir.1821-1872'li yıllarda Apşeron yarımadasında 320 milyon ton petrol üretilmiş, Azerbaycan, dünyada petrol endüstrini ilk kuran ülkeler arasındadır. Bir endüstri olarak ilk petrol üretimi 1848 yılında Bakü'de başlamış ve ilerleyen yıllarda yavaş yavaş gelişmiştir. Fakat petrol tarihine ait literatürlerde resmen dünyada mekanik yöntemle petrol kuyusunun ilk olarak 1859 yılında ABD'nin Pensilvaniya eyaletinde kazıldığı kabul edilmektedir (Leonardo, 2006: 4),(Məmmədov, 2005: 224) ,(Vural, 2006: 21).

1800'li yıllardan itibaren ilkel yöntemlerle 1870'li yıllardan itibaren ise teknik yöntemlerle petrol üretimine başlayan Azerbaycan dünya petrol üretiminde uzun yıllar önemli bir yer tutmuştur. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya pazarlarında petrole olan gereksinimlerin artmasına bağlı olarak Azerbaycan'ın ekonomisinde büyük bir değişiklik yaşanmaya başlamıştır (Seferov, 2000: 291).

1873 yılında Balakhanı, Sabunchu, Ramanı ve Bibiheybet bölgelerinde 26 bin ton petrol ihraç edilmiştir. 19.yüzyılda ülkede petrol sektörünün gelişiminde rol alan Azerbaycan'ın önde gelen müteşebbisleri ("petrol milyoncuları" diye adlandırılanlar) arasında Hacı Zeynelabidin Tağıyev dışında Murtuza Muhtarov, Musa Nağıyev, İsabey Hacinski elde ettikleri gelirlerle yurtdışında (Avrupa'da) öğrenciler okutmaya, okullar, binalar,tiyatrolar, hastaneler, kamu binaları inşa etmeye başladılar (Mammadov, 2009:34-35).

1873'de Bakü'de toplam 12 şirket faaliyet gösterdiği halde, yüzyılın sonlarında bunların sayısı 140'a ulaşmıştır. 1871 yılına kadar devam eden üretim, 1872 yılından sonra yeni metotlar ve Amerika'daki üretim sistemlerine uygun olarak yeni petrol kuyuları açılmış ve modern tesisler kurulmaya başlanmıştır (Manafov, 2008: 21-33).

Ülkede Rotschild ailesi de en önemli yatırımcılardan biri idi. 1883 yılında Bakü-Tiflis-Batum demiryolu inşaatı tamamlanmıştır. Aynı zamanda, Rotschild Bakü'de üretim varlıkları ve rafinerilerde elde ve şirket hızla Rus petrol pazarında Nobel kardeşlerinden hemen sonra ikinci yere yerleşmiştir (Leonardo, 2006: 11). 16 Mayıs 1883'te Rotschild Kardeşler Hazar ve Karadeniz Petrol Sanayi ve Ticaret Birliği'ni kurmuşlardır. Haziran 1886'da dünya tarihinde ilk defa petrol tankerleri ile Bakü ham petrolü Batum'dan Londra'ya hareket ettirilmiştir (Aras, 2008: 25).

1872 yılına kadar Apşeron yarımadası tekelinde ve Rus hükümeti kontrolünde petrol üretimine devam edilmiştir. 1873 yılında ilk rafineriyi kurarak Bakü'deki petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel kardeşler bölgede petrol endüstrisinin gelişmesinde teknik yeniliklerin öncüsü olmuşlardır. Robert Nobel, Hazar Denizi kıyılarında ilkel yöntemlerle petrol çıkarıldığına şahit olmuş ve petrol sevdasına düşerek burada bir rafineri satın almıştır. Daha sonra Ludwig Nobel'de Bakü'ye gelmiş ve iki kardeş beraber Nobel Kardeşler Petrol Şirketini kurmuşlardır (Leonardo, 2006: 11).

Nobel kardeşler Bakü'nün petrol kralları olmuşlar, 1880'lerin sonuna doğru Rus ham petrolünün 23 milyon varilini üretmeye başlamışlar ki bu miktar Amerikan üretiminin beşte dördünden fazlasına denk gelmektedir (Vural, 2006: 21).

Kafkasya petroleri bu bölgede petrolün geçmişi 19. yüzyıla kadar götürülebilir. 1873'te Çar hükümeti Kafkasya petrol kuyularını açık artırma yoluyla özelleştirilmiştir. Özelleştirme Azerbaycan petrol endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde petrol işinden kazanılan gelirin önemli bir bölümü Azerbaycan burjuvazisi tarafından ulusal kültürü finanse etmek için harcanıyordu (Ersoy, 2002: 196).

Askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik bazı etkenlerin yer aldığı 1. Dünya Savaşı'nın temel nedenleri arasında petrol mücadelesi de yatmaktadır. Savaşa hazırlanan tarafların stratejik planları Musul, İran ve Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarına sahip olmaya ilişkin hedefleri de kapsamaktaydı. Bakü'nün zengin petrol yatakları dünyanın gelişmiş

devletlerinin dikkatini çekmiştir. Petrol endüstrisine yapılan büyük yatırımlar ve onun teknolojik gelişimi Bakü'yü uluslararası önemi olan bir merkez haline getirmiştir. 1910–1914 yıllarında Azerbaycan'da 30 milyon petrol üretilmiştir. Savaşta yer alan İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD'nin askeri ve stratejik merkezleri dünya petrol rezervlerini bulmak için acele aramaya girişmişlerdir (Manafov,2008:21-33, Aras,2008:25).

Asrın sonlarında dünya petrol hasılatının %50'sini Baku tek başına karşılamıştır. Bu yıllarda Hazar Havzası, özellikle de Baku çevresi ve Apşeron yarımadası Batılı petrol şirketlerinin akınına uğramıştır. Ancak Bakü'de koparılan bu petrol fırtınası, Azerbaycan'ın bağımsızlığına mal olduğu söylenebilir. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti sadece 23 ay yaşayabilmiştir. Bölgedeki petrol oyununun önemli aktörlerinden biri olan Sovyet Rusya'nın bölgede gücünü artırmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığı sona ermiştir. 1920 yılında Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne bağımlı bir devlet olmak zorunda kalınca Moskova'nın kararları doğrultusunda petrol sahaları da devletleştirilmiştir (Abdullayev, 2004: 258-259).

Azerbaycan petrol yatakları, dünyaca bilinen en eski petrol yataklarından birisidir. Dolayısıyla, Rusların Azerbaycan'ı bir enerji üssü olarak görmeleri ve Sovyetler Birliği döneminde de Birliğin petrol üretiminin büyük ölçüde Azerbaycan'dan temin edilmesi boşuna değildir. Daha 1924'te Bakü civarında tahta bir platform üzerinde ilk kıyıda uzak (offshore) petrol araması gerçekleştirilmiştir. Hazar petrolünün doğum yeri olarak kabul edilen Azerbaycan'da ticari amaçlı petrol üretimi 19. yüzyılın son dönemlerinde başlamıştır. Nitekim 1900'lerde Azerbaycan dünyanın en fazla petrol çıkarılan coğrafyası olmuştur (Aynural, 2005: 4).

Bakü'de artık petrolün tükendiği tahmin edilen eski tarlalarda, 1933 senesinde yeni petrol madenleri bulunmuştur. Bakü'ye yakın olup 1933 Ekiminden beri işlenmekte olan petrollü arazi, içinde o kadar zengin petrol kaynaklarını barındırmaktadır ki, buralarda açılan kuyulardan fişkırarak petrol, bütün civara yayılmış ve oraları adeta bir deniz haline getirmiştir. Petrol selini, petrol yatağı haline geri çevirmek için, işçiler o yapışkan sıvının içine girerek çalışmak zorunda kalmışlar ve petrolü sarnıçlara doldurabilmek için, bendler yapmaya mecbur olunmuştur. Bu kuyulardan fişkırarak petrol günde birkaç tonu bulmuştur. Bakü, beş senelik programı iki buçuk senede meydana

getirmiştir. Eski çalışma yöntemleri, % 93 oranında yeni yöntemlere yerlerini bırakmıştır. İkinci beş senelik programda, 1933-1937 seneleri için 247 milyon ton ham petrolün ihraç edileceği tahmin edilmektedir. Bakü petrol tarlalarında çalışan 8000 kişi bugünkü Rus petrol üretimini ilk üç katına çıkarmaktan başka bir şey düşünmemiştir. Apşeron yarım adası hareketli ve hararetli bir arazidir. Yerde çamurların ortasında kraterler açılmakta, yerin dibinden fişkıran gaz hüçumu o kadar şiddetlidir ki denizi kaynatmaktadır (Zıschka, 2007: 177).

Denizde petrol keşfi 1935'te başladı. 1944'te Hazar Denizi'nde ilk kez " petrol taşları " lakabıyla kıyıda 100 km. uzaklıkta çıkarılmıştır. 2.Dünya Savaşı sonrasında petrol işleme, petrokimya ve petrol makine ve bina endüstrileri özellikle Azerbaycan'da yoğunlaşmıştır (Ersoy, 2002: 196).

Sovyetler döneminde de Hazar bölgesi petroleri önemini korumuştur. 2.Dünya Savaşında Sovyetler Birliğinin petrol ihtiyacının %70'ini karşılayan Baku petroleri, savaşın kaderini değıştiren konumuyla önem kazanmıştır. Düzenli kaynaklar üzerinde yeni petrol ve gaz tabakalarının keşfini ve yaygın deniz yatağı araştırmalarını takip eden 1940-1950 arası yıllarda üretimde büyük bir patlama yaşanmıştır. Azerbaycan, 1949'da dünyada ilk defa denizden, yani Hazar'dan petrol çıkartan ülke olmuştur. "Neft Taşları" denilen bu yataktan yarım asırda 156 milyon ton petrol çıkartılmıştır (Abdullayev, 2004: 258-259). Hazar Denizi'nde 7 Kasım 1949'da "Neft Taşları"nda sondaj yapılan keşif kuyusundan ilk defa petrol üretimine başlanmıştır (Mammadov, 2009: 34). Sovyet petrol üretiminde Azerbaycan'ın payı 1950 yılında % 39.1'den 1960 yılında %12.9'a ve 1970 yılında %6, 1975'de %3, 1980'de %2.40'e ve 1990'da %1.7'ye düşmüştür (Aras,2008: 27).

Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan'ın, birliğin petrol ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşıladığı, ancak bundan bir yarar sağlamadığı görülmektedir. Bu dönemde petrol üretimini ve ihracatını arttırmak üzere petrol sanayisine yapılan yatırımlarda dengesiz artışa karşın, diğere sanayi dallarına yapılan yatırımlar gittikçe azalmıştır. Sovyetler Birliği hâkimiyeti yıllarındaki 1920–1945 arası, petrol sanayisinin ikinci dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde petrol ve gaz sanayisinde yüksek düzeyde gelişme olurken, maddi ve teknik altyapı önemli mesafe alınmıştır. 1945–1990 yılları

arası ise Azerbaycan petrol üretiminin üçüncü aşaması olarak kabul edilmektedir (Manafov, 2008: 21-33).

Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan'ın, faydasından yoksun kalacak şekilde, birliğin petrol ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşıladığı görülmektedir. Sovyetler Birliği hakimiyeti yıllarındaki 1920-1945 arası, petrol sanayisinin ikinci dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde petrol ve doğal gaz sanayisinde yüksek düzeyde gelişme olurken, maddi ve teknik altyapı önemli mesafe almıştır. Petrol üretimine paralel olarak, petrol sanayisi de gelişmeye başlamıştır. Kıyılardan uzak, denizdeki petrol yataklarının işletilmesine de 1922 yılında başlanmıştır. Bu devrin en önemli olayları şunlardır:

1925 yılında Bakü-Batum boru hattının inşasının tamamlanarak faaliyete başlaması,

1925 yılında ilk defa sahilden uzak yani denizdeki yataklarda petrol kuyuların açılması ,

1926-1927 yılları açılan kuyuların %63'ünün temel tekniği olan rotasyon metotlu delmenin temelini atılması,

1927 yılında Bibiheybet alanında yapılan çalışmalar tamamlanarak denizde ilk defa petrol kuyusunun kazılması,

1928-1940 yılları arasında Lökbatan, Kale, Karaçukur, Zih, Pirşağı ve Zorat petrol alanlarının keşfedilmesi (Aras, 2008: 25-26).

1940 ve 1941 yıllarında yüzyıllardır kullanılmakta olan Bakü petrol bölgesinin en yüksek çıkarım değerleri elde edilmiştir. Petrol endüstrisinin coğrafyası da fark edilebilir derecede değişmiştir. Petrol arazileri daha derin seviyelere ulaşmış ve 1949 Kasım'ında Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol elde edilmiştir (Vural, 2006: 19-20).

Daha Ortadoğu petroleri dahi keşfedilmeden, Azerbaycan önemli bir petrol üretim merkeziydi. 1940 yılına kadar Azerbaycan tek başına, Sovyetler Birliği petrol üretiminin % 70'ini gerçekleştiriyordu. Bu dönemde üretim daha fazla da olabilirdi. Ancak rezervlerin bazı bölgelerde daha yeni teknolojiler istemesi ve bu teknolojinin SSCB'de olmaması bir çok üretim noktasının işletilmesini engellemiştir (Laçiner, 2006: 40-41).

2.Dünya Savaşı boyunca Azerbaycan'da petrol üretimi ise şöyledir: 1941'de 25,4, 1942'de 15,8, 1943'te 12,6, 1944'te 11,8 ve 1945'te 10,4 milyon ton. Petrol konusu ile yakından ilgilenen ve dünyanın başlıca petrol yataklarının tarihini bilen Adolf Hitler, 2.Dünya Savaşı'nda, başta Bakü olmak üzere Kafkasların petrol yataklarını, ele geçirmeye çalıştı (Cynthia, 1998: 21, Manafov, 2008: 21-33). 1945-1990 yılları arası ise Azerbaycan petrol üretiminin üçüncü aşaması olarak kabul edilir. 1980 yıllarındaki Sovyet ekonomisindeki derin üretim düşüşü, Eski Sovyet Birliği ülkelerinin güvensiz ekonomik bağlarının zayıflanmasına ve ekonominin açık piyasa rekabetine doğru istikametini değişmesini neden olurken, 1991 yılı petrol üretimindeki yeni safhasının başlanmasını işaret vermiştir. Bu bakımdan 1990 sonrası, Azerbaycan'da petrol üretimi açısından dördüncü aşama olarak kabul edilmektedir (Aras, 2008: 25-29).

Yaklaşık 70 yıl boyunca "emredici planlama" ile "tek" merkezden yönetilen ve ayrı ayrı milletlerden oluşan Sovyetler Birliği'nin dağılması, içte olduğu gibi, dünyada da yeni gelişmelere yol açmıştır. Şöyle ki, Birliği oluşturan eski "cumhuriyet"ler, yeniden bağımsızlıklarını kazanarak Birleşmiş Milletlere üye olmuşlar ve dolayısıyla doğal sınırları ve varlıkları üzerinde de hükümlerlerini yasal olarak ilan etmişlerdir. 19. yüzyılın başından itibaren Azerbaycan petrolerini kendi tekelinde tutan Rusya, 1991'de SSCB'nin çöküşünün ardından, karşısında mali ve teknolojik açıdan güçlü Batı şirketlerini bulmuştur. Ayrıca, tüm sektör ve alt sektörler itibarıyla yapılan araştırma kapsamına, ilk olarak alınan ülke de, Azerbaycan olmuştur. Gerek Türkiye'ye yakın olması ve Nahçıvan'la da ortak sınırları oluşturması, aynı zamanda geçit bölgesinde bulunması ve özellikle de yeraltı kaynakları açısından zengin bir konumda olması, Azerbaycan'ın ekonomik ve ticari önemini daha da arttırmıştır. Öte yandan, gerek Azerbaycan, gerekse öteki bağımsız cumhuriyetlerin "Büyük Pazar" potansiyeline sahip oldukları ve bu nedenle de batılı ve doğulu gelişmiş ülkelerin ilgisini çektikleri görülmektedir. Azerbaycan'ın petrol rezervi gerek eski Sovyetler Birliği döneminde, gerekse de bağımsızlığını kazandıktan sonraki yıllarda değişik miktarlarda gösterilmiştir. Hele 10 yıl öncesinde, Azerbaycan Petrol Sanayisinin başlangıç tarihi olan 1871 yılından 1992 yılına kadarki dönemde 1 milyar 245 milyon ton petrolün çıkarıldığı, ayrıca ülke toplam rezervinin 2/5'inden biraz fazlasının kullanıldığı belirtilmekteydi (Salamov, 2004: 96-103).

Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri arasında, bağımsızlığını ilan eden ilk lke Azerbaycan'dır ve ülkede, 1990'lı yılların başından itibaren kollektivist ekonomik sistem terkedilerek, demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş süreci birlikte yaşanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, merkezi ekonomiden Pazar ekonomisine geçiş sürecindeki diğer eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan da zm zor ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunların, Azerbaycan da Pazar ekonomisine dayalı işgücü piyasasının oluşumunu ve işlerliğini olumsuz yönde etkilediği açıktır (Kuzgun, 2006: 168).

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde 4 büyük petrol alanları Azeri, ıracık, Güneşli ve Kepez yatakları vardır. Azerbaycan'ın petrol üretiminin yaklaşık yüzde 60'dan Güneşli sorumluydu. Tahminlere göre Azerbaycan, 1993 yılını 1992 yılıyla kıyasladığımız zaman, ham petrol rimi yüzde 7, benzin rafineri yüzde 2.8, dizel yakıt ise yüzde 19.9 azaldı (Curtis, 1994: 120). Azerbaycan, sadece eski Sovyetler Birliğinde değil, dünyada da eskiden günümüze devamlı olarak petrol üreten bir ülke olarak tarihe geçmiştir (Salamov, 2004: 101).

2.1.3. ABD

Dünya ekonomisinde sürdürülen enerji mücadelesinin en önemli aktörlerinden birisi ABD'dir. Dünyanın en büyük ekonomisine ve gelişmiş sanayisine sahip olan ABD, her yıl ciddi oranda artan bir enerji tüketime sahiptir. Bu nedenle ABD'nin enerji nasıl elde edeceği, ülkenin geleceği açısından bir güvenlik sorunu olarak ele alınmaya başlamıştır (Bayraç, 2009: 121).

Azerbaycan bağımsızlığını kazanana kadar bu bölgeyi kendisi için bir tehdit olarak algılayan ABD artık burayı kendi nüfus alanına almasının planlarını çizmeye başlamıştır. Kafkasya'nın jeostratejik nemi, Büyük İpek Yolunun üzerinde merkez noktasında bulunması, Uzak Doğu, Orta Asya'yı Avrupa'yla birleştirecek ticari yollarının geçtiği arazide olması ve doğal enerji kaynaklarına sahip olması, ABD'nin bölgeye girişiminin esas nedenleri olarak gösterilebilir (Turan, 2005: 85).

Azerbaycan bağımsızlığına tekrar kavuşunca, ilişkiler konusunda da gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Azerbaycanla-ABD arasında ilişkilerin geliştirilmesinde ilk ayağı petrol oluşturmaktaydı. Daha Ocak 1991'den itibaren Azerbaycan petrolü ile

ilgilenen Amerikan şirketleri açılan ilk ihaleleri de kazanmışlardır. Ama bu, ABD'nin Azerbaycan politikasının oluşumunda Ermeni lobisinin rolünü azaltmamıştır. 25 Aralık 1991'de tüm diğer eski SSCB ülkeleri ile beraber Azerbaycan'ın da bağımsızlığını tanıyan ABD, Azerbaycan ile diplomatik ilişki kurma kararını ancak 23 Şubat 1992'de almış ve 17 Mart 1992'de de Bakü'de Büyükelçilik açmıştır. Halbuki Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini hemen 25 Aralık 1991'den itibaren başlatmış, bu ülkede büyükelçiliğini ise Şubat 1992'de açmıştır. Haziran 1992'de Ebülfez Elçibey'in Devlet Başkanı seçilmesiyle kendi petrollerini işletmek için daha büyük projeyi uygulamaya hazırlanırken, bu süreçte de Amerikan şirketleri ön sırada bulunmaktaydılar (Mammadov, 2009: 11-12).

Bağımsızlık sonrasında ABD'nin Kafkasya politikasında 3 öncelik kendini hissettirmektedir: Petrol, Demokrasi ve Siyasi istikrardır (Baran, 2002: 222-223).

Hazar bölgesinde bulunmayan, ama direkt Hazar politikasına etki gösteren dış faktörler de bulunmaktadır. Hazara ilgisini gizlemeyen en etkin dış faktör ABD'dir. Dolayısıyla, ABD 1991'de bağımsızlık kazanan üç egemen kıyıdaş ülkeye (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistana) yardım tekniği ile yaklaşmış, ekonomik işbirliğinden askeri işbirliklerine kadar bir ilerleme de kaydetmiştir. Bu kapsamda çeşitli vasıtalarla ABD bölgede askeri üs edinme gayretleri içindedir. Şöyle ki, Amerika dünyanın çeşitli bölgelerinde yetmişden fazla askeri üsse sahiptir. Sonuçta ABD'nin bu tekniği Rusyanın bölge ülkeleri üzerinde etkisini kırmayı amaçlamaktadır (Gurbanov, 2011: 6).

ABD Güney Kafkasya'daki Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşı çözmeye çalışsa da, Kongrenin 24 Ekim 1992 yılında Azerbaycan'a karşı ekonomik ambargonun uygulanmasını öngören 907. ek maddenin kabulü, bu ülkenin çabalarını çok kötü yanda etkilemiştir. Söz konusu madde Azerbaycan dışında tüm eski SSCB ülkelerine Özgürlüğü Destekleme Kanunu (Freedom Support Act) çerçevesinde ABD devleti tarafından mali yardımı öngörüordu (Baran, 2002: 222-223).

Ermeni lobisinin baskısıyla kongrenin bu tür karar alması Dağlık Karabağ Savaşı'nda ABD'nin girişimlerini hiçe indirmiş oldu, hatta Hazar petrollerinin işletilmesinde de kollarını bağlanmış duruma getirmiştir. Bu yüzden ABD Hazar petrollerini işletmek için 1992 yılında oluşturulmuş konsorsiyumun başkanlığını İngiltere şirketi olan BP'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar Azerbaycana petrol yatırımlarının % 80

ABD'den gelmiştir ama Azerbaycan yardım alan ülkeler sırasında kendine yer alamamıştır. Bu yasa siyasi, ekonomik, eğitim, insani yardımı sağlanan geçiş yardım yasası idi. Yasa Azerbaycanı Dağlık Karabağa insani yardımın önlenmesi gerekçesiyle abluka uygulanmıştır. Bu yasa kabul edildiği zamandan tartışmaları da kendisiyle beraber getirmiştir. 1997 yılında ABD Başkanı Bill Clinton tarafından Kongre üyelerine bu hükmün yürürlükten düşmesi için açık çağrılar yapmıştır (Sandra, 2006: 15-17).

Özellikle de Hazar bölgesi petrollerinin dünya pazarına sürülmesi yolunda ABD, Rusya arasında ciddi bir rekabetten söz etmek gerekir. Washington bölgede etkinliğini artırmak için bu bölgede devam eden etnik çatışmalara Rusya'dan farklı olarak çözüm arayışı içindedir. Ama Washington'un bu çözüm arayışlarına çoğu zaman kendi senatosunda büyük engeller oluşturulmaktadır (Anush, 2004: 141-145).

ABD, Hazar jeopolitiğinde küresel güç halindedir. Geleneksel olarak petrol faktörü büyük ölçüde, bu ülkelerin dış politikalarını belirlemiştir. ABD tüketimi son on yılda önemli ölçüde artmıştır. Hazar bölgesi ABD'nin Orta Doğu ile birlikte küresel bir enerji stratejisi içinde kabul edilir. 1997 yılında ABD ulusal çıkarların bir bölgesi olarak Hazar bölgesini ilan etmiştir ve şu görevleri izlemiştir:

- ABD ekonomik çıkarlarını karşılamak için enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde küresel tedarikini sağlamak,
- Bölgede, ekonomik kalkınma, siyasi bağımsızlık ve demokratikleşme sürecine teşvik etmek,
- Bölgenin enerji kaynaklarını keşifini yoğunlaştırmak için Amerikan şirketlerine destek olmak,
- İhracat yollarını geliştirmek için güvenilir ve alternatif enerji kaynaklarının önemini vurgulamak,

Bölgede şu anda ABD politikası üç temel ilkeye dayanmaktadır:

- Enerji kaynaklarının arzının güvenliğini artırmak,
- Jeostratejik görevleri çözmek,
- Ekonomik fırsatları geliştirmek (Dinara, 2004: 2-8).

Hazar bölgesi'nde sondaj hakkı elde etmek isteyen Amerikan şirketlerinin en büyük savunucusu Başkan Clinton'dı. Clinton, bölgenin enerji kaynaklarının bir ulusal güvenlik meselesi olduğunu net biçimde ortaya koymuştur. Clinton, 1997 yılının Ağustos ayında Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda, Azerbaycan lideri Haydar Aliyev'e: "Enerji talebinin hızla arttığı bir dünyada, ulusumuz enerji konusunda tek bir bölgeye bağımlı kalmaya tahammül edemez," demiştir. Clinton ayrıca, el değmemiş petrol rezervlerinin çıkarılması için Azerbaycan'a yardım ederek, "...yalnızca Azerbaycan'ın başarılı olmasına katkı sağlamayacak, aynı zamanda enerji tedarik ağıımızı çeşitlendirecek ve ülke güvenliğini de güçlendireceğiz." Clinton hükümetinin ulusal güvenlik ile ilgili kaygıları iki önemli adımla sonuçlanmıştır: Hazar bölgesi petrolü ve doğal gazı için yeni bir boru hattı güzergâhı oluşturmak ve Hazar bölgesi devletleriyle, özellikle de Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmak. Amerikan yönetimlerinin Hazar politikası, kuşkusuz, Kafkasya bölgesinde daha gözle görülen sonuçlar elde etmiştir. Rusya'nın Azeri petrolünün taşınmasındaki tekeli 2000'li yılların başlarından itibaren sarsılmaya başlamıştır (Amanov, 2007: 152).

Azerbaycana karşı uygulanan Özgürlüğü Destekleme Yasası 11 Eylül sonrasında askeri ve siyasi işbirliği artırmak için yürürlükten düşürülmüştür. Azerbaycana karşı uygulanan ambargonun yürürlükten düşmesi ile ikili ilişkiler daha da geliştirilmeye başlamıştır (Baran, 2002: 222-223).

Amerika'nın Hazar petrolü politikasıyla ne kadar iç içe olduğu devlet belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. 2005 mali yılında Azerbaycan'a yapılacak 51.2 milyon dolarlık yardım tasarısı görüşülürken, Dışişleri Bakanlığı şu ifadeleri tekrarlamıştır: "ABD'nin Azerbaycan'daki milli menfaatleri, güçlü ikili güvenlik ve teröre karşı savaş mücadelesi işbirliğimizi, Amerikan enerji güvenliğinin ilerlemesini, serbest piyasa ve demokratik reformları bir merkezde toplamaktadır. Azerbaycan petrolünün ihracat ve sondaj çalışmalarının Amerikan firmalarınca yapılması, ithalatımızı çeşitlendirme hedeflerimizin de kilit noktasıdır. Ayrıca, Amerikan enerji güvenliğini üst seviyelere çıkarırken, bölgesel ekonomi için de sağlam bir zemin oluşturmaktadır (Klare, 2006: 152-158).

Hazar bölgesindeki petrol ve doğalgazın çıkarılması ve uluslararası piyasalara taşınması için gerekli altyapının oluşturulması, ABD'nin bölgede uyguladığı politikanın odak

noktasını oluşturmuştur. ABD, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü- Tiflis-Erzurum ve Nabucco projelerine en çok destek veren ülkelerin başında gelmektedir. ABD'nin Kafkaslar'daki zengin hidrokarbon rezervlerinin Rusya dışındaki güzergâhlardan uluslararası pazarlara ulaştırılmasını istediği, nükleer enerji ve diğer bölgesel sorunlar konusunda ters düştüğü İran'ın Nabucco projesi veya diğer projeler yoluyla Avrupa'ya veya Çin'e petrol ve doğalgaz ihraç etmesini istemediği, Çin'in İran'la artan diplomatik ve politik bağlarını engellemeye çalıştığı ifade edilmektedir (Özkan, 2010: 34).

Hazar bölgesi petrol ve doğal gazı için en kolay yol, İran üzerinden Basra Körfezi'ne açılan güzergahtır. Ancak ABD'nin İran politikası bunun yapılabilirliğini engellemektedir. Bu bağlamda ABD, hem Rusya'yı hem de İran'ı by-pass eden doğu-batı koridorunu savunmuş ve Hazar petrolünün Batı'ya güvenli bir şekilde Türkiye üzerinden nakledilebilmesi için Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının yapımında etkili olmuştur. Bu durumda bile Washington, Hazar'daki başlıca politikalarından biri haline gelen BTC hattının devreye sokulmasında ısrar ederek, bu projenin ve Hazar enerji kaynaklarının naklinde de önemli olduğunu göstermiştir (Bayraktar, 2011: 89). 1994'te ABD ile imzalanan Yüzyılın Anlaşması ve 2005'te faaliyete geçen BTC boru hattı, ülke üzerindeki ABD etkisinin en somut örnekleridir (Shiver, 2006: 24).

2.1.4. Rusya

21Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da imzalanan Alma Ata Deklarasyonu ile eski Sovyet coğrafyası yeni bir döneme geçiyordu. O dönemde Rusya'nın Devletbaşkanı olan Boris Yeltsin ise, bu tarihsel gelişmeyle ilgili olarak verdiği demeçlerde totaliter bir merkezi denetimin yok olduğunu, böylece "...demokratik bir devletler topluluğun"na giden yolda ilk adımın atıldığını" söylemiştir (Kantarıcı, 2006: 99-100).

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemdeki iki kutuplu yapı, yerini tek kutuplu bir güce bırakırken, Rusya önemli bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçmiştir. 1991-1993 yıllarında, Rusya'nın devletleşme ve kendi içindeki kargaşa dolayısıyla, Moskova, komşu ülkelerde yeterince etkin olamamıştır (Aliyev, 2003: 70).

SSCB'nin dağılmasından önce bu coğrafyadaki tüm üretim ve dağıtım kanallarını kontrolü altında tutan Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra bu kontrolü kaybetmiştir. Bununla beraber Rusya'nın, yakın çevre politikası çerçevesinde üretim boyutunda olmasa bile dağıtım boyutunda kontrolü elinde tutmak, bu şekilde bu ülkeler üzerinde siyasi nüfuz elde etmek ve bu ülkelerin Avrupa ve ABD ile işbirliği içine girerek kendi kontrolünden çıkmasını engellemeyi amaçladığı ifade edilmektedir (Özkan, 2010: 30).

Rusya, yaklaşık 1848-1990 devresinde hemen hemen 140 yıldan fazla bir süre, bu ülkenin petrol zenginliğini sömürmüştür. Bu süre boyunca ülke yataklarından çıkarılan toplam hampetrol, 1.4 milyar ton dolayında tahmin edilmektedir. Oysa bu dev zenginliğin, sadece % 3'ü Azerbaycan halkının refahına harcanmıştır. Geri kalan % 97 gibi yüksek bir payın geliri, Moskova devlet kasalarına girmiş, silah ve tanka çevrilerek tehdit unsuru olarak kullanılmıştır (Doğanay, 1998: 251-257). 1991'den günümüze Rus dış politikası farklı evrelerden geçmiştir. SSCB'nin dağılmasına müteakip, Rusya dünya sahnesine yeni çıkmış olan 15 bağımsız ülkenin Baltık ülkeleri dışındaki, 12 ülkeyi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) şemsiyesi altında tutmak için büyük çaba harcamıştır. Rusya Federasyonu ilk yıllarında Batı yanlısı Atlantikçi akımı benimsemiş ve Batı'ya entegre olmaya çalışmıştır. Dış politikanın odağında Batı'nın olması sonucu Rusya, bu dönemde Hazar Bölgesi'ni ihmal etmiştir. Batıyla bütünleşme düşüncesinde hayal kırıklığına uğrayan Rus dış politikası, 1993 yılının ortalarından itibaren giderek artan bir şekilde "Yakın Çevre Doktrini" ile eski Sovyet sahasına odaklanmıştır. Soğuk Savaş sonrası küresel bir güç olamayacağını anlayan Rusya, uzak çevreye yönelmektense, Avrasya yöneliminin daha rasyonel bir açılım olacağını değerlendirmiştir (Bayraktar, 2007: 90-92).

"Yakın Çevre Doktrini " Nisan 1993 tarihinde Boris Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiş olan " Rusya Dış Politika Konsepti " belgesinin, Rusya'nın devlet politikası halini almış şeklidir. Bu Doktrin Rusya'nın işbirliği alanındaki önceliği BDT'yi oluşturan devletlere tanıdığı gibi, aynı zamanda bu önceliği Topluluk içinde oluşturulacak olan kolektif savunma mekanizmalarına tanıyacağını da belirtmiştir. Nitekim BDT'nin sınırları, Rusya Federasyonu'nun " ulusal güvenlik sahası " olarak ilan edilmiştir. Diğer taraftan bu " Doktrin " ile, Rusya'nın çıkarları açısından bir tehdit oluşturabilecek olan herhangi bir durum söz konusu olduğunda, bölgeye askeri

müdahalede bulunulacağı bildirilmiştir. Bugün Yürürlükteki “ Doktrin “ ise, 21 Nisan 2000 tarihli ve 706 sayılı Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Kararnamesi ile önceki “ Doktrin “ in yerini almış bulunmaktadır. Barışçı bir dış politika izlenmesini öngören bu yeni Doktrin de, aynı şekilde BDT içinde Kolektif Güvenlik Antlaşması içinde öne çıkarılmaktadır (İrge, 2006: 280-281).

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkaslar küresel hegemonya mücadelesinin savaş alanı haline gelmiştir. Esas amaç Sovyetler'in mirasçısı olan Rusya Federasyonu'nun bölgedeki etki alanını sınırlandırmak, hareket serbestliğini yok etmektir. Eski Doğu Bloku Ülkeleri AB'nin içine alınmış, Afganistan müdahalesi, Orta Asya'da liberal politikaların desteklenmesi, Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO, AB ve çokuluslu enerji şirketleri aracılığı ile Batı'ya yönelmeleri Rusya Federasyonu'nu eski coğrafyasının tüm sınırlarında özellikle Kafkaslar'da bir savunma durumu içine girmesine neden olmuştur. BDT'nin artık fiilen işlevsiz kalmasından dolayı Rusya günümüzde Kafkaslar ve Orta Asya'da Atlantik ittifakı karşısında yeni arayışlar içerisine girmektedir (Aslund-Olcott, 1999: 131).

Azerbaycan Rusya Federasyonu için vazgeçilmez niteliktedir. Azerbaycan'ın Basra körfezine giden en kısa yol üzerinde olması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması, onu üzerinde önemle durulması ve asla vazgeçilmemesi gereken bir ülke konumuna getirmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu tarafından Karabağ sorunu, Azerbaycan'a baskı yapmak üzere kullanılan bir araç haline getirilmiştir (Birsell, 2006: 92).

SSCB'nin halefi olarak Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan nüfusunu korumak ve bu topraklarda çatışmaların çözüme ulaşması için kendi yeteneğini her zaman hissettirmeye çalışmıştır. Kafkaslar'daki Rus dış politikasının oluşumundan ilk kaos ve çelişkiler Karabağ sorununda kendini göstermiştir (Blandy, 2009: 9).

Rusya, Hazar bölgesindeki en önemli oyuncularından biri olarak yarımyüzıla aşkın bir süredir bölgedeki lider konumu ile dikkat çekmektedir. Tarihsel kültürel faktörlerin yanı sıra, Rusya kıyıdaş devletleri arasında güçlü bir askeri potansiyele sahiptir. Moskova için Hazar bölgesi ulusal çıkarları için geleneksel bir bölgedir. 1990'ların başında jeopolitik değil, ekonomik faktörler, büyük ölçüde Rusya'nın bölgedeki politikasını

belirlemiştir. Rusya sık sık kendi ekonomik çıkarları pahasına kendi jeopolitik konumunu korumaya çalışmaktadır.

Şu anda Hazar bölgesinde Rus politikasını çözmek için üç temel görevi vardır:

- Bölgede koruma ve güçlendirme pozisyonları,
- Bölgede istikrarı geliştirmek,
- Bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi (Dinara, 2004: 2-8).

Hazar Bölgesinin uluslararası pazarlara bağlayan boru hatlarına hakim olma mücadelesi hiç de basit bir mesele değildir. Rusya için boru hatları yalnızca bir gelir kaynağı değildir, bu aynı zamanda Moskova'ya, güneyindeki eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde siyasi hakimiyet de sağlamaktadır (Klare, 2006: 176-177).

Rusya'nın bölge üzerindeki ısrarının nedenlerinin ilki jeostratejiktir. Arka bahçe olarak gördüğü bölgeyi kontrol altına alırsa bölgesel rakipleri olan Türkiye ve İran'a karşı üstün duruma geçebilir. Bu arada Rusya'nın Türkiye'nin bölgede sahip olduğu etnik, dini ve kültürel bağları nedeniyle İran'la stratejik bir ittifak içinde olduğunu da unutmamak gerekir. Bu ittifak petrol gelişiminde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Rusya'nın bölge üzerinde ısrarcı olmasının ikinci nedeni ekonomiktir. Bölgenin enerji kaynakları üzerinde hakim güç olmak için Rusya, petrol şirketlerini yatırıma teşvik etmiştir (Kodaman, 2005: 256).

Rusya ile organik bağlarını devam ettirmek durumunda olan bölge ülkelerinin, sahip oldukları doğal kaynakların (petrol ve doğalgaz) uluslararası ticarete açılmasında, Rusya dışında hareket edebilmeleri olanaksızdır. Zaten petrol ve doğalgaz boru hatlarının kontrolünde, Rusya bugün de söz sahibi durumdadır. Azerbaycan çokuluslu şirketlerle girdikleri ilişkilerden yararlanarak Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışsalar da, Rusya'yı gözardı edecek kadar bağımsız hareket edebilmeleri mümkün değildir (Lena, 2006: 8-10).

Rusya'nın enerji stratejilerini yedi başlık altında toplamak mümkündür:

1- Enerji arzı üzerindeki monopol konumunu korumak,

- 2- Enerji kaynaklarının kendi kontrolünde olmayan alternatif boru hatlarıyla dünya pazarlarına açılmasını engellemek: bu çerçevede enerjiyi daha uygun fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, alternatif boru hatlarını dezavantajlı konuma düşürmek,
- 3- Yeni boru hatları inşa ederek Avrupa'daki ithalatçı ülkelere enerji naklini transit ülkelere gerek kalmaksızın gerçekleştirmek,
- 4- Avrupa'daki dağıtım sistemlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rus projelerine alternatif projelerin hayata geçmesinin engellenmesi,
- 5- Gazprom'un Rusya'daki monopol konumunun korunması, yabancı enerji şirketlerin Rusya veya Orta Asya'daki enerji sahalarını kontrol etmesinin, üretimde ve taşımada söz sahibi olmalarının engellenmesi,
- 6- Yabancı doğalgaz üreticilerinin Avrupa pazarına girmemesi için politikalar üretilmesi,
- 7- Yabancı doğalgaz üreticilerinin hisselerinin satın alınarak, söz konusu üreticilerin doğalgaz satış politikalarının etkilenmesi (Kantörün, 2010: 81).

1999 yazında başbakan olarak göreve gelen ve 1 Ocak 2000'den itibaren devlet başkanı olarak Rusya'yı yöneten Vladimir Putin ise, Rus dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Putin, Rusya'nın bütünlüğünün korunması ve Rus halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi doğrultusunda pragmatik bir dış politika yaklaşımı benimsemiş ve ülkenin mevcut olanaklarının küresel koşulları etkilemesi için etkin kullanılmasını savunmuştur. Bu yaklaşımla Putin, Rusya'yı Batı ile ihtilafa düşmeden Avrasya süper gücü yapmayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak, Rusya'nın Hazar Bölgesi'ndeki dış politika hedefleri şunlardır:

- Rusya'nın güvenliğini ve jeopolitik menfaatlerini teminat altına alacak şekilde dost bir tampon bölge sağlamak,
- Rusya işlerine yayılabilecek veya sınır anlaşmazlıklarına yol açabilecek etnik gerginliklerden kaçınmak için bölgede istikrarı temin etmek,
- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarından azami ölçüde istifade etmek,

Yabancı güçlerin bölgeye girişini engellemek ve bölgedeki Amerikan varlığını zayıflatmaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti de bağımsızlığını ilan ettikten günümüze Rusya ile ihtiyatlı davranarak, Rusyadan gelecek tehditleri minimize etmeye çalışmaktadır (Bayraktar, 2007: 90-92).

2.1.5. Avrupa Birliği

SSCB'nin çöküşü, Rusya'nın Sovyet iktidarının yerine ekonomik ve politik yetersizliği, Batılı hükümetlerin bölgeye girerek, Batı ekonomik kuruluşları ve yatırımcıları dahil olmak üzere petrol şirketleri tarafından takip edilmeye başlamıştır (Anush, 2004: 141-145).

AB, ekonomik bütünleşmenin ardından dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. Avrupa'daki doğalgaz ve petrol üretimi sınırlı olduğundan, Birlik enerji ihtiyacının büyük bölümünü ithalat ile karşılamaktadır. İthalat oranı petrolde %80,2, doğalgazda ise %54,5'dir (Kantörün, 2010: 84).

Hazar Bölgesine kendi ağlarını atmış bir diğer aktör ise Avrupa Birliğidir. AB, Rusya'dan olan doğal gaz bağımlılığından kurtulmak için 1991'de bağımsızlık kazanmış Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerine çeşitli programlarıyla yaklaşmaya başlamıştır. AB'nin bölgeye yönelik adımları TACIS, TRASECA, INOGATE, Doğu Ortaklığı, Komşuluk Politikası gibi programlardan oluşmaktadır. Çünkü, AB kendi enerji ithalatının büyük bir kısmını Rusya, Kuzey Afrika, Basra Körfezi ve Nijeryadan yaptığı için bölgeye enerji açısından bir alternatif olarak bakmaktadır (Gurbanov, 2011: 7).

Bunun için, INOGATE programı özellikle önem taşımaktadır. INOGATE- Programının esas hedefleri, yeni bağımsız devletlerin aşağıdaki konularda çabalarını desteklemektedirler:

- Bölgesel gaz ulaştırma sisteminin, petrol ve petrol ürünlerinin nakli sistemlerinin yeniden yapılanması, geliştirilmesi ve modernizasyonu,
- Hazar Bölgesinden ve Merkezi Asya bölgesinden Avrupa ve Batı pazarlarına karbonhidrat nakli için alternatif yolların belirlenmesi,
- Bu hedeflere ulaşılması ve programın tam olarak uygulanması için TACIS çerçevesinde yardım yapılması

- Yenilenme, geliştirilme ve modernizasyon konularında öncelikli projelerin tespiti ile birlikte bunların gerçekleştirilme ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından finanse edilebilme olanaklarının araştırılması,
- Yönetici kadronun çağdaş gaz nakli sistemleri, yönetim ve organizasyon konularında eğitilmesi,
- Uluslararası standartlar ve Avrupa Enerji Şartı ilkeleri çerçevesinde, istikrarlı bölgesel ihracat pazarlarının oluşturulması için hukuki düzenlemelerin hazırlanması,
- Çevrenin korunmasına ilişkin çağdaş teknolojik yöntemlere uygun olarak sınır bölgeleri altyapısına yatırım yapılmasının sağlanması (Hüseynov, 2001: 253-254).

Azerbaycan'ın esas dış ticaret ortağı AB devletleridir. Azerbaycan bu devletlerle 2006'da 5,267.6 milyon dolarlık ticaret gerçekleştirmiştir. Bunun 1,692.3 milyon dolarını ithalat, 3,676.5 milyon dolarını ise ihracat oluşturmuştur. Azerbaycan'ın en büyük ticari ortağı İtalya olmuştur. Azerbaycan'ın 2006'da yaptığı ticaret hacminin % 25.5'i veya 2,970 milyon doları bu ülkenin payına düşmüştür. Bunun sebebi, Azeri-Cirag-Güneşli petrol yatağından üretilen petrolün Ceyhan limanından İtalya'ya satılmasıdır. Bunun dışında Azerbaycan İtalya'dan sadece 125 milyon dolarlık mal ithal etmiştir. Azerbaycan'ın ikinci en önemli ticari ortağı Rusya'dır. Bu ülkeyle ticaretin hacmi 1525,8 milyondardır. Rusya aynı zamanda Azerbaycan'a en çok mal ihraç eden devlettir. Azerbaycan bu ülkeden 2006'da 1181,58 milyon dolarlık mal ithal etmiştir. Oysa Azerbaycan'ın AB'nin üç büyük devleti olan Büyük Britanya, Fransa ve Almanya ile toplam ticaret hacmi sadece 1285,4 milyon dolar olmuştur (İbrahimov, 2008: 183).

AB'nin Enerji Politikasındaki başlıca hedefleri şu şekilde açıklanabilir:

- Rekabet gücü,
- Enerji arzının güvenliği ve çevrenin korunması arasında bir dengeye varmak,
- Toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak,

- Doğalgazın payını artırmak,
- Nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmaktır (Ercan, 2011: 4-7).

Bu amaçlar için enerji tüketiminde kömürün payını koruyarak, doğalgazın payını arttırmak, nükleer enerji santrallerinin güvenliğini azami ölçüde sağlamak ve yenilebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak temel önceliklerdir. AB'nin dış enerji kaynaklarına bağımlılığının artması sonucu, Orta Doğu, Hazar bölgesi ve Rusya ile yakın ilişkiler kurulmaktadır. Enerji güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı devam ettirmek amacıyla, tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmak istemektedir. Bunun için de çoklu boru hatları politikası izleyerek, enerji ithalatında kaynak çeşitliliği yaratmayı düşünmektedir (Turan, 2010: 11-12).

Rusya'da enerji kaynakları ve bu enerjinin işletilmesi yaşamsal çıkar haline gelmiştir. Bu yüzden Rusya doğalgaz ve petrolün çıkarılmasından işletilmesine ve ihraç edilmesine kadar bütün konularda dünya enerji pazarında söz sahibi olmak istemektedir. Rusya'da bulunan rezervler açısından doğalgaz petrole göre daha fazla öneme sahiptir. Rusya son yıllarda petrol açısından da atılım yapmış olmakla beraber, rezervler bakımından petrol hala doğalgaza rakip olabilecek bir durumda değildir. Bunun için de Rusya dünya enerji pazarında koz olarak doğalgazı kullanmaktadır (Erbil, 2010: 102).

AB, doğalgaz ve petrol rezervleri açısından nispeten fakir bir bölge olduğu ve ihtiyacı olan petrol ve doğalgazın büyük bir bölümünü ithal etmek zorunda olduğu için enerji arzı güvenliği için stratejik önem kazanmıştır. AB, enerji arzı güvenliğini arttırmak için enerji ithal ettiği ülke ve bölgeleri çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Bu amaçla Hazar bölgesi petrol ve doğalgazın Rusya dışındaki güzergahlardan Avrupa'ya taşınmasını sağlamak istemektedir. AB'nin Komşuluk Politikası'nı Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da içine alacak şekilde doğuya Kafkaslara doğru genişletmesinin ardındaki sebeplerden birinin de bu olduğu ifade edilmektedir. Bu politikanın, Rusya'nın yakın çevre olarak nitelendirdiği bu bölgede bir "komşuluklar çatışması" potansiyeli yarattığı ifade edilmektedir (Özkan, 2010: 32).

ABD ve AB'nin Kafkasya'da hedefleri hemen hemen aynıdır, ABD ve AB arasında işbirliği vardır ve bu işbirliği 4 element etrafında inşa edilmiştir:

- Kafkasya ülkeleri ile teröre karşı savaşta işbirliği,
- Azerbaycan'ın ılımlı, laik bir İslam ülkesi olarak gelişmesini teşvik etmek,
- Azerbaycan petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını geliştirmek için ihracat,
- Hukukun üstünlüğü, yönetişimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olmak (Yalowitz, Cornell, 2004: 114).

Azerbaycan'ın Batıya yönelmesi, Rusya'nın nüfuz alanından çıkmak istemesinin başlıca sebepleri şunlardır:

Azerbaycan kendi topraklarında çıkan çatışmaların çözümü konusunda, Rusya'nın çok istekli olmadığı kanaatine vardı. Mevcut gerginliği Rusya'nın bölgedeki kendi nüfuzunu korumak için kullandığı fikri oluşmuştur. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, SSCB'nin sunduğu sistem yerine, liberal-demokratik devletlerin kurmuş olduğu dünya düzenini benimsemeye çalıştı. SSCB'nin mirasını devralan Rusya, Güney Kafkasya devletleri için daha çok, SSCB'ni hatırlatıyordu. Liberal-demokratik adımların atılması konusunda da Rusya, Güney Kafkasya devletlerine öncülük yapamadı (Çarpaz, 2006: 137).

2.1.6. İran

Hazar Bölgesi petrollerinin en önemli taliplerinden birisi de İran'dır. İran'ın Hazar Denizi'nin güneyinde kıyıları vardır ve Hazar bölgesi yeraltı kaynaklarına hangi derecede ortak olduğu halen tartışılan bir konudur. İran, komünist sistemin çöküşünden ve sınırların açılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri'ne kendi ideolojisini empoze ederek oralardaki ekonomik kaynakların dış dünyaya ulaşmasını kontrolü altına almak ve böylece bölgesel gücünü global bir güç haline çevirmek dileğindedir (Metin, 2004: 253).

Bölgede İran ile en çok sorunu olan devlet Azerbaycan'dır. İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilere gerginlik yaratan nedenlerin arasında Hazar'ın hukuki statüsü sorunu diğeri ise, petrol boru hattı sorunudur. Bunların başında Azerbaycan'ın, birçok batılı petrol şirketin desteklemesine rağmen, İran üzerinden inşa edilmesi planlanan petrol boru hattı projesini desteklememesi gelmektedir (Zhaissanbayev, 2004: 105).

Uluslararası sistemde, terörü desteklediği gerekçesiyle ABD tarafından dışlanan İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmiştir. Bölge ile olan tarihî ve kültürel bağlarını, her fırsatta kullanmaya çalışan İran, bölgenin enerji ve diğer doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmada söz sahibi olmayı arzu etmektedir (Acar, 2005: 176).

İran'ın Kafkaslar ve Orta Asya politikasını belirleyen temel unsurlar: İslam ihraç politikaları yüzünden içine itildiği yalnızlıktan kurtulma ve SSCB'nin dağılmasından sonra, bölgedeki devletleşme ve yeniden yapılanma arayışlarının İran rejimi ve daha da önemlisi İran'ın toprak bütünlüğü üzerindeki olumsuz etkilerinden koruma arayışlarıdır. Ancak İran, bu politikalarını yürütürken dış politikasını yönlendiren ana unsurlarına da sadık kalmaktadır. Bunlar:

- İslam Devrimi'ni diğer Müslüman ülkelere ihraç etmek,
- ABD'ye kafa tutarak, hem İran'ın hem Körfez- Orta Doğu bölgesinin hem de Üçüncü Dünyanın bu ülkenin her türlü etkisinden arındırılmasını sağlamaktır (Doyuran, 2005: 52).

Hazar'daki doğal kaynaklar konusunda İran'ın tutumu bölgede tarihi rakip olan Rusya'nın tutumu ise paralellik arz etmektedir. Bunun nedeni ise bölgenin Batılı devletlerin ilgi alanına girmesi ve Batılı petrol şirketlerin bölgede hızla çoğalmasındır. Azerbaycan'ın, bölgede sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri Amerika ve Avrupa'nın modern teknolojisi ve yatırılan sermayesiyle birleştirildiği zaman ortaya çıkacak durumun İran'ın ekonomik ve stratejik çıkarlarına ne kadar ters düştüğü görülmektedir. Nitekim, İran, Şahdeniz, Lenkeran Deniz ve Talış Deniz yataklarında % 10'luk paya sahip olmasına rağmen genellikle Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmalara karşı çıkmaktadır (Aslanlı, Hasanov, 2005: 84-98).

Azerbaycan, İran için Kafkasya'daki en hassas ülkedir. Her iki ülkede, birbirini iç siyasi istikrarlarını bozmakla suçlamaktadırlar. Bu hassasiyetin en önemli sebebi de İran'da yaklaşık 30 milyon civarında Azerbaycan Türkünün bulunmasıdır (Kodaman,2005: 258). İran'dan nüfusun yaklaşık % 40'ını Azeri kökenliler oluştururken, bu nüfusun büyük çoğunluğu İran'ın Azerbaycan sınırına yakın olan Tebriz ve çevresinde yer almaktadır. Ayrıca mehzepsel olarak da İran'la yaklaşık oranda Şii nüfusuna sahip olan

Azerbaycan, İran'ı tedirgin etmektedir. Çünkü Güney Azerbaycan olarak tabir edilen ve Tahran'a kadar uzanan bölgenin günün birinde Azerbaycan ile birleşerek "Büyük Azerbaycan'ın kurulacağı endişesi İran'ı rahatsız etmektedir ([http:// politika akademisi.org/?p=1164](http://politika.akademisi.org/?p=1164) 19.07.2012).

Bu etnik endişe kendini, 1993 yılında Karabağ sorununda göstermiştir. İran, Karabağ sorunu çerçevesinde Ermenistan ile iyi ilişkileri pekiştirmeyi ön planda tutmaktadır. Azerbaycan ile olan siyasi ilişkilerinde bu gerginliğe rağmen İran, Şah Deniz alanlarının işletilmesi ile ilgili, 1995'in sonunda %10 hisse önerisini kabul edecek enerji potansiyelinden, ABD'nin yoğun muhalefetine karşı yararlanmayı ihmal edemeyecek durumdadır (Kodaman, 2005: 258).

İran'ın petrol kaynakları özellikle Fark Körfezi'nde yer almaktadır. Bununla birlikte, Hazar bölgesi Tahran için de stratejik öneme taşımaktadır. İran'ın Hazar politikası aşağıdaki çıkarları tarafından belirlendiği söylenebilir.

- İstikrarın sağlanması ve sürdürülmesi ile kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamak,
- Rusya ve Türkiye ile iyi ilişkileri sürdürmek,

Moskova ile işbirliği Tahran için büyük önem taşımaktadır. Rusya, İran için askeri teçhizat ve teknolojilerin ana tedarikçisidir. Siyasal alanda, Rusya bölgede Batı etkisinin bir denge olarak kabul edilir. Her iki ülkenin Kafkasya'da istikrarı geliştirmek için ortak çıkarları vardır. Avantajı coğrafi durum İran için büyük avantajdır. İran enerji ve transit potansiyeli gerçekleştirmek için mevcut uluslararası durum olumlu değildir (Dinara, 2004: 2-8).

İran, bugünün siyasi konjonktüründe Batılı ülkelerce birçok bakımından istenmeyen ülkedir. Bunun en önemli sebebi ise nükleer enerjidir. ABD, İran'ın nükleer silah ürettiğine inanmaktadır. ABD, İran'ın elini ekonomik olarak güçlendirecek hiçbir projeye destek vermek istememektedir. Hazar Bölgesi'ndeki en kısa petrol aktarım yolu İran-Türkiye hattı ile Avrupa'ya veya Ceyhan Limanı vasıtası ile Akdeniz'e açılmak iken bu yol tercih edilmemektedir. Hatta bu hattın ucuna Türkmenistan ve Kazakistan'daki yataklar bağlanabilse, bu hat olabilecek en ekonomik ve en kısa yol olur. Etkin güçler, şimdilik, bu hat yerine, adına " Nabucco Projesi " denilen boru

hattını, “ Hazar, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye “ üzerinden gelen boru hattına (Hazar geçişi boru hattı ve Güney Kafkasya gaz boru hattı) Trakya bölgemizden bağlamayı tercih etmektedirler (Aydal, 2009: 47-48).

İran, Kafkasya ile karşılaştırıldığında Hazar petrollerinin uluslararası pazara ulaştırılması açısından daha güvenli ve düşük maliyet gerektiren bir konuma sahiptir. Ancak ABD yaptırımları bu hatta şu an için izin vermemektedir. Ayrıca İran üzerinden Hazar petrollerinin nakledilmesi demek İran’ın enerji piyasasındaki konumunu güçlendirirken Kafkas ülkelerini de ekonomik açıdan zor duruma düşürmek demektir. Amerika ve Batı, İran’ın boru hatları ve Hazar’a sınırı olan ülkelerle işbirliği yapmak suretiyle bölgedeki nüfuzunun arttırarak ekonomik gelirler elde etmesini istememektedir (Gökçe, 2011:169).

İran’ın Hazar bölgesi politikalarını belirleyen etkenlerden biri Azerbaycan’ın 1994 yılında imzaladığı Asrın Anlaşması ve ABD’nin baskısı ile İran’ın bu anlaşmadan pay alamaması oldu. İran’a daha önceden verilmesi planlanan yüzde beşlik pay, ABD etkisi ile verilmeyince Tahran, Hazar bölgesi ile ilgili sorunlarda çözümsüzlük yolunu tercih etmiştir. Azerbaycan’ın daha sonra gerçekleştirdiği iki anlaşmada İran’a pay verilmesine rağmen İran, Hazar bölgesi ile ilgili konularda Bakü’nün karşısında yer almaya devam etmiştir. Asrın Anlaşması’ndan sonra İran, BM Genel Sekreteri’ne Azerbaycan’ın Hazar Denizi ile ilgili yatırımlarını şikayet ettiği gibi Batılı şirketlerin bu bölgedeki etkinliğini kırma hususunda Rusya ile işbirliğine gitmiştir. Hazarın statüsü ile ilgili sorunlarda Sovyet döneminde yapılan 1921 ve 1940 anlaşmalarını referans gösteren İran, Rusya’nın 1998-2003 yılları arasında Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı deniz yatağının bölünmesi ve sınırlara ilişkin anlaşmalardan sonra, denizin yüzde yirmilik paylar şeklinde bölünmesini ve deniz kaynaklarının ortak kullanımını talep etmeye başlamıştır. Bu politikalarında başarılı olamayan İran, Azerbaycan ile ikili görüşmeler yaparak uzlaşma aramaya çalışmıştır. Ancak bu görüşmelerden de bir netice elde edilememiştir (Gökçe, 2011: 165-166).

İran, ABD’ye rağmen bölgede önemli bir aktör olma çabalarını sürdürmektedir. Bunun için de Orta Asya cumhuriyetlerinin ve Azerbaycan’ın dışa çıkma gayretlerini ve bölgedeki alıcıların ihtiyaçlarını kullanmaktadır. İran ilk olarak, Hazar Havzası petrollerinin ve doğalgazının kendi üzerinden güneye inmesini önermiştir. Mevcut

ulusal boru hatlarını da kullanacak olan İran'ın teklifleri, ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenlerle başarıya ulaşamamıştır. Azerbaycan-ABD yaklaşması şüphesiz en çok İran'ı rahatsız etmektedir. İran, Azerbaycan'ın kendi üzerine sürülecek bir araç olduğu kanısındadır ve ABD ile İsrail'in bölgeye girişinden memnun değildir. Ancak dikkat edilirse, Azerbaycan ile sorunlarını çözmeyerek bu girişi davet eden siyasetlerden birini de yine kendisi izlemektedir. İran bu hareketliliğe karşı Hazar'daki askeri gücünü arttırmaya çalışmaktadır. Yakın bir gelecekte İran'ın askeri gücünü % 50 oranında arttıracığı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bazı güçler Basra Körfezi'nden Hazar'a kaydırılmaktadır. (Laçiner, 2006: 63-67).

2.1.7. Türkiye

Hazar jeopolitiğinde en önemli kültürel etki ve siyasi güç sahibi ülkelerinden biri olan Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirmenin kendisine getireceği yararların farkındadır. Kurulan ikili iyi ilişkiler:

Türkiye'nin ekonomisine büyük fayda sağlayarak,

Türkiye'nin Doğu'ya olan köprü olma görevini ve de gerekliliğini yeniden kanıtlayarak, Tarihi rakibi Rusya'yı devre dışı bırakarak bölgesel liderliğini ilan etmesine yardım edecektir (Metin, 2004: 253-254).

Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni resmi olarak 9 Kasım 1991'de bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Türkiye Azerbaycan'ı resmi ilk olarak tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran ülke olmuştur. Ocak 1992'den itibaren ise, Azerbaycan'daki diplomatik temsilcilik düzeyi Büyükelçi seviyesine çıkartılmıştır. İkili ilişkilerin kurulduğu ilk günlerden itibaren iki ülke arasında diplomatik, askeri ve ekonomi alanında işbirliği en üst düzeyde devam etmektedir (Çelik, 2006: 32).

Türkiye'nin teknik bilgi birikimi ve sanayileşme yolunda sahip olduğu deneyimler de bu ülkeler için Türkiye ile işbirliğinin önemini artırmaktadır. Türkiye, bağımsızlığını kazanmasından sonra Azerbaycan ile çok yönlü ve özel ekonomik ilişkiler kurmuştur (Alagöz, 2011: 62).

Türkiye, enerji ihtiyacının yaklaşık %70'ni ithalatla karşılamaktadır. Enerjide dışa bağımlılık özellikle fosil kaynaklar petrol ve doğalgazda %90'ların üzerindedir. İthalata

bağımlılığın yüksek olmasından dolayı enerji güvenliği ve enerji arzının sürekliliği Türkiye için hayati öneme sahiptir. Ancak Türkiye, Dünya'nın bilinen doğalgaz ve petrol rezervlerinin %70'nin kendisine komşu bölgelerde bulunuyor olması nedeniyle enerji pazarında önemli transit ülke olma potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin son dönemde geliştirdiği enerji politikaları transit ülke olma özelliğini pekiştirmeye yöneliktir. Böylelikle Türkiye, enerji üreticisi olmamasına rağmen dünya enerji pazarında önemli bir aktör olmayı hedeflemektedir. Enerji verimliliğinin artırılması ve çevresel faktörlerin gözetilmesi de Türkiye'nin enerji politikasındaki öncelikler arasındadır (Kantörün, 2010: 89-90).

Türkiye'nin enerji konusundaki önceliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

İyi dengelenmiş bir kaynak çeşitleme yoluyla ithalat bağımlılığının olumsuz etkilerini azaltarak enerji temin güvenliği faaliyetlerine öncelik vermek,

Üretimi ve verimliliği artırmak ve de şeffaflığı sağlamak suretiyle enerji sektörünü reforme etmek ve serbesleştirmek,

Çevresel endişeleri göz önünde bulundurarak enerji kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak ve enerji zincirinin bütün aşamalarına yatırımda bulunmak,

“Enerji Koridoru” konsepti çerçevesinde hidrokarbon kaynakların taşınmasında önemli bir rota ve ticaret merkezi rolünü üstlenmek,

Enerji teknolojilerinde araştırma ve geliştirmeyi yoğunlaştırmak (Kısacık, 2010: 1)

Jeopolitik konumu itibariyle-Batı ile Doğu arasında doğal bir enerji köprüsü oluşturan Türkiye, Orta Doğu ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkarılmasında en ekonomik ve güvenli geçiş yoludur (Barysch, 2007: 4).

Tarih boyunca daima Azerbaycan'la iyi ilişkiler içinde olan Türkiye, geleneğini günümüzde de sürdürmektedir. “ Mega Proje “ nin de Türkiye için hem ekonomik, hem de politik boyutları bulunmaktadır. Türkiye yılda 20 milyon ton petrol satın almaktadır ve hızla gelişen ekonomisinin petrol talebinin yakın gelecekte bunun iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir. Bunun için de Hazar petrolü hem Türkiye'nin petrol talebini karşılayacaktır, hem de “ Bakü – Tiflis – Ceyhan “ petrol boru hattı projesi nedeniyle Türkiye'ye ek ekonomik kazanç sağlayacaktır. Rusya ve İran'ın tüm

engellemelerine rağmen, Türkiye politik olarak da bölgedeki ağırlığını giderek artırmaktadır (Aslanlı- Hasanov, 2005: 84-98).

Türkiye, Doğu ile Batı arasında köprü rolü oynamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Türkiye en önemli ekonomik ortaklarından biri olan Rusya ile ilişkileri iyi tutmak için dikkatli davranmaktadır. Azerbaycan, Hazar ülkeleri arasında Türkiye'nin yakın ortağıdır. Ortak tarihsel, kültürel ve etnik kökleri vardır. Her iki ülke de batı odaklıdır ve bunlar BTC boru hattı projesinde ortak çıkarları paylaşmaktadır. Onların işbirliği askeri, ekonomik, tüm alanları kapsamaktadır (Dinara, 2004: 2-8).

Türkiye için BTC projesinin geliri Azerbaycan ve Gürcistan'a nazaran miktar olarak daha azdır. Türkiye'nin nüfusu, yüzölçümü ve farklı ticaret imkanları göz önüne alındığında bu boru hattından elde edilecek gelir çok göze çarpan bir miktar değildir. Yine de ülke ekonomik yapısına katkısı tartışılmaz. Türkiye günümüz dünya koşullarının ortaya çıkardığı durumlar ve ulusal çıkarları açısından ve büyük güçlerin rekabet sahasına çok yakın bir coğrafi alan içerisinde yer aldığı için Rusya Platformu ile yakınlaşmak istemektedir. Aynı zamanda Kafkasya' da zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması ve bunların Türkiye üzerinden nakli konusunda bölge ülkeleriyle işbirliği projeleri geliştirilmektedir. Nitekim Türkiye enerji ihtiyacının büyük bölümünü karşılayacağı doğalgazın çok önemli bir yüzdesini uzun yıllar Rusya' dan almak durumundadır. Dünyanın en riskli projesi olarak nitelenirilen Mavi Akım Projesi, Rusya'nın Stavropol kentinden ve Azerbaycan üzerinden geçerek, Karadeniz'in 2100 metre altından döşenecek olan boru hatlarıyla Türkiye'ye taşınacaktır (Aslund-Olcott, 1999: 131).

Türkiye açısından BTC boru hattının ekonomik ve çevresel faktörler açısından öneminin yanında stratejik önemi çok daha fazladır. Çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda birçok defa vurguladığı üzere, hattın geçeceği güzergah Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacak ve bu nedenle de Türkiye'nin jeopolitik önemi daha çok ağırlık kazanacaktır (Vural, 2006: 48 49).

Eski SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlığını ilan eden ve Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletlerin mevcut enerji rezervlerinin kullanılmasının gerek bu bölgenin gelecekteki kalkınması ve gerekse bölgede uzun vadede siyasi ve sosyo-ekonomik istikrarın sağlanması bakımından büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Türkiye, Hazar

Bölgesi petrol ve doğalgaz yataklarının işletmeye açılması ve BTC'nin devreye girmesiyle birlikte Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenmekte olan dünya dengeleri içerisinde önemli bir güç merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Anadolu, gelecekte dünya için eskisinden çok daha fazla anlam ifade edecektir. Benzer bir durum, Azerbaycan için de geçerlidir. Hiç kuşkusuz Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik gücünün atması Türkiye'nin yararına. Küresel güçler bölgede, SSCB'nin dağılmasının ardından büyük bir çıkar mücadelesine girişmişlerdir. Türkiye konumu, ulusal menfaatleri ve ilişkileri gereği bu mücadelenin bir parçası olmak zorundadır (Esedov-Zengin, 2009: 104-105).

BTC projesi ile Türkiye ilk defa Azerbaycan enerji sektörüne girdi ve bu işbirliği 1996 yılında “ Şahdeniz” gaz yatağından %9 pay almakla bu politika başarılı bir şekilde devam etmiştir (Rzayeva, 2011: 86).

BTC'nin Türkiye'ye en büyük yararı ise Doğu-Batı Enerji Koridoru oluşturmada önemli bir aşama sağlaması olmuştur. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında köprü olma iddiası en somut haliyle bu projede ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, beklide ilk defa olarak böylesine somut bir bağ ile Kafkasya bağlanmıştır (Laçiner, 2006: 58). Bu politikaların devamı olarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde son döneme damgasını vuran TANAP projesi iki ülke arasında ilişkileri daha da önemli boyuta getirmiştir.

2.2. Azerbaycan Hususundaki Rekabet Karşısında Azerbaycan'ın Duruşu

Azerbaycan'ın ikinci kez uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak girmesi 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi ile olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ismi ile bağımsızlığını kazanan devlet, ancak iki yıl (1918-1920) yaşamış ve 28 Nisan 1920 yılında Sovyet Rusya'sının Azerbaycan'ı işgalı ile ortadan kalkmıştır (Alkan, 2010: 45).

Ülkenin uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak yeniden dönüşünü ifade eden 18 Ekim 1991 tarihli Bağımsızlık Beyannamesi, Azerbaycan'ın diğer devletlerle ilişkilerini uluslararası hukuk çerçevesinde devletlerin eşitliği, güç kullanmama ve güç kullanma tehdidinde bulunmama, devlet sınırlarının değişmezliği, çatışmaların barışçıl araçlarla çözümü, diğer devletlerin içişlerine müdahale etmeme, insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterme, halkların eşitliği ve onların kendi kaderini belirleme

hakkı, devletlerin işbirliği, uluslararası hukutan doğan sorumlulukları yerine getirme ve benzeri ilkelere dayandıracağını belirtiyordu. Bağımsızlık Beyannemesi'nde belirtilen noktaların ardından Azerbaycan'ın uluslararası arenada takip edeceği ilkeler Azerbaycan Parlamentosunun 29 Ekim 1991 tarihinde BM'ye yaptığı çağrıda ifade edilmiştir. Sözkonusu ilkeler Parlamantonun çağrısında, “ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1920 Nisan'ında Rusya devletinin askeri müdahale ile lağvettiği bağımsızlığını halkın iradesine dayanarak yeniden ilan ettiği, demokrasi, özgürlük ve eşitlik ilkeleri esasında uluslararası arenada kendine yakışır bir yer edinmeyi, kendi olanakları ölçüsünde uluslararası güvenliğin ve işbirliğinin güclendirmesine katkıda bulunmayı istediği, BM Nizamnamesini kabul ettiği ve ondan doğan sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olduğunu” beyan ederek, Nizamnamenin 4. Maddesi uyarınca BM üyelerinden onu bu örgüte üye olarak kabul etmelerini istenmiştir (Cefersoy, 2001: 66-68).

Sovyetler Birliği'nin çöküş ve çözülme sürecinin açıkça hissedildiği ve hızlandığı bir dönemde, Eylül 1989 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyet'i (Parlamento) kabul ettiği kararla, Azerbaycan'ın egemenliğini ilan etmiştir. Dört maddelik bu kanunun 4.maddesi Azerbaycan'ın kendi doğal kaynakları üzerinde tam ve tartışmasız kontrol hakkı olacağını beyan etmektedir. Bu beyanın hayata geçirilmesi için Sovyetler Birliği'nin resmen tarih sahnesinden silindiği 1991 yılı beklenecektir (Seyidov, 2006: 17).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasını 3 döneme ayırmak mümkündür: Muttalibov, Elçibey ve Aliyevler dönemi. Bu üç dönemde kendine has özellikleri ve gelişmeleri mevcuttur. Her dönemde Azerbaycan dış politikasının yönü ve ilgi alanı da farklılaşmıştır (Yılmaz, 2010: 72-73). Azerbaycan dış politikasının temel amaç ve istikametlerini 3 dönem altında toplamak mümkündür. Bu üç dönemin temel amaçları hükümetlerin politikalarına göre belirlenmiştir. Her üç dönemde de ortak olan temel unsurlar vardır. Bunları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

- Ülkenin bağımsızlığının korunması,
- Ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması,
- Karabağ sorununun çözülmesi,
- Uluslararası kurumlarla entegrasyon,

- Pazar ekonomisine geçiş (Yılmaz, 2010: 24-25).

2.2.1. Ayaz Mutallibov Dönemi

Bağımsız Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mutallibov, Sovyet ordusunun Bakü'de Azerbaycanlıları katliama uğrattığı ve "kanlı ocak" olarak da anılan olaylardan sonra Azerbaycan Komünist Partisi genel sekreterliğine getirilmiştir. Mutallibov, Komünist Partisi'nin prestijinin kaybedilmesi üzerine ilk önce Sovyet Ordusu'nun ülkeden çekilmesini ve sıkıyönetimin kaldırılmasını talep etmiştir. Gerçekte Mutallibov Sovyet rejimi ile uyumlu politikaların ve Sovyetler Birliği'ndeki statükonun savunucusudur (Guliyev, 2004: 31).

Azerbaycan devletinin resmen tanınmasının ilk ayındaki Mutallibov iktidarı döneminde, bir yandan yabancı ülkelerin Azerbaycan'ı resmen tanıma süreci ve uluslararası örgütlere üye olması sürerken, diğer yandan dış politikada da temel ağırlık noktasının Rusya'ya verildiği ve diğer bölge ülkeleri ile de genel olarak dostça ilişkiler kurma politikasının yürütüldüğü görülmektedir. (Cefersoy, 2000: 7).

Mutallibov ilk dış ziyaretini İran'a yapmış, bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Nahçıvan'a geçiş için İran toprağını kullanma ve bu bölgenin serbest ekonomik bölge ilan edilmesi karara bağlanmıştır (Yılmaz, 2010: 6-9).

Dolayısıyla Azerbaycan'ın dış politikasındaki en önemli aktör Rusya idi. Bu nedenle ülkenin iç siyasetini, dolayısıyla dış politikasını doğrudan etkileyen, Karabağ sorununun çözümlenmesinde de etkin rol Rusya'ya düşüyordu. Sovyetlerin son döneminde, Birliğe üye iki devlet arasındaki bir iç sorun olarak kendini gösteren Karabağ problemi, devletlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte tüm bölgeyi yakından etkileyen bölgesel bir sorun haline dönüşmüştür. Mutallibov yönetiminin başarısız yönetimi sonucunda büyüyen problem, global güçlerin de müdahalesiyle uluslararası bir nitelik kazanmış, tarafları, içeriği ve geleceği belli olmayan bir kısır döngüye çevrilmiştir.

Mutallibov dönemi dış politikasının en önemli unsurunu oluşturan Karabağ sorununun çözümlenmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, her türlü girişime karşın Ermenilerin gerçekleştirdiği yeni işgallerle sonuçsuz kalmıştır. Mutallibov'un büyük ümitler bağladığı Rusya, ikili davranarak, Ermenilere destek vermiş ve hatta Ermeni

işgallerine Rus birliklerinin doğrudan katılması, işgalin büyümesini sağlayan en büyük etken olmuştur. Bu durum Mutallibov yönetiminde büyük hayal kırıklığı meydana getirmiş ve yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bu çerçevede İran'dan ümit beklense de İran'ın Ermenileri durdurmakta aciz kalması ve aracılıktan çekilmesi, hatta Ermenileri desteklemesiyle Mutallibov yönetimi ister istemez Batılı kurumlara müracaat etmek zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2010: 72-73).

Bu politika çerçevesinde, Mutallibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na şekil veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır. Ancak bu anlaşma, muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır (Karimov, 2007: 7, Cefersoy, 2000: 7, Karabayram, 2007: 185-186).

Rusya, 1991 yılında yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile bir süre diplomatik ilişki geliştirmemek için direnmiş, bu ülkenin bağımsız devlet olarak önerdiği Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na ilgi göstermemiştir (Veliyev, 2006: 65), (Karabayram, 2007: 185-186).

Mutallibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya ordusu'nun 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında Ermenilere destek vermesi ile son bulmuştur. Hocalı katliamının ardından Ayaz Mutallibov muhalefet tarafından 6 Mart 1992'de istifaya zorlanmış ve anayasaya göre 18 Mayıs 1992'ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Yakup Memmedov Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranarak, BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirmek konusunda mesafeli tutum takınmıştır (Veliyev, 2006: 65).

Mutallibov dış politikada Rusya'ya taraf tamamen yönelmesi, Azerbaycan'ın karşı karşıya olduğu iç ve dış sorunların çözümüne hiçbir olumlu etkisi olmamıştır, çünkü Rusya Azerbaycanı bağımsız bir ülke olarak değil, bir eyalet gibi ilişkileri kurmaya çalışmak istemiştir (Veliyev, 2011: 25).

Tek taraflı politika ülkedeki durumu daha da ağırlaştırmış ve Ermenistan, Karabağ'da daha güçlenerek ülkenin topraklarını işgal etmiştir. İşin ilginç tarafı o ki, Mutallibov Rusya yanlısı siyaset yürütmesine rağmen Ruslar Karabağ'da Ermenileri

desteklemekteydi ve Hocalı katliamını Ermeniler Rus ordusuyla birlikte gerçekleştirmişlerdi. Şuşa'yla, Laçın'ın işgaliye artık Mutallibov döneminin sonu oldu (Karimov, 2007: 10).

Halk Cephesi iktidara gelene kadar Azerbaycan'ın dış, ekonomik ve güvenlik politikasında Rusya özel yere ve öneme sahip olmuştur. Bu durum hem geleneksel tarihi psikolojik öğeler hem de iktidarda olan yöneticilerin kişisel siyasi bakışları ile açıklanabilir. Mutallibov, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ortaya çıkan tarihi fırsatı kullanarak, devlet bağımsızlığını güçlendirmek ve pekiştirmektense, kendi koltuğunu korumak şartıyla Rusya'nın uydusunda kalarak yarı bağımsız bir devlet olmaya hazırdı. Azerbaycan'ın enerji rezervleri de bu anlayış çerçevesinde Rusya'nın kontrolünde kalacaktı (Cabbarlı, Abdullayeva, 2010).

Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin soğuk olduğu bu dönem, 3 Nisan 1992'de ilk defa bir üst düzey Rusya hükümeti yetkilisinin, Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in Bakü'yü ziyaret etmesi ile ilişkilerin yeni dönemde farklı olacağını göstermiştir. 1992'de Rusya, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve iki ülke arasında diplomatik ilişki başlamıştır (Karabayram, 2007: 185-186).

Rusya'nın Azerbaycan politikasında Nisan 1992'de bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunda İran'ın Azerbaycan'da aktifleşme girişimleri ve buna bağlı olarak ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 12 Şubat'taki ülkeyi ziyaretinin yanısıra, Azerbaycan'ın BDT'nin Kiev toplantısındaki olumsuz tutumunun ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi faktörlerin etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Sonuçta, Rusya 4 Nisan 1992'de Azerbaycan'ı resmen tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran 108.ci ülke olmuştur (Mahmudov, 2006: 63).

Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in Bakü ziyaretinin gündemini diplomatik ilişkiler kurmak, Bakü'de Rusya Büyükelçiliğini açmak, çeşitli anlaşmaları imzalamak, BDT askerlerinin statüsünü belirlemek ve Karabağ sorununun çözümünü görüşmek oluşturmuştur (Karabayram, 2007: 185-186).

2.2.2. Ebülfez Elçibey Dönemi

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, ilk demokratik seçim sistemini uygulayarak Ebülfez Elçibeyi cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mutallibov'un halktan kopuk

politikaları, Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) güçlenmesi ve Dağlık Karabağ çatışmasında başarısız sonuçların alınması Elçibey'in iktidara gelmesini kolaylaştırmıştır. AHC'nin programı, bağımsız bir Azerbaycan'ın yaratılmasını, halkın hürriyetinin korunmasını, Komünist Partisi'nin yasaklanmasını, etnik azınlıkların korunmasını ve İran'da yaşayan Azerbaycanlılarla daha yakın ilişkilerin kurulmasını içermiştir.

Elçibey göreve geldikten sonra Azerbaycan'ın BDT üyeliğini iptal ederken, Rusya'ya karşı Türkiye ve diğer Batılı ülkeler ile sıkı işbirliğine dayalı bir politika izlemiş, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazarlara taşınmasında da Türkiye ve diğer Batılı ülkelere öncelik tanımıştır (Emed, 2006: 31). Elçibey dönemi Türkiye ile ilişkiler bakımından çok iyi bir dönem olarak değerlendirilirken, Azerbaycan'ın Rusya ve İran ile olan ilişkileri açısından ise gergin bir dönem olmuştur. Elçibey döneminde hem Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara üyeliğine önem verilmiş hem de pek çok ülke ile ikili ilişkiler kurulmuştur. Türkiye ile olan ilişkilere ise özel bir önem veren Elçibey ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden taşıyacak olan BTC projesine tam destek vermiştir (Guliyev, 2004: 33-35).

AHC iktidarının dış politikasını değerlendirmek için iktidara gelen AHC'nin ve onun liderinin seçim öncesi vaatlerini ve söylemlerinin ortaya çıkarılması gerekir. AHC, dış politikasını incelerken Azerbaycan'ın uluslararası durumu ve karşılaştığı sorunlar nedeniyle bazı ülkelerle ilişkilerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda AHC iktidarının dış politikasında ağırlık teşkil eden konuların başında Karabağ sorunu çerçevesinde Ermenistan'la ilişkiler ve sorunun çözümüne ilişkin uluslararası arenada yapılan çabalar gelmektedir. İkinci önemli konu, 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırarak ülkeyi yetmiş yıl Sovyet rejimi ile yöneten Rusya ile ilişkiler olmuştur. Yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan için tarihte bağımsızlığına en büyük tehdidi oluşturan Rusya ile ilişkilerin boyutu çok önemliydi. AHC dış politikasının bir diğer önemli yönü İran'la olan ilişkilereydi. Azerbaycan için İran'ın önemi her şeyden önce, Rusya ve İran arasında imzalanan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan'ın ikiye bölünerek kuzeyin Rusya'da ve güneyin ise İran sınırları içerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. AHC'nin "Birleşik

Azerbaycan“ düşüncesini kendi liderinin ağzından iktidara gelmeden çok önce dile getirdiği göz önüne alındığında, İran’la ilişkilerin önem kazandığını görülmektedir (Yeşilot, 2005: 194).

Ebulfez Elçibey liderliğinde 1992 yazında iktidara gelen AHC, Rusya ile ilişkilerini iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtmaya çalışmıştır. AHC iktidarı Rusya ile ilişkilerini bu düzleme oturtmak için bir yandan Azerbaycan’daki Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya’nın yayılma alanı olarak ortaya çıkan BDT üyeliğini reddetmiş, bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan’a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile denge kurmaya çalışmıştır (Vəliyev,2011: 25, Karabayram,2007:187). Diğer yandan, AHC iktidarı eşit ikili ilişkiler geliştirmek için Elçibey, Rusya’ya resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve Rusya’yla bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile çeşitli alanlara ilişkin toplam otuz işbirliği anlaşması imzalamıştır (Karabayram, 2007: 187).

Bağımsızlığını yeni ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti için iç ve dış politikada 3 sorun kendini net olarak göstermiştir:

- Dağlık Karabağı işgalden kurtarmak,
- Rus ordusunun Azerbaycan’dan çıkarılmasını temin etmek,
- Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Batı’ya taşınmasını sağlamak.

Halk cephesi iktidarı döneminde gerçekleştirilen en önemli başarılarından birisi ülkede bulunan Rus Ordusu’nun çıkarılması olmuştur. Seksen bin askerden oluşan Rus ordusu ülkenin bağımsızlığına karşı önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Azerbaycan bu konuda eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında ilk olmuştur (Soltanov, 2012, 78, Ünal, 2011: 4). Aynı zamanda yeni bağımsız devletler arasında kendi sınırlarını korumak için ilk defa Azerbaycan sınır muhafaza birlikleri oluşturulmuş ve milli ordunun temeli atılmıştır (Ünal, 2011: 4).

Kaynakların geliştirilip araştırılması için gerekli fonların yokluğu yüzünde Azerbaycan hükümeti projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Batı yatırımlarını ülkeye çekmeyi kararlaştırılmıştır. 1991 yılının Ocak ayında hükümet projeleri ihaleye açmıştır. 1991’de yılının Ocak ayında hükümetin Çırak, Azeri ve Güneşli yataklarıyla ilgili açtığı ihalede

Amoco şirketi Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır. Temmuz ayında açıklanan ihale sonuçlarından sonra ihaleye katılan İngiltere'nin BP, Norveç'in Statoil, ABD'nin Unocal, Ramco, McDermott, Türkiye'nin TPAO, ABD'nin Pennzoil şirketleri Amoco'nun liderliğinde yabancı bir konsorsiyum oluşturmuştur (Aslanlı, 2005: 53).

1992 yılında Hazar'ın petrol yataklarında faaliyet göstermek isteyen şirketler konsorsiyumda birleşerek görüşmeler yapılmıştır. SOCAR'ın projenin %30'unu alması kaydıyla, Ebulfez Elçibey başkanlığı dönemi içinde, 7 Eylül 1992'de Çırac ve Şahdeniz yatakları için Statoil ve BP, 1 Ekimde Güneşli yatağı için Pennzoil ve Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır (Seyidov, 2006: 24),(Aras, 2008: 53-54).

Yeni konsorsiyumda Kasım'da başlayan teknik görüşmeler, 1993 Mayıs ayında ortak işletimi düzenleyen 6 anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmış, beyanname imzalanmıştır. Şirketlerin uzmanları kontrat şartlarını hazırlama işlerine başlamış, Haziran 1993'te devlet başkanı Elçibey'in Londra'da yapılacak görüşmelere katılarak nihai anlaşma metni üzerinde çalışmaların sonuçlanması beklenmiştir (Seyidov, 2006: 25).

Fakat 4 Haziran'da iç bölgelerde Rusya destekli askeri isyan başlamıştır. İç savaş tehlikesini gerekçe gösteren Ebulfez Elçibey, Bakü'yü terk ederek yönetimi Haydar Aliyev'e devretmiştir (Cemilli, 2007: 39-41) (Aras, 2008: 54) (Seyidov, 2006: 25), (Soltanov, 2012: 78).

İlginç olan başka bir nokta, darbenin Elçibey'in Haziran ortalarında İngiltere'ye ziyarette bulunarak, Batılı şirketlerle petrol anlaşması imzalamak yolunda önemli görüşmeler yapacağı zamana denk gelmesidir. Darbenin hemen ardından darbeci Suret Huseyinov'un Nezavisimaya gazetesine verdiği bir demeçte petrol anlaşmasının önce Rusya ile yapılması gerektiğini söylemesi de bu bağlamda anlamlıdır (Mahmudov, 2006: 72).

2.2.3. Haydar Aliyev Dönemi

1993 darbesinden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev pragmatik politikalar izleyen ülkedeki otoritesini pekiştirmiş ve iktidarı döneminde kendisine karşı olan darbeleri başarılı bir şekilde bertaraf ederek, kendisine yönelik iç ve dış baskıları azaltmayı başarmıştır (Veliyev, 2006: 68).

Haydar Aliyev Devlet Başkanı seçildikten sonra Rusya'ya yönelik yumuşak söylemler kullanarak Rusya'nın saldırganlığını yatıştırmaya çalışmıştır. Haydar Aliyevle Elçibey yönetimi arasında benzer ve farklı yönleri vardır. Aliyev ne kadar Rusya yanlısı politikalar üretse de Elçibey döneminde ülkeden çıkarılan Rus ordusunun Azerbaycana dönmesine itiraz etmiştir. Elçibey BDT üyeliğine tamamen karşı çıkıyordu ama Haydar Aliyev Azerbaycan'ı BDT'ye üye yapmıştır (Soltanov, 2012: 79).

Rusya ile iyi geçinerek Ermenistan'a olan desteğini ve Azerbaycan'ın iç işlerine müdahalesini durdurmak için Aliyev selefinden farklı dış politika izleyeceğini, Rusya ile ilişkilerini her yönde geliştireceğini beyan etmiştir. 20 Eylül 1993'de Azerbaycan Parlamentosu BDT'ye üyeliği onaylamış ve 24 Eylül 1993'de Aliyev Moskova'ya giderek BDT'ye üyelik ve ortak güvenlik ve iktisadi işbirliği anlaşmalarını imzalamıştır (Veliyev, 2006: 68).

Devletbaşkanlığına gelmesinin ardından bölgede aktif dış siyaset yürütmeye başlayan Aliyev, Rusya ile Batı arasında denge siyaseti güderek daha verimli iç ve dış politika yürütülmesi açısından bölgede istikrarın korunmasını sağlamıştır. Böylece devletin elinde en büyük ve tek koz olan Azerbaycan doğal kaynaklarının ülke çıkarları doğrultusunda kullanılması için fırsat elde edilmiştir. Nitekim Azerbaycan çok geçmeden Batı devletlerinin ilgisini kendine çekmeyi başarmıştır (Mammadova, 2011: 167) .

Haydar Aliyev göreve gelir gelmez, 25 Haziran 1993'te Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe petrol üretilmesi konusunda SOCAR'ın Batılı petrol şirketleri ile yaptığı görüşmelere ara verilmesi ve Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e indirileceği boru hattı projesinin iptal edilmesini talimatını vermiştir. Ardından 1993 sonbaharında Rusya yetkilileri ile petrol görüşmelerine başlamış, 23 Ekim 1993'te iki ülke yönetimleri arasında yapılan antlaşma ile Rus şirketi Lukoil'a Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol araştırmaları yapma hakkı verilmiştir. Yürütülen "yakınlaşma" politikası sonucu, 1994 başında Rusya Başbakanı Çernomırdin, Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle antlaşma yapmasına itiraz etmediklerini bildirmiştir. 4 Şubat 1994'te ise, SOCAR, Rus şirketi Lukoil'in Azerbaycan'ın kendi hissesinden %10 pay alacağını konsorsiyum ortaklarına resmen açıklamıştır. 1994-2003 yılları arasında Azerbaycan sınırları içerisinde Hazar Denizi'nde 15 ve karada 7 petrol yatağı olmak üzere toplam 22

antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalar arasında Şahdeniz yatağı antlaşması iki nedenle büyük önem taşımaktadır. Birincisi, Şahdeniz yatağının iki büyük kuyusunda tahmini potansiyel olarak 100 milyon ton petrolle beraber, tahmini potansiyel 400 milyar metreküpe ulaşan doğal gaz rezervlerinin bulunması ve Azerbaycan'ın bölgede doğal gaz konusunda Rusya ve İran'a rakip olması: ikincisiyse bu projenin İran'ın katılıp, ABD'nin katılmadığı tek proje olmasıdır. TPAO da “ Mega Proje” dışında, yalnız Şahdeniz projesinde paya sahiptir (Karimov, 2007: 35-37).

Haydar Aliyev'in yürüttüğü enerji politikası devletin dış politikasının genişlenmesinde ve liberal ekonomiye geçiş döneminde ülkeye gerekli mali kaynağın temin edilmesinde çok büyük rol oynamıştır. Enerji güvenliğinin temin edilmesi önemli derecede sağlansa da, bu konunun bölgesel ve uluslararası gelişmelerin paralelinde kırılgan yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru hattının yanı sıra diğer bir takım projelerin Bakü – Tiflis – Erzurum gaz hattı Batının desteği ve katılımıyla gerçekleşmesi, İran'ın bölgedeki gelişmelerin dışında kalmasına yol açmıştır. Yabancı sermaye yatırımları başarılı şekilde devam etmiştir (Turan, 2005: 75-79) .

Azerbaycan dış politikasında önemli değişikliğe neden olan 11 Eylül olayları, Haydar Aliyev döneminde yaşanmıştır. 11 Eylül sonrası Orta Asya ve Güney Kafkasya'da ABD'nin ilgi alanı olması, Azerbaycan'nın Batı yönlü dış politika sürecini hızlandırırken, aynı zamanda Rusya'yı dengelemek daha da kolaylaşmıştır. Özellikle bu süreç sonrası Rusya ve İran gibi devletlerin Azerbaycan'ı kendi kutuplarına çekme çabaları, Güney Kafkasya'daki gelişmeleri Orta Asya'dan daha farklı kılmaya başlamıştır. 11 Eylül sonrası Azerbaycan, ABD'ye anti-terör operasyonlarında desteğini açıklamış ve koalisyonun üyesi olmuştur. NATO'nun Afganistana hava koridoru Azerbaycan üzerinden geçmekteydi ve bu nedenle Afganistan savaşı'nda Azerbaycan'ın desteği önemli rol oynadı. 11 Eylül'den sonra ABD'nin Azerbaycan'ın Deniz Kuvvetlerine verdiği yardım Hazar'da Azerbaycan'ın pozisyonunu kuvvetlendirici rol oynadı (Veliyev, 2006: 72).

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'a yaptığı en büyük hizmet, bağımsızlık sonrası dönemde iç istikrarın sağlanması ve devlet otoritesinin hakim kılınması olduğu söylenebilir. Aliyev döneminin ikinci başarısı Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran'la birlikte Batı çıkarlarının kesiştiği bir coğrafyada denge siyasetini yürütebilmesi olmuştur.

Azerbaycan gibi stratejik enerji kaynaklarının mevcut olduğu bir coğrafyada Sovyetler sonrası karmaşık dönemde hakimiyet sağlayıp bölgesel anlamda istikrara katkıda bulunmak, yani “güvenlik üreten” bir ülke konumuna gelmek büyük oranda Aliyev iktidarının gerçekleştirdiği bir başarı olmuştur. Ülkede iç istikrarı sağlayan Azerbaycan dış politikasına yön verip tutarlı bir politika izleyen Aliyev, 11 Ekim 1998 tarihinde ikinci kez devlet başkanı seçilmiştir. 12 Aralık 2003 tarihinde görevinin başındayken vefat etmiştir. Vefatının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı’na oğlu İlham Aliyev seçilmiştir (<http://politikaakademisi.org/?p=377>,20.07.2012).

2.2.4. İlham Aliyev Dönemi

2003 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile İlham Aliyev oyların yüzde 82’ sini alarak Azerbaycan’ın yeni devlet başkanı seçilmiştir. Devlet Başkanı İlham Aliyev gerek seçimler sırasında, gerek yemin töreninde, gerekse de göreve başladıktan sonra tüm açıklamalarında Haydar Aliyev’in çizgisini sürdüreceğini vurgulamıştır (Aslanlı, 2011, 1).

Azerbaycan dış politikasında Haydar Aliyev döneminde oluşturulan denge politikası İlham Aliyev’le de devam etmiştir. Azerbaycan en önemi sorunu olan Dağlık Karabağ’da bir açılım sağlamaya çalışmakta ayrıca enerji kaynaklarını da en karlı şekilde değiştirmek istemektedir. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesi sürecinde Azerbaycan, ABD ile yakın ilişkilere önem vermiş bu arada Türkiye ve Gürcistan ile de ilişkileri geliştirmiştir (Kasım, 2011: 45).

İlham Aliyev döneminde de işgal edilmiş topraklarının geri alınması, Hazar’daki petrol kuyuları üzerine İran ve Türkmenistan’la toprak sorunu ve Hazar’ın statüsü sorunu, Doğu Batı enerji ve ticaret koridoru olma özelliğinin sağlanması gibi meseleler Azerbaycan Dış Politikasının öncelikleri olmaya devam etti. İlham Aliyev’in Fransa, Rusya ve İran ziyaretleri ülke içinde Azerbaycan’ın denge siyasetinden vazgeçtiği ve Rusya ve İran’la ilişkilerini daha üst seviyeye taşıyacağı eleştirilerini beraberinde getirmiştir.¹³ Şubat 2004’de basın toplantısı düzenleyen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Dış İlişkiler Danışmanı Novruz Memmedov, Azerbaycan dış politikası’nın Rusya yönlü olması yönünde eleştirileri reddetti ve Bakü’nün temeli Haydar Aliyev döneminde konulan dengeli dış politika olduğunu açıkladı (Veliyev, 2011: 74-75).

Azerbaycan İnan'dan Rusya'ya göre daha ucuz fiyattan doğal gaz almaktadır. İlham Aliyev'in 23-26 Ocak 2005 tarihleri arasında yapmış olduğu Tahran ziyareti önemli olmuştur. Görüşmenin Azerbaycan için en önemli gelişmesi olarak, İnan'ın, Ermenistan tarafından ambargo uygulanan Nahçıvan'a doğal gaz sevkiyatını başlatmasıdır. Bu pratikte Ermeni ambargosunun İnan tarafından kırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, Azerbaycan yönetimi, İnan'ın nükleer çalışmaları ile ilgili olarak, sorunda tarafsız kalacağını ilan ederek, dolaylı olarak İnan yönetimine destek vermiştir. Bu açıdan önemli bir diğer gelişme ise, İnan Cumhurbaşkanı Mahmut Bakü'ye bir ziyaret gerçekleştirerek, ülkesinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklediğini açıklamıştır. Benzer şekilde Aliyev, İnan'ın nükleer enerjiye baışıl amaçlarla sahip olmasının bir hak olduğunun altını çizmiştir (Kasım, 2011: 142).

İlham Aliyev'in Nisan 2009'daki Moskova ziyareti sırasında Şah Deniz 2 sahasından Rusya'ya gaz satışında mutabakata varmışlardır. Bunun ilk adımı 27 Mart 2009 tarihinde Azerbaycan şirketi SOCAR ile Gazprom arasında imzalanan memorandum olmuştur. Bağımsızlığından itibaren sürekli Rusya'dan gaz ithal eden Azerbaycan'ın ilk defa Rusya'ya doğal gaz satacak olması nedeniyle anlaşma önem taşımaktadır. Azerbaycan enerji anlaşmalarını Rusya'nın Karabağ sorunundaki tutumunu değiştirmek için de kullanmak istemiştir. Özellikle Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan çatışmasından sonra Rusya'nın bozulan imajını düzeltmek için Karabağ sorununda insiyatif almak istemesi de Azerbaycan'a fırsat vermiştir. 2 Kasım 2008 tarihinde Moskova'da yapılan Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Devlet Başkanlarının zirve toplantısından sonra Moskova Deklarasyonu'nun imzalanması Rusya'nın süreçte ön plana çıkması olarak değerlendirilse de deklarasyonunun Rusya'yı memnun etmek için Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları tarafından imzalandığı bağlayıcı bir yönünün olmadığı ve taraflara bir sorumluluk yüklediği de ifade edilmiştir (Kasım, 2011: 29).

Rusya'nın bölgede olan nüfuzunu zayıflatma politikası Ebülfez Elçibey döneminde başlanmış, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde de devam etmiştir (Veliyev, 2011: 25).

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan enerji politikasında en önemli gelişmelerden biri olarak ülkede araştırma projeleri çerçevesinde büyük doğalgaz rezervinin bulunduğu

bildirildi. Ülkenin bugüne kadar açtığı en büyük ikinci doğalgaz yatağıdır. Konu ile ilgili olarak Fransız petrol şirketi Total'den yapılan açıklamada, bulunan yeni doğalgaz rezervinin Abşeron yatağında bulunduğu ifade edilerek, rezervin zengin kaynaklar açısından ciddi olabileceği belirtildi. Bu arada, Fransız petrol şirketi Total'in başkan yardımcısı Michael Borrell ve beraberindeki heyet, bulunan yeni doğalgaz rezervi hakkında bilgi vermek üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edildi. Kabulde, Borrell ve beraberindeki heyetin, Cumhurbaşkanı Aliyev'e bulunan yeni doğalgaz rezervi hakkında bilgi verdiği kaydedildi. Michael Borrell, TOTAL ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından yürütülen doğalgaz arama çalışmaları sonucu bulunan yeni doğalgaz rezervinin önemli olduğunu belirterek, TOTAL ve SOCAR arasında yürütülen işbirliğinin başarılı bir biçimde devam ettiğini ve bundan sonra da genişleyerek pekişeceğini söyledi. Cumhurbaşkanı Aliyev, kabulden sonra konu ile ilgili olarak, bir basın açıklaması yaptı. Aliyev açıklamasında, Abşeron yatağında bulunan yeni doğalgaz rezervinin çok büyük olduğunu, bu durumu Azerbaycan kamuoyunu ile bütün Azerbaycan halkına duyurmak ve onları tebrik etmek istediğini söyledi. Abşeron yatağında yeni doğalgaz yatağının bulunmasının büyük bir olay olduğunun altını çizen Aliyev, bulunan yeni doğalgaz rezervinin Azerbaycan doğalgaz potansiyelin gelişmesine verilen büyük bir katkı olduğunu da ifade etti. Aliyev, bulunan yeni doğalgaz yatağı ile beraber Azerbaycan'ın doğalgaz ihraç eden bir ülke gibi dünya kamuoyu tarafından görülmeye başlayacağını da sözlerine ekledi. Abşeron yatağında bulunan yeni doğalgaz rezervinin, yerin 6550 metre altında bulunduğu belirtildi. Azerbaycan, geçen yıl Kasım ayında da yeni bulduğu "Ümid" doğalgaz yatağını faaliyete geçirmiştir (<http://ekonomi.milliyet.com.tr/azerbaycan-da-buyuk-dogalgaz-rezervibulundu/ekonomi/ekonomidetay/10.09.2011/1436882/default.htm> 16.07.2012).

SOCAR Başkanı Abdullayev, Hazar'da açılan yeni doğalgaz yatağının, hacmine göre Şahdeniz yatağından sonra en büyük ikinci doğalgaz yatağı olduğunu ifade etti. Ümid yatağında bulunan doğalgazın 200 milyar metreküp civarında olduğunu açıklayan Abdullayev, doğalgazın piyasa değerinin ise 30-40 milyar dolar civarında olduğunu kaydetti(<http://dunya.milliyet.com.tr/azerbaycan-yeni-dogalgaz-yatagi-buldu/dunya/dunyadetay/25.11.2010/1318281/default.htm> 17.07.2012).

İlham Aliyev döneminde Bulgaristan Azerbaycan'dan doğal gaz satın alacaktır. Doğal gazda Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmayı amaçlayan Bulgaristan ile Azerbaycan arasındaki doğal gaz anlaşması uyarınca, Azerbaycan, 2011 yılından itibaren, her yıl Bulgaristan'a 1 milyar metre küp doğal gaz sağlayacaktır. Anlaşmayı Azerbaycan adına imzalayan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bulgaristan ile imzalanan doğal gaz tedarik anlaşmasının, Azerbaycan'ın, Avrupa Birliği'nin enerji ortağı olmasına imkan vereceğini kaydetti. Bulgar yetkililer, doğal gazın, Türkiye-Yunanistan-İtalya boru hattı çerçevesinde sağlanacağını vurgularken, Bulgaristan'ın bu hattın yanısıra, Azerbaycan'dan, Gürcistan üzerinden, tankerlerle sıkıştırılmış doğal gaz almayı da planlandığını vurguladılar (<http://ekonomi.milliyet.com.tr/bulgaristan--azerbaycan-dan-dogal-gaz-satin-alacak/ekonomi/ekonomidetay/15.11.2009/1162216/default.htm> 18.07.2012).

Cumhurbaşkanı "Aliyev, Azerbaycan'ın petrol üretiminin bu yıl 50 milyon, gelecek yıl 60 milyon tona ulaşacağını söylemiştir. Ülkesinin petrol ve doğalgaz rezervlerinden 100 yıl daha yararlanacağını belirten Aliyev, 3 petrol ve 4 doğalgaz boru hattı ile dünyaya enerji nakli yaptıklarını bildirdi. Hazar'ın dünya ülkeleri için yeni bir enerji havzası olduğunu hatırlatan İlham Aliyev, 1994 yılından itibaren dış piyasalarda oluşan güven sonucu, Azerbaycan'a dev şirketlerin yatırım isteklerinin giderek arttığını vurguladı. Petrol ve gaz ihracından elde ettikleri geliri halka yansıtmayı hedeflediklerini ve maddi bakımdan büyük gelişme içinde bulduklarını bildiren Aliyev, 10 milyar dolar döviz rezervi sağladıklarını söyledi. Petrol Fonu'nda biriken gelirlerin şeffaf harcandığını belirten Aliyev, "Azerbaycan'da petrol gelirinin halk kitlesine paylaşımında hiçbir sorun olmadığını belirtti ve Birleşmiş Milletler bu nedenle geçen yıl şeffaflık ödülünü bize verdi, ekonomimiz 4 yıl içinde 2 kat büyüdü" diye konuştu(<http://dunya.milliyet.com.tr/petrol-devleri-baku-de-bulustu/dunya/dunyadetay/03.06.2008/762352/default.htm> 18.07.2012).

BÖLÜM 3: AZERBAJCAN ENERJİ KAYNAKLARININ KULLANIMI VE BORU HATLARI

3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Şekil 1: BTC Ham Petrol Boru Hattının Geçiş Güzergahları

Kaynak: <http://www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/Home.asp>

1991 yılında bağımsızlığına yeniden kavuşan Azerbaycan, sahip olduğu zengin petrol kaynaklarının işletilmesi konusunda bazı ilerlemeler kaydetmeye çalışmıştır. Fakat, kaynakların geliştirilip araştırılması için gerekli fonların yokluğu yüzünden Azerbaycan yönetimi projelerin gerçekleşmesi amacıyla Batı yatırımlarını ülkeye çekmeyi kararlaştırmıştır (Aslanlı-Hasanov, 2005: 84).

Bağımsızlığının ilk yıllarında Ermenistan ile Dağlık Karabağ sorunu yüzünden yaşanan çatışmalar, iç savaş ve hakimiyet mücadeleleri yüzünden yabancı büyük petrol şirketleri Azerbaycan'da incelemeler yapsalar da yatırım planlarını sürekli ertelemişlerdir (Ökten, 2007: 141-142).

BTC projesi ilk olarak 1992 yılında Türkiye tarafından önerilerek gündeme oturmuş ve aynı dönemlerde Azerbaycan hükümeti tarafından büyük bir istekle kabul edilmiştir (Qayıbov, 2005: 48).

Hazar enerji kaynaklarını Rusya'nın tekelinden kurtarma yolundaki en önemli proje olan Bakü- Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi Elçibey döneminde şekillenmeye başlamıştır. (Gökçe, 2008:183).

Ön anlaşma 11 Haziran 1993'te imzalanmış, fakat Elçibey protokolü imzalamak için Londra'ya gitmek üzereyken iktidardan düşürülmüştür. Elçibey'in iktidarı kaybetmesinde Rusya Federasyonunun bu sürecin dışında kalmasının da rol oynadığı iddia edilmiştir. Nitekim, Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Batılı şirketlerle yapılan anlaşmaları geçersiz ilan etmiştir. (Canar, 2006:37-38).

Bu gelişmelerin ardından 1994 yılında 20 Eylülde SOCAR'la BP önderliğindeki yabancı petrol şirketleri ile asrın anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan petrolünün üretimi için 30 yıllık sözleşme yapılmıştır. Hazar Denizi'nde Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının, petrol sahalarının geliştirilmesi için sağlanan sözleşmenin, 5.4 milyar varil rezervi içerdiği tahmin edilmektedir (German, 2008: 3, Ayhan, 2006: 363, Babalı, 2005: 31, Canar, 2006: 38).

Tablo 1:
BTC Projesinin Katılımcıları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE (%)
BP Amoco RLC	İngiltere	34,1360
Unocal	ABD	10,0489
Lukoil	Rusya	10,0000
SOCAR	Azerbaycan	10,0000
Statoil	Norveç	8,5633
Exxon	ABD	8,0006
TPAO	Türkiye	6,7500
Pennzoil	ABD	4,8175
İtochu	Japonya	3,9205
Ramco	İngiltere	2,0825
Selta Nimir Khazar	Sudi Arabistan	1,6800

Kaynak: Babalı, 2005: 31, Manafov, 2008: 46, Ersoy,Hamit, 2002: 189-202, Avşar-Solak, 1994: 43-45, Yüksel, 2006: 18

Türkiye, bu konsorsiyuma başlangıçta % 1.75 hisse ile iştirak etmiş, daha sonra SOCAR'dan %5 hisse daha alarak konsorsiyum içindeki payını %6.75'e çıkarmıştır. Exxon şirketi de iştirakçilere daha sonra katılmıştır. İran bu anlaşmaya dahil olmak istemiş fakat ABD'nin olaya müdahalesiyle kabul edilmemiştir (Vural, 2006: 34).

“Asrın Anlaşması” genel olarak şöyle özetlenebilir:

Yatakların geliştirilmesinde Azerbaycan kurumları, malları ve şirketleri için önemli harcamalar yapılacaktır,

Yatırımların %60 Azerbaycan'da harcanmaktadır,

Başlangıçtan sonraki ilk beş yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %90'i ve tüm yatırımcı işçilerin %95'i Azerbaycanlı olacaktır,

SOCAR diğer yatırım şirketlerinin %20'lik paylarını alma hakkına sahiptir.

Tahminleri üzerinde çıkarılan petrolün %88'i Azerbaycan'a bırakılacak, tahmin edilen 100 milyar dolar karın 78 milyar doları Azerbaycan'a kalacaktır. Vergilerle düşünüldüğünde nihai karın %80'i Azerbaycan'a %20'si ise yabancı şirketlere kalacağı hesaplanmaktadır (Gayıbov, 2005:70).

Proje, 12 Aralık 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Projeyi yürütmek için 21.11.1994 tarihinde ortak bir Konsorsiyum (AIOC-Azerbaijan International Operating Company) kurulmuştur (Musayev, 2008: 18).

29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da biraraya gelen Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Gürcistan Devlet Başkanları ortak bir deklarasyon imzalayarak, bu projeye siyasi destek verdiklerini açıklamışlardır (Zengin-Asadov,2009: 100-101). Projenin hayata geçirilebilmesi için çalışma gruplarının oluşturulmasına yönelik Mutabakat Zaptı Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında 15 Mayıs 1998 tarihinde, ilgili protokol ve görev tanımlarında Azerbaycan ve Türkiye arasında 10 Eylül 1998 tarihinde onaylanmıştır 1992-1997 yılları arasında yapılan muhtelif görüşmeler sonucunda Mayıs 1998'de Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Tozar, Güzel, 2011: 7),(Metin, 2004: 232-236).

Projenin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, Türk ve Azeri gruplarınca ayrı ayrı sürdürülen çalışmaların koordine edilmesi ve tek bir grup olarak organize olması amacı ile Mayıs 1999 tarihinde imzalanan protokol doğrultusunda Türk ve Azeri çalışma grupları oluşturulmuştur (Zengin, Asadov, 2009: 100-101).

İstanbul'da 18 Kasım 1999 tarihinde düzenlenen AGİT Zirvesi sırasında, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Proje ile ilgili olarak Hükümetler arası Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ekinde bulunan Geçiş Ülkesi Anlaşması, Anahtar Teslimi Anlaşması ve Hükümet Garantisi de paraflanmıştır. Yine zirve sırasında Kazakistan, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan İstanbul Deklarasyonu ile Kazakistan herhangi bir boru hattı için taahhüt etmediği petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı'na verilmesi için niyet beyanında bulunmuştur. Hükümetlerarası anlaşmanın imzalanmasının ardından BOTAŞ bünyesinde projeyi yürütmek üzere Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Proje Direktörlüğü oluşturulmuş ve söz konusu Direktörlük faaliyetlerine Ocak 2000 tarihinde başlamıştır. Azerbaycan ve Gürcistan arasında ortaya çıkan projeye ilişkin sorunların ve tarifeye ilişkin konuların çözüme kavuşmasından sonra 28 Nisan 2000 tarihinde Gürcistan Ev Sahibi Ülke Anlaşması, 9 Mayıs 2000 tarihinde de Azerbaycan Ev Sahibi Ülke Anlaşması parafe edilmiştir. 3 Ekim 2000 tarihinde, Azerbaycan, BTC Projesi'ni desteklemek üzere bir "Sponsor Grup" oluşturulmuş bulunmaktadır. Söz konusu oluşuma, ExxonMobil ve Lukoyl dışındaki tüm AIOC üyeleri (BP-AMOCO-İngiltere, DELTAHESS-Suudi Arabistan, SOCAR-Azerbaycan, İTOCHU-Japonya, RAMCO-İngiltere, STATOİL-Norveç, TPAO-Türkiye ve UNOCAL-ABD) katılmıştır. Sponsor Grup üyeleri, otomatik olarak, hattı kontrol edecek Ana İhraç Boru Hattı'nın da üyesi olacaklardır (Metin, 2004: 232-236).

Bölgedeki hatlar içindeki belki de en önemlisi BTC'dir. Hattın Temel Mühendislik çalışmaları, 2001 yılının Mayıs ayında tamamlanmıştır. Hemen ardından Detay Mühendislik çalışmaları başlamış ve 18 Haziran 2002'de tamamlanmıştır. 10 Eylül 2002 tarihi itibarıyla ise projenin 3. ayağı olan Arazi Temin ve İnşaat Aşaması başlatılmıştır. 2003 yılına gelindiğinde ise Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının katılımıyla projenin temeli atılmıştır (Vural, 2006: 43-44).

8 Nisan 2003'te BTC petrol boru hattının inşaat çalışmaları başlanmıştır (Acar, 2007: 61). Mayıs 2004 tarihi itibariyle, projenin finansmanına yönelik çalışmalar tamamlanmış ve Dünya Bankası, Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), ABD Exim Bank ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin de aralarında bulunduğu yaklaşık 20 uluslararası kredi kuruluşu, BTC projesine kredi onaylarını vermiştir (Eyvazov,2004: 92).

İnşaat aşaması 2005 yılında bitecek şekilde tasarlanmıştır. Aralık 2005 itibariyle projenin % 99,19'u tamamlanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ilk petrol, 25 Mayıs 2005'de Azerbaycan tarafından yüklenmeye başlanmıştır. Yükleme işlemi devlet başkanlarının katıldığı bir törenle olmuştur. 12 Ekim 2005'de ise ikinci tören Gürcistan ayağında gerçekleşmiştir. Burada Gürcistan hattına ilk petrol, 1. Pompa İstasyonu'nda verilmiştir. Projenin devreye girmesindeki birkaç aylık gecikme Türkiye kanadından kaynaklanmıştır (Laçiner, 2006: 57).

Ceyhan'a ilk petrol 28 Mayıs 2006'da ulaşmış ve 4 Haziran 2006'da ise tankerlerle ilk yükleme yapılmıştır. Tam kapasite ile çalıştığında yılda 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip olan hat, yaklaşık 4 milyar dolara mal olmuştur (Acar, 2007: 61). Ceyhan terminalinden tankere yüklenen petrol İtalya, ABD, İsrail, Fransa, İngiltere'ye ihraç olunmuştur. 2007 yılında 28,289 milyon ton Azerbaycan petrolü Ceyhan Limanı'ndan dünya pazarlarına çıkarılmıştır. Hattın işletmeye alındığı tarihten, 2008 yılı 1 Ocak tarihine kadar ise toplam olarak 35,96 milyon ton petrol taşınmıştır (Ener, Ahmedov, 2007: 125). Haziran 2006'da, Kazak petrolünü de BTC üzerinden uluslararası pazarlara ihraç etmek için Azerbaycan ve Kazakistan cumhurbaşkanları karşılıklı bir anlaşma imzalanmıştır (German, 2008: 3).

Hazar Bölgesi petrolünün dünya piyasalarına ulaştırılması amacıyla yapılan BTC hattının uzunluğu 1767 kilometredir ve bunun 443 kilometrelik bölümü Azerbaycan, 248 kilometrelik bölümü Gürcistan ve 1076 kilometrelik bölümü Türkiye üzerinden geçmektedir. Bu proje ile toprağın bir metre altına gömülen ve depreme dayanıklı olarak tasarlanan borular 2800 metre yüksekliğe ulaşan dağ geçitleri üzerinden Hazar iç denizini Akdeniz'e bağlamıştır. İlk aşamada Ceyhan'a günde 400.000 varil petrol sevkiyatı yapılması ve birkaç yıl içinde bu miktarın günde 1 milyon varile çıkarılması

hedeflenmiştir. Bu rakam dünyada günlük 84 milyon varil olan petrol üretiminin %1'inden biraz fazlasını oluşturmaktadır (Vural, 2006: 42-44).

BTC, Amerika'nın stratejik düğüm noktasıdır. BTC ile ikmal kaynaklarını çeşitlendirmekte, Suudi Arabistan ve Irak petrollerine bağımlılığını azaltarak OPEC'in nüfuzuna karşı gelmek için bir fırsat yakalamaktadır (Kesici-Bulut, 2005: 179). Anlaşmada ABD'nin ve İngiltere'nin yanısıra Azerbaycan'la aynı pay alan Rusya'nın da ağırlığı açıktır (Avşar, Solak , 1994: 43-45). İmzalanan antlaşmada da öngörüldüğü üzere Azerbaycan'da 2010 yılına kadar 60-70 milyon arasında petrol üretme kapasitesine ulaşılması beklenmektedir (Karimov, 2007: 38).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC HPBH veya BTC), bir taraftan ekonomik avantaja sahip olup, uluslararası standardın talep ettiği arz güvenliği ilkesini sağlamakta, diğer yandan ise daha önce gerçekleştirilmesi imkansız sanılan bir projenin hayata geçirilmesinin, yeni bölgesel projeler için önayak olması açısından ayrıca değer taşımaktadır (Ener, Ahmedov, 2007: 125).

Azerbaycan ile batılı petrol konsorsiyumları arasında imzalanan, Hazar Denizi'ndeki petrolün çıkarılmasına yönelik yeni projelere ilişkin "Asrın Anlaşması", yeni bir portre ortaya koymuştur: artık Kafkaslar enerji hammaddeleri bakımından zengin Hazar Bölgesi'nin bir parçası ve Hazar Havzasından çıkan petrol ve doğalgazın Avrupa'ya doğru gelecekteki akımları açısından önemli bir nakil koridoru olarak görülmeye başlanmıştır (Staudacher, 2007: 4).

Projenin gerçekleşmesi için zaman zaman sorunlar çıksa da, Azerbaycan Avrupa ve ABD'nin desteğini arkasına alarak, kararlı bir dış politika yürüterek projenin gerçekleşmesinde başarılı olmuştur. Ermeni lobisi de projenin hayata geçmemesi için girişimlerde bulunmuş, projenin 11 yıl geçikmesinde bu faktör etkili olmuştur. Günümüzde, devlet bütçesinin de büyük hissesini BTC projesinden gelen paralar oluşturmaktadır. Azerbaycanda yeterli teknolojinin olmaması gerekçesi ile BTC projesinde Azerbaycan'dan daha çok yabancı şirketler pay almaktadırlar.

3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Şekil 2: BTE Doğal Gaz Hattı Projesi ve Şah Deniz Projesi

Kaynak: Botaş Verileri, <http://www.botas.gov.tr>, 2002.

Avrasya bölgesinin hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılmasında, Azerbaycan ve Türkiye işbirliğinin bir başka önemli örneği de Bakü-Tiflis-Erzurum (Uluslararası Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) doğal gaz boru hattıdır. Bu boru hattının başlıca amacı Şah deniz sahasında üretilen doğalgazın Türkiye ve dünya piyasasına çıkmasıdır (Ener-Ahmedov, 2007: 126).

BTE'nin Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artıran bir başka proje olduğu söylenebilir. Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı olarak da bilinen proje, ilk aşamada doğalgazı Erzurum'a, daha sonraki aşamalarda ise Türkiye'nin batısına ve Orta ve Güney Avrupa ülkelerine taşımak olarak tespit edilmiştir (Özkan, 2010: 26, Aras-İşeri, 2009: 5-6).

Bu gazın bir kısmı Türkiye tarafından kullanırken, bir kısmı da Yunanistan'a oradan da İtalya'ya verilecektir. Yunanistan ile İtalya'ya verilecek doğalgazın miktarı 12 Milyar metreküp olacaktır (Yüksel, 2006: 18). Kazakistan ve Türkmenistan doğalgazının da bu hat üzerinden batıya ulaştırılması amaçlanmaktadır (Özkan, 2010: 26, Turan, 2010: 14).

Şahdeniz Yatağı'na ilişkin anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 4 Ekim 1997'de onaylanıp, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. Proje 30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile sorumluluk "Şahdeniz Konsorsiyumuna" verilmiştir. Hazar'da Azerbaycan sektörünün güney doğusunda yerleşen Şahdeniz yatağı, Bakü'den 70 km uzaklıktadır. Yatak 800 km kare'lik alanı kapsamaktadır. Projenin yatırım tutarı 4.1 milyar dolardır. Şah Deniz sahası 100-200 milyon ton petrol ve yaklaşık 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi içermektedir (Metin, 2004: 246, Abasov, 2007: 148-150). Bu rezervleri çıkarmak ve işlemek amacıyla 1996 yılında kurulan konsorsiyum yedi üyeden meydana gelmekte olup, hisselerin dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 2:
BTE Projesinin Katılımcıları

BP (İngiltere)	%25,5
STATOIL (Norveç)	%25,5
LUKOIL (Rusya)	% 10
SOCAR (Azerbaycan)	% 10
OIEC (İran)	% 10
EIF (Fransa)	% 10
TPAO (Türkiye)	%9

Kaynak: Metin, 2004: 246

Toplam uzunluğu 970 mk olan boru hattı'nın Azerbaycan'daki bölümü 442, Gürcistan'daki bölümü 248, Türkiye'deki bölümü ise 280 km uzunluğundadır. Yılda 30 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesine sahip olan boru hattı Bakü'deki terminalden başlayarak Türkiye'ye kadar BTC petrol boru hattı ile aynı araziden geçmektedir (Özkan, 2010: 26, Ener, Ahmedov, 2007: 126, Aras, 2008: 98).

Maliyeti 1.3 milyar dolara olan boru hattının başlangıç kapasitesi eklenecek basınç istasyonları ile artırılabilir (Aras, 2008: 98, Hüseyinov, 2011: 20-21, Metin, 2004: 247).

Doğal gazın 400 milyar metreküpü tasdiklenmiştir. Yılda 60 milyar metreküp doğal gaz çıkarılacağı tahmin edilmektedir (Abasov, 2007: 148-150).

Mayıs 1999'da Azerbaycan Şah Deniz bölgesindeki muazzam 700 milyar metreküplük doğal gaz keşfinin ardından, burda çıkan doğalgazın bölgenin en büyük ve hızlı büyüyen pazarı Türkiye'ye ihraç etmek için hemen müzakerelere başlanmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye maliyeti azalacak olan BTC hattına paralel ikinci bir boru hattı daha yapmak konusunda anlaşmışlardır. Güzergah Erzurum'a kadar birebir aynı olacaktır ve Erzurumda doğalgaz boru hattı Türk doğalgaz boru hattına eklemenecektir (Özcan, 2008: 101).

Şah Deniz'de zengin doğal gaz yataklarının bulunması ardından, doğal gazın nasıl ihraç edileceği gündeme gelmiştir. Haydar Aliyev ve Saparmurat Türkmenbaşı arasındaki görüşmelerde Azerbaycan'ın Trans Hazar hattından yılda 5 milyar metreküp doğal gaz ihracı konusunda uzlaşılmasına karşın, Türkmenistan'ın Trans-Hazar'ı yapacak şirketin sözleşme süresini uzatmaması, hattın gerçekleşmesini şüpheye sokmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan 'ın kendi doğal gazını pazarlamak için yeni yol arayışına girmesinde etken olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Trans-Hazar dışında İran ve Gürcistan yoluyla Türkiye'ye nakline imkan verecek hatları da dikkate aldı. Ancak İran Rusya ile ortak hareket etmesi Bakü-Tiflis-Erzurum yolu ile nakli daha uygun hale getirmiştir (Aras, 2008: 95-96).

Azerbaycan ile Türkiye arasında Mart 2001 tarihinde BTE projesi ile ilgili olarak Hükümetlerarası Sözleşme ve Alım-Satım Sözleşmesi imzalanmıştır (Kısacık, 2010: 5). 14 Mart 2002'de Tiflis'te yapılan bir törenle Şahdeniz Doğalgazının Türkiye'ye ihraç edilebilmesi için bir antlaşma imzalanmıştır. Bakü-Tiflis- Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi 16 Nisan 2002'de final anlaşmasının Londra'da imzalayan yöneticiler ile resmen onaylanmıştır (Özcan, 2008: 101).

Şah Deniz yatağından doğal gaz nakline ilişkin Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattının inşasına 2004 yılı içerisinde başlanmıştır (Vural, 2006: 52).

Şahdeniz'den çıkarılacak gazın satışı ile ilgili olarak 2004'te 4 anlaşma imzalanmıştır. Yılda 6.3 milyar metreküp gazın satılması için ilk anlaşma "BOTAŞ"la imzalanmış, bir anlaşma Azerbaycan devleti ile iki anlaşma ise Gürcistan'la imzalanmıştır. Anlaşmalara göre, Türkiye'ye yılda 1.5 milyar metreküp doğalgaz, Gürcistana ise 800 mln metreküp doğalgaz satılacaktır. Şahdeniz Projesi çerçevesinde her ay yaklaşık 100 milyon dolar harcanmaktadır. Şahdeniz dünyanın en büyük 10 petrol-gaz projesinden biri olmuştur (Abasov, 2007: 151-152). Azeri gazının Gürcistan'dan Türkiye'ye taşınması için petrol devi Socar ile Botaş arasında imzalanan 15 yıllık gaz alım anlaşmasına göre 2 ila 6.6 milyar metreküp/yıllık alım ve nakil öngörülmektedir. Projenin fizibilite çalışması bir Fransız şirketi olan Sofregas tarafından çalışmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında doğal gaz ihracına ilişkin olarak Mart-2001'de yapılan anlaşmaya göre, 2004'de Türkiye'ye "Şahdeniz" yatağından çıkarılacak 2 milyar metreküp hacminde, 2005'de 3 milyar metreküp, 2006'da 5 milyar metreküp ve 2007-2008 yıllarında 6.6 milyar metreküp olmak üzere 5 yıl içerisinde toplam 23.2 milyar metreküp doğal gaz ihracı planlanmıştır (Doyuran, 2005: 87).

İnşaatın 2005 yılının 4.ncü çeyreğinde tamamlanması, 2006 yılı kışında ise doğal gazın ihracına başlanması planlandı (Yüksel, 2006: 18). BTE'nin doldurulması için ilk aşamada Azeri yatağından çıkartılan doğal gazdan yararlanıldı. Boru hattı ile nihayet Temmuz-2007'de doğal gaz ihraç edilmeye başlandı. BTE doğal gaz boru hattı projesinin Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlarken, hattın Türkiye kısmındaki inşaatın uzanması nedeniyle Şah Deniz doğal gazı Erzurum'a 3 Temmuz 2007'de ulaşabildi. Böylece Türkiye BTE hattı ile Azerbaycan doğal gazını, Rusya'dan çok daha ucuza temin etmeye başlamıştır (Aras, 2008: 97).

Türkiye 2007 Aralık ayı itibariyle, BTE hattıyla Azerbaycan'dan 1,279 milyar m³ doğal gaz almıştır. 2008 yılında Şah deniz sahasından 8 milyar m³, 2020 yılındaysa 20-22 milyar m³ doğalgaz üretimi öngörülmektedir (Ener, Ahmedov, 2007: 126).

Türkiye bu hat ile öncelikli ve ağırlıklı olan doğu-batı enerji koridorlarının yanı sıra dünya enerji istikrarına çok önemli katkı sağlayacak kuzeygüneybatı doğrultulu yeni bir koridorda işbirliğine açık politikalar geliştirmektedir (Vural, 2006: 52-53).

Doğal gaz sektöründe şimdiki durumda faaliyetdeki tek hatt olan Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı Gürcistan ve Türkiye'ye 8 milyar küp metre gaz taşınmaktadır. 2009 yılında şu rakamlar doğal gaz ticaretinin %1'i olarak hesaplanmaktadır (İsmailzade-Howard, 2012, : 89).

Tıpkı BTC gibi BTE de son derece stratejik bir yatırımdır. Bu sayede BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ve yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler iyileşmektedir. Azerbaycan başta olmak üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren BTE, aynı zamanda bölgesel entegrasyona da imkan sağlamaktadır. Hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımlar artacaktır. Üç ülke arasındaki karşılıklı ticari ilişkilerde de gelişme beklenmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise Hazar Bölgesi'ne adeta ikinci bir bağ atılmış olacaktır. Bu boru hatlarını demir yolları, kara ve hava yolları izleyecek, ekonomik ilişkiler hatlar ile güçlenecektir. Hem Türkiye'nin, hem de Hazar Havzası'nın gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı da bir nebze olsun hafifleyecektir. Türkiye tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşmuş, Hazar ülkeleri de çıkış kapısı olarak yeni bir alternatifte kavuşacaklardır. Türkmenistan ve Kazakistan'ın da hatta bağlanması BTE ve Türkiye'nin önemini bir kez daha arttıracaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun oluşturulması daha da kolaylaşacak ve Avrupa pazarlarına Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımı daha kolay bir hale gelecektir (Laçiner, 2006: 60).

Azerbaycan doğal gaz sanayisine öncülüğü "Şahdeniz" yatağı yapmaktadır. Şahdeniz dünyanın denizde çalışan en büyük gaz yataklarındandır. Burada kanıtlanmış rezervler 1.2 milyar metreküp gaz olması tahmin edilmektedir. Anlaşma imzalandıktan günümüze "Şahdenizden" 28 milyar metre küp gaz üretilmiştir. "Şahdeniz" projesinin ikinci aşaması ilk doğal gazın çıkarılması 2017 yılında beklenmektedir (Hacızade, 2011: 169).

3.3. NABUCCO

Şekil 3: Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin Geçiş Güzergâhları

2030 yılına yapılan projeksiyonlarda, AB'nin dışa bağımlılığının, petrolde yaklaşık % 90'a, gazda % 80'e, katı yakıtlarda ise % 65'e ulaşacağı tahmin ediliyor. AB, doğal gaz gereksiniminin halen % 53'ünü kendi kaynaklarıyla karşılarken, geri kalanını Norveç (% 14), Rusya (% 18), Cezayir (% 12) ve diğer ülkelerden karşılıyor. Avrupa Komisyonu, ithalatta herhangi bir ülkeye bağımlılığı % 30 ile sınırlamayı hedeflediğinden, özellikle Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya büyük önem vermektedir (Pamir, 2007: 1).

AB'nin birçok ülkesi dünyada kişi başına en fazla enerji tüketen ülkeler arasındadır. AB'nin birincil enerji kaynakları içerisinde petrol yüzde 44'lük oranla ilk sırada yer alırken, doğalgaz yüzde 25'lik bir oranla ikinci sıradadır. Bu ise Avrupa ile Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu arasında kalan transit ülkelerin jeostratejik önemini arttırmaktadır (Özkan, 2010: 25).

AB ortak enerji politikasının temel metni olarak, kabul edilen "Green Papers" belgesine de giren Hazar Havzası, AB'nin Körfez bölgesine olan bağımlılığını azaltması ve

Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının dengelenmesinde büyük yararlar sağlayacak bir kaynak olarak görülmektedir. BTC Petrol Boru Hattı ile Hazar'ın zengin enerji yataklarından yararlanmayı başaran Avrupa'nın bölgeye ilişkin bir sonraki önemli projesi ise Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı'dır (Özkan, 2010: 29).

AB, yeni petrol, gaz kaynaklarının işletilmesi ve mevcut enerji altyapısının yenilenmesi ile yeni boru hatlarının ve enerji yollarının kurulmasını desteklemektedir. Bunun yanı sıra, bölgesel enerji güvenliği ve işbirliğini teşvik ederek, bölge ülkelerine yeni bir Hazar Denizi-Karadeniz-Avrupa enerji ulaşım ağı geliştirmeleri konusunda siyasi destek sağlamaktadır. AB'nin AB enerji politikasının amaçlarından biri de arz güvenliğini güvence altına almaktır. Diğer amaçlar arasında rekabet gücünü ve toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak, doğal gazın payını arttırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları oluşturmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltmektir (<http://bildiri.anadolu.edu.tr/papers/bildirimakale/1073b220p82> 18.05.2012).

Doğal gazda Avrupa'nın seçenekleri sınırlıdır ve Hazar Denizi bölgesi doğal gazı Avrupa'nın çeşitlendirilmesi için iyi bir fırsat sunulmaktadır (Norling, 2007: 25).

Bu dönemde jeo-ekonomi olarak Güney Kafkasya'da en önemli sorunlardan biri bu boru hatlarının Türkiye üzerinden dünyaya aktarılması sorunudur. AB Nabucco doğal gaz projesini, Gazprom ise Güney Akım projesini ileri sürmektedir. Her iki taraf net tavırını ortaya koymuşlardır (Ismailzade ve Howard, 2012: 264).

AB'nin petrol ihtiyacının % 25'ini, doğal gaz talebinin ise %40'ını karşılayan Rusya'nın siyasi kriz yaşadığı Ukrayna ve Gürcistan'a karşı doğal gazı bir silah olarak kullanmaktan çekinmemesi, projenin hız kazanmasına etki eden gelişmelerdir (Aras, 2008: 102-104).

Azerbaycan ve AB arasında 2006 yılında enerji alanında "stratejik işbirliği" ülke olması hakkında memorandum imzalanmıştır. Bu projenin Avrupa'nın ekonomi ve siyasi haritasında önemini bildiği için Azerbaycan hükümeti Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı gibi Nabucco doğal gaz projesinin hayata geçirilmesi için beklemektedir.(Ismailzade ve Howard, 2012: 307).

Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gazın Batı pazarlarına aktarılmasına yönelik operasyonel ve proje halinde olan boru hatlarının birçoğu Türkiye çevresinde yer almaktadır. Enerji kaynaklarının güvenli temini konusunda büyük oranda dışarıya (Rusya, Ortadoğu) bağımlı olan Türkiye ve AB, önemli bir enerji sağlayıcısı olan Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirme konusuna büyük önem vermektedir (Kısacık, 2010: 11).

Nabucco: Kafkas, Orta Asya ve Ortadoğu doğalgazının Avrupa'ya iletilmesi ile Avrupa'yı enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtarma hedefini taşıyan bir AB projesidir (Özkan,2010: 28, Koçaslan, 2011: 248-249). Bu proje dünyanın en büyük doğal gaz rezervine ve üretimine sahip olan aynı zamanda Avrupa'nın da en büyük doğal gaz tedarikçisi olan Rusya'nın projelerine alternatif olarak ileri sürülen bir projedir (Barysch, 2007: 4).

AB ve Rus ortakları arasındaki anlaşmazlıkların bir kurbanı olan Nabucco boru hattı, Hazar bölgesinden Türk-Gürcü ve Türk-İran sınır ötesi üzerinden Avusturya'ya gaz taşınması hedeflenmektedir (Cohen, 2007: s6). Nitekim Nabucco projesi gelecek yıllarda doğal gaz tüketimi yıllık 700-800 milyar m³'e çıkacak olan AB'nin artan talebini karşılayacak bir projedir (Ayhan, 2009: 169).

Avrupa'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığını azaltmak amacıyla Hazar Bölgesi doğal gazını Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya getirmeyi öngören Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Nabucco), Şirketinde eşit olarak 6 ülkenin şirketleri pay sahibidir. Bunlar, Avusturya'nın OMV, Macaristan'ın MOL, Romanya'nın Transgaz, Bulgaristan'ın Bulgargaz, Türkiye'nin BOTAŞ ve Almanya'nın RWE şirketleridir. Bu projeye ilk olarak Hazar havzasından Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (BTE) ile Azerbaycan'ın, daha sonra yapılması düşünülen Trans-Hazar Boru Hattı ile Türkmenistan'ın, onu müteakiben Kazakistan'ın, Ortadoğu'dan İran, Irak, Suriye'nin ve Mısır'ın katılması öngörülmektedir. Şubat 2008'de Almanya'dan "RWE" şirketi de altıncı ortak olarak projeye dahil olmuştur (Aseeva, 2010: 131, Norling, 2007: 28, Soranlar, 2010: 42), Ener, 2007: 127, Kısacık, 2010: 6-8, Engin, 2010: 239).

Mevcut şartlarda Azerbaycan-Şahdeniz, Türkmenistan ve diğer Trans-Hazar kaynakları ile İran gazının taşınması uzun vadede Irak, Suriye, Mısır gibi diğer çevre kaynaklardan

da gaz taşınması planlanmaktadır (Üzümcü, 2010: 190). Türkmen gazının projeye dahil edilmesinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sebebiyle bazı engellerle karşılaşmıştır. İran gazının projeye dahil edilmesine ise, İran ile ABD arasında nükleer enerji hususunda yaşanan tartışmalar sebebiyle ABD karşı çıkmaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan gazının proje için önemi artmıştır (Özkan, 2010: 28).

Nabucco projesinin 8 milyar euro civarında mal olacağı hesaplanmaktadır (Aydın, 2010: 183, Soranlar, 2010: 43, Barysch, 2007: 4).

ABD ve AB tarafından desteklenmekte olan bu projenin büyük kısmı Türkiye'den geçecek olan 3300 km uzunluğunda boru hatları ağından oluşmaktadır (Ayhan, 2009: 169). Hattın 1558 km'si Türkiye'den (besleme hatları hariç), 392 km'si Bulgaristan'dan, 457 km'si Romanya'dan, 388 km'si Macaristan'dan ve 46 km'si Avusturya'dan geçecektir (Özdemir, 2009: 95).

Avrupa Nabucco ile enerji sektörünü çeşitlendirmek amaçlanmaktadır. Proje 2002 yılında başlatıldı ve Türk petrol ve gaz boru hattı şirketi BOTAŞ, Nabucco projesini destekleyen resmi beyannameyi 2009 yılında katılmıştır. Nabucco'nun, 2002'den günümüze geçen sürede kaydettiği başlıca aşamaları belirtmek gerekirse: Ekim 2002'de, proje çerçevesinde yeni bir doğal gaz boru hattı inşasına yönelik fizibilite çalışmalarını yürütmek üzere, Nabucco'nun 5 ortağı arasında bir İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişmeyi, bahse konu 5 ortak şirket ile Komisyon arasında Aralık 2003'te imzalanan Hibe Anlaşması ("Grant Agreement") izlemiştir. Buna göre, AB Nabucco'ya yönelik fizibilite çalışmasının maliyetinin %50'sini finanse edecektir. Fizibilite çalışmaları, 2005 yılının ilk yarısında tamamlanmıştır ve bunun sonucunda, proje ortakları, Nabucco'nun hayata geçirilmesinde mutabık kalmışlardır. Hazar Havzası ve Orta Doğu doğal gaz kaynaklarının AB'ye taşınmasını öngören Nabucco projesinin hayata geçirilmesi süreci 2004 tarihinde Viyana merkezli Nabucco Boru Hattı Şirketi çalışma grubunun kurulmasıyla başladı (Barysch, 2007: 4).

28 Haziran 2005'te imzalanan Ortak Girişim ("Joint Venture") Anlaşması ile Nabucco Gas Pipeline International GmbH (NIC) şirketi ile her bir transit ülkede Nabucco Ulusal Şirketlerinin (Nabucco National Companies-NNC) kurulması kararlaştırılmıştır. NIC projenin finansmanını sağlayıp yatırımları gerçekleştirecektir. NNC ile NIC arasında imzalanacak Genel Ulaştırma Anlaşması ("General Transportation Agreement") ile

ulusal şirketler (NNC'ler), NIC'e pazarlama haklarını devredecekler veya nakliye kapasitelerini satacaklardır. Çalışma grubu Türkiye, Avusturya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan enerji şirketleri arasında işbirliğini sağlama görevini üstlenmişti. Projedeki her ülke eşit paya sahiptir. Haziran 2006'da AB Dönem Başkanı Avusturya'nın öncülüğünde katılımcı ülkeler boru hattının inşa edilmesine yönelik bir anlaşma imzaladılar. AB Komisyonu'nun enerji politikasından sorumlu üyesi Andris Piebalgs da AB adına 2006 tarihindeki Anlaşmaya imza koymuştur. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı, BOTAŞ ve Avusturya'nın OMV şirketleri arasında Nabucco Projesi kapsamında bir gaz ticaret ortaklığı kurulması yönündeki çalışmalar da sürmektedir (Ayhan, 2009: 169).

Haziran 2007'de AB dönem Başkanı Avusturya'nın ev sahipliğinde ilgili beş ülkenin enerji bakanlarının imzaladığı anlaşmayla resmîyet kazanmıştır. Böylece Nabucco ile Türkiye, Avrupa'nın doğal gaz ihtiyacının %3'ünü karşılamış olacaktır. Bu oranın, son yıllarda petrol fiyatlarında yaşanan tarihi seviyelerin %2-3'lük bir arz kesintisinden kaynaklandığı dikkate alınır, küçümsenmemesi gereken stratejik bir oran olduğu anlaşılmaktadır (Aras, 2008:102-104).

9-10 Eylül 2008 yılında Bakü'de yapılan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Doğalgaz Potansiyeli, Enerji, Ekonomik ve Ekolojik İşbirliği Stratejileri Konferansında 'Nabucco' projesinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Barysch, 2007: 4).

Özel sektörün isteksizliği, Ağustos 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında çatışma projenin finansmanlığı ciddi sorunları da ortaya koymuştur (Aseeva, 2010: 131).

Doğalgazın Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya taşınması, Avrupa'ya enerji naklinde sorun yaşadığı transit ülke Ukrayna'ya da alternatif olması açısından önemlidir. Ayrıca Gazprom, hattın geçmesi planlanan Avrupa ülkelerinin de desteğini almak için diplomatik çaba da sarf etmektedir, bu çerçevede Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan ve Slovenya ile ikili antlaşmalar imzalamıştır. 6 Ağustos 2009 yılında İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi, Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan arasında imzalanan protokolle Güney Akım'ın Türk karasularından geçmesine izin verilmiştir (Kantörün, 2010 : 81-82). Rusya Nabucco projesini zayıflatmak için umut olarak Gazprom'un Avrupa'ya bağlılığını sürdürmeye çalışmaktadır (Norling, 2007: 7).

Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi, 13 Temmuz 2009 tarihinde düzenlenen “Hükümetlerarası Anlaşma” ile geçiş ülkelerini oluşturan Türkiye, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve AB Komisyonu tarafından Ankara’da imzalanmıştır (Aras- İşeri, 2009: 12). Nabucco, Ankara’da imzalanan anlaşma ile hayat bulmuştur (Kısacık, 2010: 6-8).

Nabucco’nun Ocak 2009 Bükreş Deklarasyonu’na bakıldığı zaman temel hedef olarak kaynak çeşitlendirilmesi gösterilmiştir. Kaynak çeşitlendirilmesi ise enerji piyasalarının daha güvenli hale gelmesi, şeffaflaştırılması, daha öngörülebilir olması, sürdürülebilirliği, piyasa ekonomisi şartlarının daha kolay oluşması olarak gerekçelendirilmiştir. Deklarasyon projenin hem üretici, hem tüketici hem de transit ülkelerin yararına olacağını öne sürmüştür. (Laçiner-Ekinçi-Kılıç, 2010: 148). Azerbaycan Nabucco projesinin belirsizliğini dikkate alarak kendi doğal gazına yönelik “ talebi çeşitlendirmek” amacıyla farklı alıcılara da anlaşmalar imzalamakta, bir taraftan da artan iç talebini karşılamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan, doğal gazın bir kısmını Gürcistan’a sevketmektedir. Ayrıca, Şah Deniz Sahası’nda 1.7 Milyar Dolar yatırım yapan İran’a Şah Deniz-2 den %10 pay vermiştir: 30 Mart 2009 tarihinde de Rusya ile enerji alanında işbirliği öngören bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Mutabakat Zaptı’nın imzalanmasından kısa süre önce Azerbaycan devlet enerji şirketi SOCAR’ın Başkan Yardımcısı Elshad Nisirov tarafından yapılan açıklama dikkat çekicidir. 4 Mart 2009 tarihinde organize edilen panelde konuşan Nisirov, doğal gazın satışı konusunda Azerbaycan’ın tamamen ticari kaygılarla hareket ettiğini belirterek satışın, en yüksek ücreti ödeyen tarafa yapılacağını ifade etmiştir (Soranlar, 2010: 59-60).

Haziran 2010’da Azerbaycan ile Türkiye arasında Şahdeniz-1 ve Şahdeniz-2 Projeleri ile ilgili imzalanan anlaşmaların Nabucco Projesi’nin hayata geçirilme ihtimalini arttırdığı savunulmaktadır. Azerbaycan’ın Ekim 2010’da BP ile Şafak-Asiman sahasını geliştirmek için yaptığı anlaşmanın da Nabucco Projesi için olumlu olduğu ifade edilmektedir. Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu, Ekim 2010’da Nabucco Projesi’ne 4 milyar Euroya kadar kredi vermeyi değerlendirmeye almış: bu üç kuruluş ve Nabucco Konsorsiyumu,

Nabucco Projesi'nin finanse edilmesi için gerekli olan yetki mektubunu imzalamışlardır (Özkan, 2010: 29).

Ayrıca, Nabucco'nun 2011 yılında inşaatına başlanacağı ve ilk doğal gazın da 2014 yılında pompalanacağı duyurulmuştur (Soranlar, 2010: 43).

2020 yılına kadar Avrupa'ya Hazar Denizi'nden yaklaşık yılda gazın 31 milyar metreküp taşıma beklenen Nabucco boru hattı, inşaat aşamasında devam etmektedir (Aydın, 2010: 183, Aseeva, 2010: 128, Barysch, 2007: 4, Ayhan, 2009: 169, Aras, 2008: 102).

Bölgesel enerji merkezi olarak Ankara bu projeye büyük destek vermektedir. Ayrıca, doğal gaz boru hattı, Rusya'ya olan gaz bağımlılığını yüzde 60 enerji çeşitlendirilmesi açısından da Türkiye için önemlidir (Aras-İşeri, 2009: 6). Nabucco hattı ile AB'nin doğalgaz ihtiyacının sadece yüzde 3'ü karşılanacaktır (Abasov, 2007: 148).

Nabucco projesiyle ilgili en önemli sorun, hattı dolduracak yeterli doğalgazın henüz bulunmamış olmasıdır. Nabucco hattına ilk doğalgaz verecek ülke Azerbaycan'dır. Bu nedenle Şah Deniz projesinin ikinci aşamasının tamamlanması gerekmektedir. Ancak Azerbaycan'daki kaynaklardan alınacak doğalgaz yeterli değildir. Azerbaycan'ın, yıllık ürettiği toplam 14.7 milyar metreküp doğalgaz, Nabucco boru hattının yarısını dahi dolduramamaktadır. Kaldı ki doğalgazın bir bölümünü iç pazarda tüketmekte, bir bölümünü de Rusya'ya satmaktadır. Bu nedenle Türkmenistan ve Irak doğalgazının da Nabucco ile Avrupa pazarına sevk edilmesi öngörülmektedir. Sadece Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının kapasitesi 16 milyar metreküptür ve Gürcistan, doğalgaz miktarının yüzde 5'ini alma hakkına sahiptir. Bu nedenle mevcut koşullarda Nabucco'nun ancak yarı kapasitesine sahip olan Bakü- Tiflis-Erzurum hattının da, proje hayata geçirileceği zaman artırılması gerekmektedir (Yücel, 2009: 11).

Nabucco Projesi, Rusya'ya karşı enerji bağımlılığından aşırı tedirgin olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini besleyecek bir rotaya çevrilerek bu boru hattından doğal gaz alma kararlılığında olan ülkelerin gösterecekleri siyasi irade ile bölgesel bir çözüme gidilebilir. Yalnız bu çözüm Azerbaycan ve Mısır doğal gazları yanında, Irak doğalgazı ve İran doğalgazıyla mümkün olabilir (Ercan, 2011: 7).

Nabucco Konsorsiyumu'nu oluşturan 5 şirketten 3'ü olan Avusturya OMV, Macaristan'dan MOL ve Bulgaristan'dan Bulgargaz, Güney Akım Projesi ile de anlaşma imzalamışlardır. Bu ise, söz konusu şirketlerin Nabucco'ya olan bağlılıklarını sorgulanır hale getirmektedir. Zira, bazı uzmanlar Nabucco ve Güney Akım projelerinin ikisinin birden gerçekleştirilmesini realist bulmamaktadır. Bazı enerji şirketleri de öyle düşünüyor ve ayrıca projelerden en az birinin hayata geçirileceğine inanıyor ama bunun hangisi olacağını bilemiyor (Soranlar, 2010: 53).

Azerbaycan üretici ülkelerin enerji güvenliğine yüksek düzeyde katkıda bulunacak doğal gaz donanımı amacıyla çok yönlü ulaşım marşrutlarını teşvik etmektedir. Ülke dahil olabileceği en verimli gaz pazarı 500 milyon tüketiciye oluşan Avrupa pazarıdır. Bu elverişli ihracı gerçekleştirmek için Nabucco şimdiye kadar ileri sürülmüş en değerli projedir. Projenin bu fiyatı onun gerçekleşmesinin gerçeğe uygun olmadığını gösterse de, resmi Bakü'nün Nabucco konsorsiyumu karşısında koyduğu şartlar yerine getirildiği halde, Azerbaycan hattı gazla sağlamak için ilgi gösterebilir. Azerbaycan konsorsiyumundan yalnız Nabucco ülkelerinin değil, kendini doğal gazını yalnız projede olan ülkelerle yeterli kalmalıp, Avrupa'nın diğer ülkelerine de satmayı planlıyor. Nabucco boru hattı Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'nın arazisinden geçtiği halde, Azerbaycan Sloveniya, Arnavutluk, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Sırbija ve diğer alt düzeyde olan Orta ve Güney-Doğu Avrupa ülkelerinin de pazarlarına sahip olmaya çalışmaktadır (Gülmira, 2011: 207-208).

Nabucco projesinin gerçekleşmesinde bazı önemli engeller bulunmaktadır. Nabucco projesinin en önemli sorunu hattı dolduracak yeterli doğalgazın olmaması ve rakip projelerin yol açtığı rekabet gelmektedir. Hazar doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak Nabucco projesine başından itibaren gaz verebilecek tek ülke Azerbaycan'dır. İran'dan doğalgaz alınması ise, ABD'nin itirazları nedeniyle mümkün görünmüyor. Ancak, Rusya'da Azerbaycan gazının peşinde. Projenin gecikmesinde Rusya'nın önemli payı var. Rusya Macaristan, Avusturya, Bulgaristanla önemli girişimlerde bulunmakla, Güney Akım projesini hızlandırmaktadır. Nabucco projesinin de hayata geçmesinde engel olarak da, bu ülkelerin Rusya'yla işbirliğini genişletmesi ve daha da net kararlar almaları olmuştur.

3.4. TANAP

Trans-Anadolu boru hattı projesi çerçevesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan arasında hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Türkiye hükümeti ile Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı şirketi arasında ev sahibi ülke anlaşması ise Taner Yıldız ve SOCAR'ın Başkanı Rövneg Abdullayev tarafından imzalanmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın Türkiyeden BOTAŞ ve TPAO'nun ortaklığı 26 Aralık 2001 yılında ilk rızası gerçekleştirilen TANAP anlaşması 7 milyar dolar yatırımıyla hayata geçirilecektir. Projenin ilk etapu 2018 yılında tamamlanacak. TANAP için oluşturulan konsorsiyum SOCAR, BOTAŞ ve TPAO ilk ortaklar olacaklardır. Proje çerçevesinde Türkiye iki şirketi ile birlikte hisselerinin hacmi %20'i olacaktır. Projenin %80'i ise SOCAR'a aittir. Bu boru hattı gazın Azerbaycan'dan çıkmakla Gürcistan'dan geçip Türkiye üzerinden satılmasını öngörülmektedir (<http://www.haberler.com/tanap-projesi-anlasmasi-imzalandi-3738250-haberi/> 01.07.2012).

Türkiye Başbakanı Erdoğan yaptığı açıklamada, TANAP projesinin hayata geçmesini Doğu-Batı enerji koridorunun yaratan tüm projeler için bölgede güvenlik ve barışın gelişmesine, aynı zamanda ekonomik atılımın sağlanması yolunda atılan stratejik adımlar olarak gördüklerini söylemiştir. Boru hattının ilk aşamada yıllık yayın yeteneği 16 milyar metreküp, 6 milyar metreküp gaz Türkiye'ye, kalan bölüm ise Avrupa'ya nakil edilecektir. Projenin sadece Türkiye ve Azerbaycana ait olduğuna işaret eden Aliyev, "...bu proje sadece Türkiye-Azerbaycan projesidir. Bu projeye kendi gücümüz, paramız ve teknik imkanlarımızla yürütüceğiz. Bu projenin gerçekleşmesi sonucunda Türkiye'ye daha fazla gaz sevk edeceğiz ve Türkiye üzerinden Avrupa'nın enerji arzını karşılayacağız. TANAP projesi büyük miktarda gaz sevkiyatını öngörüyor" şeklinde konuşmuştur. Aliyev konuşmasının devamında " 2006 yılında BTC, 2007 yılında BTE Avrupa'nın enerji haritasını büyük ölçüde değiştirdi. Bugün de tarihi öneme haiz TANAP projesine start veriyoruz" demiştir (<http://www.diyadinnet.com/HABER-31835-tanap-projesi-resmi-anla%C5%9Fmas%C4%B1-imzaland%C4%B1> 27.06.2012).

TANAP projesi için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018'te ilk gaz akışıyla gerçekleşecek. 2020'de yıllık 16 milyar metreküp olacak kapasitenin, 2023'te 23'e, 2026'da ise yılda 31 milyar metreküp seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir. Türkiye Ulusal İletişim

Hattının batı girişini besleyerek, batı bölgesi arz güvenliğini kuvvetlendirecek proje gelecekte Türkmen gazının Türkiye ve Avusturya'ya iletimi için alternatif bir hat olma özelliği de taşımaktadır. İki ülke açısından çok büyük stratejik öneme sahip olan TANAP, Türkiye ve Avrupa için uygun fiyat ile tanımlanmış, doğalgaz kapasitesiyle arz güvenliğini desteklerken, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının yeni pazarlara ulaştırılması gibi büyük kazanımları da beraberinde getirmektedir. Giriş noktası Türkiye sınırı olan 56 inçlik (2.54 santim) hattın, Avrupa'ya çıkış noktalarını Yunanistan veya Bulgaristan sınırları, Türkiye için çıkış noktaları ise Eskişehir ve Trakya bölgesi olacaktır (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1092348&CategoryID=8001.07.2012>, <http://www.haberler.com/tanap-projesi-anlasmasi-imzalandi-3738250-haberi/> 01.07.2012).

3.5. Petrolün Azerbaycan Ekonomisine Etkisi

Petrol artık günümüzde doğal bir enerji kaynağı olmasının ötesinde, siyasi ve ekonomik olarak ülke kararlarının verilmesinde en önemli unsur olarak konumunu değiştirmiştir. Bu nedendir ki, petrol fiyatları hala dünya ekonomik performansı açısından önemli bir gösterge olmaya devam ediyor. Genel anlamda petrol fiyatında meydana gelen artış, bir nevi ticaret kaymasının yaşanmasına neden olmakta ve bunun sonucu, petrol ithal eden ülkelerin, petrol ihraç eden ülkelere gelir transfer etmesine yol açmaktadır. Doğal olarak, petrol fiyatlarındaki artış, ne denli büyür ve fiyat artışı ne kadar sürerse, makro ekonomi üzerindeki etki de o denli büyük olacaktır. Petrol ihraç eden ülkeler için, fiyat yükselişinden kaynaklanan ihracat gelirleri, doğrudan reel milli geliri arttırmaktadır (Yıldırım, 2007: 64).

Yüz yılı aşkın bir zamandır petrol gibi uluslararası pazarlanabilir bir ürünün varlığının bilindiği ve bu alanda Sovyet döneminden kalma bir üretim alt yapısının bulunduğu Azerbaycan'ın ekonomik dönüşümü gerçekleştirebilmek için başvurduğu sektör yine petrol üretimi başta olmak üzere enerji olmuştur. Özellikle Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan boşluk, talebe bağlı olarak fiyatı yükselme trendine giren petrol üretimi için ABD'li ve Batılı petrol firmalarını ülkeye yöneltmiştir. Savaş sonrası dönemde özellikle enerji sektörüne yoğun bir uluslararası ilgi ortaya çıkmış, yabancı yatırımcıların en çok ilgilendiği alan bu olmuştur. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) öncülüğünde oluşturulan uluslararası petrol konsorsiyumları ve üretim

paylaşım anlaşmaları ile birlikte petrol üretim ve ihracatı büyük oranda artmıştır. Bu gelişmeler, özellikle mülteciler sorunu nedeniyle ortaya çıkan ağır işsizliğin ortadan kaldırılması ve savaş sonrası altyapının yenilenmesi için gerekli hükümet fonlarının oluşması açısından da çok önemli bir kamu gelirinin oluşması anlamına gelmektedir (Dikkaya, Çaylak, 2008: 134-135).

Azeri petrol üretimi 1991 yılında 23.5 milyon tona ulaşmış ve eski Sovyetler Birliği'nde toplam petrol üretimi %71'ini oluşturmuştur. Ancak Sovyetler Birliği sonrasında eski teknoloji, kötü planlama ve mevcut kuyuların rehabilitasyonu ve başka sorunlar 1991-97 yılları arasında petrol ürünleri üretimi önemli ölçüde azalmıştır. SOCAR Azerneft ve Azneftkimya birleşmesinin ardından 13 Eylül 1992 tarihinde kurulmuştur. SOCAR bir devlete ait petrol ve gaz şirketi olarak denizde ve kıyıda ülkedeki petrol ve gaz arama, boru hattı sistemi, petrol ve doğal gaz ithalat ve ihracatın her yönlü işlemesi ile sorumludur. Petrol anlaşmalarından ülkeye giren paralar Devlet Petrol Fonu'nda birikmektedir. Petrol Fonu 29 Aralık 1999'da Haydar Aliyev'in çıkarttığı kararname ile kurulmuştur. Petrol Fonu'dan toplanan paraların Azerbaycan'ın sanayi, tarım ve sosyal yatırım alanlarında kullanılması planlaştırılmıştır (Salamov, 2004: 206-207).

Resmi verilere göre 1999 yılı Aralık ayından 2000 yılı Aralık ayı sonuna kadar bu fona 270,96 milyon ABD doları girmiştir (Hacızade, Paşayev, 2000: s 120). Petrol gelirlerinin bütçeye olan katkısı 2006 yılında %60 civarındayken, 2007 yılında bu rakam %56 olmuştur. Azerbaycan'da 2007 yılında ekonomiye toplam yatırım miktarı 9 milyar dolar olarak belirlenmiş, faiz olarak %85'lik bir miktar petrol ve gaz sektörüne yatırılmıştır (Abasov, 2007: 39).

2004 yılında petrol konusunda ülkede tekel konumunda olan SOCAR'ın ve Devlet Petrol Fonu'nun devlet bütçe gelirleri içindeki payı, % 31.6 SOCAR'dan ve %9.3'ü Petrol Fonundan olmakla toplam %40.9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bütçe gelirleri içinde petrolden kaynaklanan diğer girdiler de gözönünde bulundurulduğunda sözkonusu oranın daha yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak 2006 yılında bütçe gelirlerinin %58'nin petrol sektöründen elde edildiği belirtilmektedir. Sonraki yıllarda sözkonusu oranın daha da artacağı beklenmektedir (İsmayılov, 2007: 213).

Hazar Denizi'nde özellikle Azeri-Çırac-Güneşli alanında Azerbaycanda petrol üretiminin yüzde 80'in üzerinde tahmin edilmektedir. Üretim 1997 yılında 9.1 milyon tona düşmüştür. 2000 yılına gelindiğinde üretim yılda 14 milyon tona ulaşmıştır. 2005 yılında yılda 22.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir ve 2008 yılına kadar neredeyse 44.3 milyon tona ulaşmıştır (Ciaretta and Nasirov, 2010: s.43). Devlet Petrol Fonunun gelirlerinin artması ülke bütçesini de etkilemektedir. 2009 yılında bütçenin gelirleri 10.3 milyar manat, giderler ise 10.6 milyar manat olmuştur (Şarıyev, 2010: 129).

Azerbaycan, bağımsızlığın ilk yıllarında ortaya çıkan 'buhran dönemi' ni atlatmak için anlatılan petrol politikasını devreye koymak zorunda kalmış, zamanla ekonomi petrol gelirleriyle ayakta duran, kısacası petrole dayalı ekonomi durumuna gelmiştir. Son yıllar itibariyle GSYİH'nın oluşumunda petrol sektörünün oranının %53.1'e yükselmesi, ekonomik büyümenin sözkonusu sektöre bağlı olması, bütçe gelirlerinin %58'nin petrol sektöründen sağlanması, ülke ihracatında petrol ve petrol ürünlerinin payının %90 civarında olması, toplam yabancı yatırımlar içinde petrol sektörüne yapılan yatırımların oransal olarak %90 civarında olması ve diğer makroekonomik göstergelerde de petrol sektörünün bu düzeyde bir ağırlığa sahip olması, Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı bir ekonomi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, dünya piyasalarında petrol fiyatlarının herhangi bir nedenle düşmesi veya yıllar arasında değişen fiyat farklarının ortaya çıkması ülke ekonomisini önemli sorunlarla karşı karşıya koyabilir. Ek olarak, önümüzdeki yıllarda uluslararası anlaşmalardan dolayı ülkede petrol üretiminin önemli oranlarda artış gösterip rekor düzeye ulaşacağı ve buna bağlı olarak sözkonusu bağımlılığın daha da artması olasılığı gözönünde bulundurulduğunda durumun ciddiyeti daha net biçimde ortaya çıkmaktadır (İsmayılov, 2007: 216).

Son zamanlar özellikle BTC projesinin açılmasından sonra petrolden gelen paralarla Azerbaycan silah almaya başladı. Ülkenin en büyük sorunu Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması için savaş bütçesi önemli şekilde arttırılmıştır. Tüm bunların hepsi petrolden gelen paralarla mümkün olmuştur. Azerbaycan'ın savaş bütçesi, Ermenistan'ın devlet bütçesinden bile çok olmuştur (Soltanov, 2012: 78). Ama tüm bu gelişmelere rağmen, Azerbaycan kendi iç sorunu olan Karabağ sorunu halen çözüme kavuşturulmamış bir sorun olarak kalmaktadır.

Azerbaycan devlet bütçesine göz attığımız zaman Azerbaycan ekonomisinin petrol ekonomisine dönmeye başladığı görülmektedir. Ortadoğu örnekleri dikkate alındığında zamanında petrol gelirlerinin diğer sektörlerin teşvikine ve eğitim çalışmalarına ayrılması gerektiği söylenebilir. Eğer petrol gelirleri sadece petrol sektöründe kalır ve ekonomide tekel oluşursa bunun siyasi, askeri ve ekonomik sonuçları oldukça olumsuz olmaktadır. Ortadoğu örneği göstermiştir ki, ekonomide tekel haline gelen petrol, siyasi sistemin demokratikleşmesini engellemekte, liberal bir ekonomiye izin vermemekte, ülkeyi dış dengelere bağlı kılmakta ve yabancı müdahalelerine davet çıkarmaktadır. Bölge ülkeleri demokratikleşme açısından nispeten geri bir durumdadır. Petrol ekonomileri demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı bir etkiye sahip değildir. Hükümetler gelirlerinin büyük bir kısmını petrol ve gazdan sağladıklarında vatandaşa olan ihtiyaçları azalmaktadır. Bu da petrol merkezli daha otoriter rejimleri doğurabilir. Bunun engellenmesinde ekonomik çeşitlilik kadar eğitim yatırımlarının da büyük payı olacaktır (Laçiner, 2006: 69).

Hollanda Sendromu adlandırılan bu durum, var olduğu ülkenin dengesiz iktisadi büyümesine işaret etmektedir. Zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin diğer ülkelere göre daha hızla kalkınmaları gerekirken, gerçekte bunun tersinin yaşanması iktisatçıları bir hayli düşündürülen bir paradokstur. İktisatçılar, doğal kaynak girdilerinin sanayileşmeyi azalttığına dikkat çekmişlerdir. Petrolden elde edilen gelir, yerel para biriminin aşırı değerlenmesine yol açarak yerli üreticileri ihracat yapamaz ve ithalata rekabet edemez hale getirmekte, bunun sonucunda yatırım yapılamamakta, işsizlik dolayısıyla yoksulluk oranı artmaktadır. Ekonominin Hollanda Sendromuna düşmesini engellemek amacıyla petrol ve doğal gaz ile ilgili olmayan alanların üretim ve istihdam düzeyinin geliştirilmesi için gerekli yatırım ikliminin oluşturulması ve teşviklerin sağlanması gerekmektedir. Ekonominin sadece enerji sektörüne bağımlı olması bazı sosyo-ekonomik olumsuz sonuçları da doğurabilecektir. Azerbaycan ekonomisinde “Hollanda Sedromu”, hastalığın belirtileri ve alınması gereken önlemler, özellikle petrolün ihracına başlandığı 2006 yılı sonlarından itibaren daha fazla önem kazanmıştır. Hollanda Sendromunun yedi temel belirtisinden bazıları ülkede görünmektedir. Bu belirtiler arasında: ülke para biriminin bazı yıllarda yabancı para birimleri karşısında değer kazanması, ihracat malların rekabet gücünün azalması, genelde ekonominin özelde ise sanayinin tek yönlü gelişimi, talebin ithalata bağlı olması, bütçenin petrol gelirlerine

bağlı olması gösterilebilir. Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırımların akımının güçlendirilmesi ve onların korunması için her türlü şartların yerine getirilmesi, ülkenin iktisat politikasının en temel amacı olmalıdır. Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilmesinde, dünya ekonomisine entegre olmasında ve ülkeye yabancı sermayenin çekilmesinde sadece petrol ve doğal gazdan oluşan enerji sektörüne istinat etmesi yanlıştır. Ülkenin yıllık ihracatının yaklaşık %90'ının petrol ve petrol ürünleri teşkil etmektedir, eğer petrol anlaşmaları çerçevesinde ülkeye getirilen üretim-teknolojik ağırlıklı ürünler dikkate alınmazsa ithalatın yarısına yakın kısmını tarım ürünleri teşkil etmektedir. Hollanda Sendromuna karşı makroekonomik, sektörel ve bölgesel bazda çeşitli önlemler almaya çalışmaktadır. Bu önlemlere petrol gelirlerinin yönetimi, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin özelleştirilmesi, bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı gibi farklı önlemleri söyleyebilir (Aras, 2008: 125-131).

Petrol ve gaz üretimindeki artış, Azerbaycan'ı çok farklı bir ülkeye çevirecektir. Orta Doğu ülkelerinden farklı olarak Azerbaycanda yetişmiş iş gücü ve diğer sektörler için gerekli altyapı bulunmaktadır. Bu da enerji satışlarından gelen gelirlerin katlanarak ülke ekonomisini ve siyasetini güçlendirmesi anlamına gelecektir. Azerbaycan, petrol alanında artan yatırımlar ile birlikte yurt içi milli hâsılasını % 10.2 oranında arttırmıştır. Yatırımların asıl 2005 ve sonrasında hızlanacağı ve gelirin asıl bu tarihten sonra artacağı düşünüldüğünde yakın bir dönemde çok farklı bir Azerbaycan'ın ortaya çıkacağı söylenebilir (Laçiner, 2006: 68).

Petrolün ulusal güvenliğinin sağlanmasında oynadığı roller şunlardır:

Petrol faktörü Azerbaycan'ın ekonomik güvelliğinin korunması için etkileyici mekanizmaya dönüşmektedir.

- Petrol faktörü Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarının korunmasına yönelmiştir,
- Petrol faktörü Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin ayrılmaz bileşenlerinden biridir,
- Petrol faktörü ülkenin askeri güvelliğini birbaşa etkiler (Mammadov, 2011: 83).

Petrolün önem kazanmaya başladığı dönemden bu tarafa dünyada bu kaynağa olan ihtiyacın sürekli artışı göstermesi, Azerbaycan ekonomisi'nin dayandığı temel sektörün petrol sektörü olmasında etkili olmuştur. Ülkede sanayi kapitalizminin gelişimi temel olarak petrol üretiminin artması ve bu alana yabancı sermayenin yatırım yapması ile gerçekleştirilmiştir. Petrol sanayiinin gelişimine bağlı olarak diğer sanayi dallarında da gelişmeler yaşanmıştır (İsmayılov, 2007: 195).

Genel olarak yapılan anlaşmalarla yabancı petrol şirketleriyle işbirliğinin Azerbaycan'a sağladığı ekonomik katkıların bir kısmı şöyle sıralanmaktadır:

- Azerbaycan, modern araştırma, petrol çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girişi ile petrol endüstrisini yenileme ve petrol-doğal gaz sanayisinin gelişimine destek olacak müesseseler kurma fırsatı yakalamıştır.
- Ülke uluslararası işgücü ve hammadde piyasalarına girebilme ve izlenecek rasyonel politikalarla ülkenin gelişimi için gelir kaynağı olan hammadde alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilme imkanı elde etmiştir.
- Yapılan Anlaşmalar yerel işgücünün istihdamının giderek artmasını sağlayacak şekilde imzalanmıştır. Buna ek olarak, Anlaşmalardan sağlanacak gelirlerle enfastrukturun tamamen yenilenmesi projesi de istihdam düzeyinin artmasına neden olmuştur.
- Yapılan Anlaşmalar sonucu artan petrol üretimi parasal olarak bütçe gelirlerinin de önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuştur (İsmayılov, 2007: 208).

2000–2004 döneminde yıllık ortalama yüzde 10,2 olan GSYİH artışı, 2005 yılında yüzde 26,4'e 2005 yılında ise yüzde 34,5'e ulaşmıştır. 2005 yılında Azerbaycan'ın büyüme oranı yüzde 20'lerin üzerine çıkartan süreç, söz konusu yılın ilk çeyreğinin sonunda AIOC'nin mevcut yataklarında üretimi arttırmasıyla başlamıştır. 2009 yılı içerisinde AIOC, 13,2 milyon ton petrol üretmiştir. 2009 yılı ortalarına kadar enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlarla kapasite, artan petrol üretimi ve küresel piyasalarda petrol fiyatlarının yüksek seviyelere ulaşması neticesinde Azerbaycan, oldukça yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır (Şenyurt, 2010: 68).

Petrolün ülkeye getirdiği olumsuz sonuçları da şu şekilde sıralayabiliriz;

Petrolün Azerbaycan'da olması bölgesel ve küresel güçlerini dikkatini hep ülkede tutmuştur. Ülke büyük devletlerin çıkarlarına uygun dış politika yürütürken serbest politika yürütmesinde zorluklar çekmiştir. Azerbaycan'ın siyasal tarihine baktığımız zaman bu örnekleri de görebiliriz. Ebülfez Elçibey döneminde Azerbaycan enerji politikasında yabancı ülkelere az pay vermesi, ülkenin çıkarlarını öne çekmesi, enerji faktörü Elçibeye karşı yapılan darbe girişimlerinin esas nedenlerinden biri de olmuştur.

Bakü'nün Sabunchu, Balakhanı, Surakhanı, Bibiheybet, Binegedi petrolün tarihen çıkan bölgelerinde insanların meskunlaşması ülke nüfuzunun büyük bir hissesinin sorunudur. Ülkenin diğer bölgelerinden insanların işsizlik nedeniyle Bakü'ye akışması ve petrol çıkan bölgelerde yasa dışı meskunlaşmaları ve yaşamaları da Bakü'de 500 min civarında insanın sorunu olmaktadır.

Petrolden gelen paralarla şeffaflığın sağlanamaması ülke nüfusunun doğal kaynaklardan doğan üstünlüğünü tam sağlanamamasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın ispatlanmış rezervlerinin yanı sıra, yeni petrol kuyuları keşf edilse de ülke nüfusunun büyük bir kısmının ekonomik sıkıntısı vardır. Ülke nüfusunun 1/3'i kendi topraklarından uzakta yaşamaktadır. İşsizlik nedeniyle nüfusun 2.5 milyonu Rusya, yarım milyonu da diğer devletlerde çalışmaktadır. İşsizlik sorunu Azerbaycan devletinin karşısında duran en önemli sorunlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür. Kanıtlanmış rezervlerle Azerbaycan 30 yıl boyunca kendi petrol ve doğalgazını dış dünyaya satabilir. Petrol tükenen servet olduğu için petrolün de zamanla bitmesi ülkenin gelecek hayatında ciddi sıkıntıları da beraberinde getirebilir. Bunun için turizmin, tarımın, sosyal hayatın diğer sahalarının da ekonomik olarak kalkınması, ekonominin petrole olan bağımlılığı azaltması Azerbaycan hükümetinin karşısında duran sorunlardan biri olarak görülmektedir.

3.6. Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri

Herhangi bir maddenin yeryüzünde bulunduğu miktarı gösteren rezerv, kanıtlanmış, potansiyel ve muhtemel olmak üzere üç kategoride değerlendirilir. Her bir kategoride, petrolün veya doğalgazın hesaplanan miktarının olasılık değeri farklıdır. Petrol endüstrisinde yapılan hesaplar genelde kanıtlanmış rezervler dikkate alınarak yapılmaktadır. Kanıtlanmış rezerv jeolojik ve mühendislik bilgilerinin ışığında, güncel ekonomik ve teknik koşullarda üretilebilir kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür

rezervlerde yapılan hesaplamalar %90 olasılıkla doğruluk payına sahiptir (Acar ve diğerleri, 2011: 38). Kanıtlanmış rezervler, varlığı bilinen ve mevcut teknoloji ile çıkarılması mümkün olan yeraltı petrol kaynaklarıdır (Klare, 2006: 93).

Petrol ve doğal gaz rezervleri konusunda merak edilen unsurlardan biri bu rezervlerin ömrüdür. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin ömrü, kanıtlanmış toplam rezerv miktarının yıllık toplam üretime bölünmesi ile bulunmaktadır. Bu değer petrol için 2005 yılında 40,6 yıldır, yani mevcut kanıtlanmış petrol rezervleri 2005 yılındaki üretim hızı sabit kalır ise 40,6 milyar sonra tükenecektir. Mali ve teknolojik açıdan gelişen petrol sektörü: yeni petrol kaynakları bulmakta: daha zor, geçmişte ulaşılabildiği mümkün olmayan ortamlarda arama ve üretim yapmakta, öte yandan mevcut kaynakları da daha verimli hale getirmektedir. Her geçen gün mevcut rezervlere yenilerinin eklenmesi petrolün, doğal gazın ömrünün yakın gelecekte bitmeyeceğinin kanıtıdır (Acar ve diğerleri, 2011: 43).

Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edecek en önemli bir enerji türü yapmıştır. Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlanması için çok büyük tutarlarda hem özel hem de devlet sermayesi yatırıldığı görülmektedir (Aras,2008: 9).

Uluslararası sistem açısından bu denli stratejik öneme sahip olan petrol ve doğalgaz rezervleri sınırlıdır ve yeryüzünde eşit bir şekilde dağılmamışlardır. Bunun da uluslararası ilişkilerde çok önemli yansımaları olmaktadır. Orta Doğu ve Avrasya bölgeleri en zengin petrol rezervleri olan bölgeler olarak göze çarpılmaktadırlar. Orta Doğu bölgesi dünya petrol rezervlerinin yüzde 61'ine, Avrasya bölgesi ise yüzde 10'una sahiptir. Bu iki bölgenin doğalgaz rezervleri açısından zenginliği ve dünya rezervlerindeki payı da çarpıcıdır. Orta Doğu dünya doğalgaz rezervlerinin yüzde 41'ine, Avrasya ise yüzde 30'una sahip bulunmaktadır (Özkan,2010: 22-23).

Hazar Bölgesi 6 ayrı hidrokarbon havzası içermektedir. Hazar Bölgesindeki petrol ve gaz rezervlerinin önemli kısmı geliştirilmemiş olup, bölgenin büyük kısmında henüz araştırma dahi yapılmamıştır. Hazar Bölgesi itibariyle düşünüldüğünde bölgede kanıtlanmış petrol rezervi miktarı 30 milyar varil civarındadır. Buna karşın potansiyel rezervlerin 200 milyar varil dolayında olduğu sanılmaktadır. Hazar Havzası taşıdığı

potansiyel rezervlerin yanında birçok bölgede üretim düşerken, petrol üretiminin artarak büyümesi açısından da önemsenmektedir. Örneğin 2004 yılında Hazar bölgesindeki petrol üretimi civarında iken, bu miktarın 2010 yılında günde 5 milyon varili geçeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır (Ayhan, 2006: 364).

Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol rezervleri 7 Milyar varil'dir. Bu miktara ilave olarak 145 Milyar varil muhtemel petrol rezervi de tahmin edilmektedir. Doğal gaz gelince ise Azerbaycan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervi 0.85 Trilyon m³ bulunmaktadır (Metin, 2004: 218-219).

20. Yüzyılın sonuna doğru bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve bölge ülkelerinde petrol ve doğal gaz enerji rezervlerinin dünyada üçüncü sırada yer alacak bir potansiyelde olması ve bu rezervlerin Hazar'da yoğunlaşması nedeniyle," Yeni Büyük Oyun" da Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler de yer almaktadır. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'daki egemenlik mücadelesinin temel nedenleri arasında bölge enerji kaynaklarının da bulunması nedeniyle, günümüzdeki mücadeleler tarihi süreçte yeni bir versiyon olarak değerlendirilebilir (Aras, 2008: 11).

Azerbaycan'ın Hazar bölgesinde yer alan Şah Deniz'de tespit edilen doğal gaz dünyada son 20 yılda keşfedilen en büyük doğal gaz rezervidir. Bu bölgede yaklaşık 14 tcf (396 milyar m³) doğal gazın olduğu tahmin edilmektedir (Aynural, Kesici, 2010: 620).

British Petroleum (BP) firmasının verilerine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir ve bu tüm dünyadaki rezervlerin % 0,7'sine denk gelmektedir. SOCAR'ın kanıtlanmamış rezervlerin de dahil edildiği hesaplamalara göre ülkenin petrol rezervleri 17,5 milyar varil seviyesindedir. Doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile tüm dünyadaki rezervlerin % 0,8'ine karşılık gelmektedir (Musayev, 2008: 18).

Azerbaycan'ın milli petrol şirketi SOCAR, Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol rezervlerini 3,5 milyar ton olarak vermektedir. Kazakistan yönetimi ise kendilerine ait petrol yatakların 10 milyar tonun üzerinde olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan'ın petrol potansiyeli çok büyük olup (3,5 milyar ton), bu enerji, ülke ekonomisinin güçlenmesi ve dünyaya açılması için önemli imkânlar sunmaktadır. Ülkedeki enerji sektörü sayesinde sanayi yatırımları artmakta, yabancı sermaye ülkeye çekilmekte, yatırımlar

için dünya bankalarından kredi alınabilmekte ve istihdam imkânları artmaktadır. Ayrıca ihracat gelirlerinin yükselmesinin yanında, milli gelir de sürekli artma temayülündedir (Yüce, 2012: 4-8), (<http://uiportal.net/bagimsiz-turk-cumhuriyetlerinin-enerji-potansiyelleri-ve-onemi.html>. 18.05.2012).

Azerbaycan'da petrol kaynaklarının olduğu belirlenmiş arazinin toplam alanı 70 bin kilometre karedir. Bunun 20 bin kilometre karesi denizdedir. Petrol olması tahmin edilen arazilerinin genel alanı ise 17 bin kilometre karedir. Hesaplamalara göre, Azerbaycan'ın rezervleri 3.6 milyar-12.5 milyar varile kadardır. Hazar Denizinin kaynakları ise daha fazladır (Abasov, 2007: 61).

Her yıl petrol ve doğal gaz rezervleri geniş çapta kullanılmakta ve rezervlerin ömrü azalmaktadır. Petrol rezervlerine biçilen ömürler tahmini nitelik taşımaktadır ve yeni rezervlerin bulunması ile değışebilir. Diğer taraftan petrol rezervlerinin ömürleri işletme temposuna da bağılı olmaktadır (Bayramov, 2002: 19).

Fosil yakıtlar petrol, doğal gaz ve kömürdür. Hâlihazırda enerji üretiminde en büyük pay fosil yakıtlara aittir. Revert/üretim oranına göre kömürün 200 yılın üzerinde, petrolün 40 ve doğal gazın 60 yıl ömrü olduğu öne sürülmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler ve yeni geliştirilen rezervlerle bu süre bir miktar daha uzayabilir (Arslan, 2010: 218).

SONUÇ

Azerbaycan Hazar Bölgesi'nin zengin enerji yataklarına sahip olan ülkelerinden biridir. Ülkedeki mevcut petrol yatakları uzun yıllar Sovyet yönetimi tarafından sömürülmüştür. Azerbaycan, günümüzde, değişik açılardan önem ve önceliği artan stratejik bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Bölgesel sorunların varlığı, bölge ülkelerinin Rusya, Avrupa ve ABD'yle ilişkileri ve bu ilişkilerin geleceği, Asya ve Avrupa arasında ulaşım ve iletişim kavşağı olarak işlevi ve petrol ve doğal gaz boru hatları için geçiş koridor olarak konumu, Azerbaycan yoğunlaşan bir ilgi odağı haline getiren unsurlar arasındadır.

Bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar Azerbaycan'ın enerji politikasında ekonomik ilişkiler çerçevesinde karşılıklı bağımlılığa dayanan dış politika yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olan Mutallibov döneminde karşılıklı bağımlılığa, yani ülkenin ayakta kalması için diğer ülkelerle ekonomik, siyasi ilişkilere ne kadar gerek duyulsa da, böyle bir dış politika tercihi yapılmamış, tek yönlü dış politika yürütülerek Rusya'ya önem verilmiştir. Basit bir şekilde söylersek, Azerbaycan'da var olan doğal gaz zenginliklerinden doğan üstünlüğünü dış politikada bir arac olarak kullanılmamış, enerji alanında hiçbir ülke ile net olarak anlaşmalar imzalanmamış, bu konuda hükümetin hiçbir girişimleri bulunmamıştır.

Ebülfaz Elçibey hakimiyete geldiği ilk günden itibaren ülkede iç politikadan daha çok dış politika ağırlıklı bir politika izlemiştir. Elçibey bunun nedeni de, Azerbaycan'ın hep dış politikada etkili olamaması, yenilmesi ile ilgili olduğunu belirtiyordu. Elçibey Azerbaycan'ın ülke olarak kalkınmasında, karşılıklı bağımlılığın ne kadar önemli olduğunu anlamaktaydı. Elçibey Azerbaycan dış politikasını karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde yürütmeye çalışsa da, enerji anlaşmalarının önemini her zaman vurgulasa da, pratikte bu politikayı yürütmekte zorluklar çekmiştir. Doğal kaynakların dış pazarlara satılması konusu defalarca gündeme gelmiş ama başarılı sonuç elde edilememiştir. Ekonomik gücün önemini vurgulayan karşılıklı bağımlılık ülkeler arasında işbirliğinin ülkelere daha çok yarar vereceğini vurgulamaktadır. Azerbaycanda da yaşanan bu dönemleri işbirliğine gerek duyduğu dönem gibi değerlendirilebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlıktan günümüze birkaç tane önemli petrol projelerinde aktif rol üstlenmiştir. Bu projelerde aldığı yükümlülüğü diğer ülkelerle dengeli bir biçimde yürütmeyi temel hedefi olarak görmüştür. Komşularının tepkisini çekmemek için ise denge politikası izleyerek diğer devletlerle karşılıklı bağımlılık çerçevesinde hareket alanı veya serbestisi yaratmaya çalışmıştır. Haydar Aliyev dönemi karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkileri pekiştirmiş ve rasyonel bir dış politika izlemiştir. İlham Aliyev de denge politikasını devam ettirmekle, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde hareket etmektedir. Azerbaycan devletinin hiçbir devletle husumetinin olmadığını ve ikili ilişkilere önem verdiğini söylemektedir.

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında iç politikada istikrarsızlık yaşaması, hükümetlerin kalıcı olamaması, darbeler, Karabağ savaşı nedeniyle Azerbaycan petrolünün dışa açılmasında, yabancı şirketlerin ülkeye yatırım yapmasında zorluklar yaşanmıştır. 1994 yılında Karabağ sorunu ile ilgili olarak ateşkesin imzalanması, ülke içinde istikrarın sağlanması ile yabancı şirketler ülkeye yatırım yapmaya başlamış ve BTC projesini imzalamışlardır. BTC projesi Azerbaycan'ın enerji politikasının ilk başarısı olmuş ve sonradan bu politikaların devamı olarak BTE projesi de yürürlüğe geçmiştir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan enerji politikasının nispeten rahat nefes aldığı dönem İlham Aliyev dönemi olmuştur. Çünkü İlham Aliyev dönemine dikkat ettiğimiz zaman E. Elçibey ve H. Aliyev döneminden fikir olarak ortaya atılan ve imzalanan projelerin gerçekleşmesi dönemi gibi değerlendirebiliriz. Dolayısıyla, BTC, BTE projelerinin gerçekleşmesi ile ülkeye petrolden ve doğalgazdan gelen paralarla bütçede önemli değişiklikler olmuştur.

TANAP projesi Azerbaycan'ın enerji politikasında ayrıca bir öneme sahiptir. Bağımsızlıktan günümüze yapılan tüm önemli anlaşmalarda Azerbaycan bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarını hep dikkate almak zorunda iken, günümüzde yeni anlaşması yapılan TANAP projesi ülkenin uluslararası arenada çıkarlarını koruması açısından da önemli proje olarak değerlendirmektedir. TANAP projesi de doğalgaz kapasitesiyle arz güvenliğini desteklerken, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının yeni pazarlara ulaştırılması gibi büyük kazanımları da beraberinde getirmektedir. Azerbaycan'ın devlet bütçesini de dikkate alırsak bu projenin hayata geçirilmesi için hiçbir sorun olmadığını da görebiliriz. Projenin önemini kılan en esas nedenlerinden biri

de TANAP projesinden ÷lkeye gelen kazançlardır. Yürürlüğe giren BTC, BTE projelerinde Azerbaycan'ın anlaşmalardan aldığı payların az olmasıdır.

TANAP projesinde Azerbaycan ve Türkiye iki ÷lke maliye desteği sağlayacağı için Azerbaycan'ın bu projeden payı çok olmaktadır. Bu proje Avrupa'nın Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltacağı için, Azerbaycan Doğu-Batı enerji koridorunda önemli ÷lke konumunu önümüzdeki birkaç yılda da devam ettireceği beklenmektedir. Projenin Azerbaycan için olumsuz tarafı Rusya'nın Azerbaycana olan baskısını artıracak olmasıdır. Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsız bir dış politika yürütmesi, Rusya'nın Azerbaycan dış politikasının en önemli sorunu olan Karabağ sorununda daha da taraf olmasını sağlamaktadır.

Son olarak, yeni bağımsızlığını kazanmış ve az gelişmiş ÷lke olarak Azerbaycan dış politikasını karşılıklı bağımlılık çerçevesinde kurması Azerbaycan dış politikasında uyguladığı doğru tercihlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan karşılıklı bağımlılık çerçevesinde enerji alanında anlaşmalar imzalayarak, bağımsızlığını güvence altına almış ve bu projelerden ÷lkeye gelen paralarla daha da güçlü bir devlet olarak bölgede öz etkinliğini her geçen gün arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACAR, Çağdaş, Sevtaç Bülbül, Fevzi Gümrah, Çiğdem Metin, Mahmut Parlaktuna, (2007),“*Petrol ve Doğal Gaz*”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Toplum ve Bilim Merkezi, Ankara.

ALKAN HALUK, (2010),“*Azerbaycan Paradoksu Azerbaycan’ın İç ve Dış Politikası*”,USAK Yayınları, Ankara.

ALİYEV İlham, (2003),“*Каспийская Нефть Азербайджана*”, Москва Известия.

AMANOV Şatlık, (2007),“*ABD’nin Orta Asya Politikaları*”, Gökkuşe Yayınları.

ARAS Osman Nuri, (2008),“*Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*”, Derin Yayınları, İstanbul.

ARI, Tayyar, (2008.),“*Uluslararası İlişkiler Teorileri, (Çatışma,Hegemonya, İşbirliği)*”, Marmara Yayınevi, 5. Baskı, Bursa.

ARI, Tayyar,(1999), “*Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*”, Alfa Yayınları, İstanbul.

ASLANLI, Araz, (2005),“*Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*”, Ankara.

ALKİN Kerem, (2006)*Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.*

AVŞAR B.Zakir, (1994),Ferruh Solak, “*Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*”, Vadi yayınları, Ankara.

AYDAL Doğan, (2009),“*Enerji Kan Kokuyor*”, Biokimyasal Savaş ve Enerji Kartelleri, Timaş Yayınları.

AYHAN Veysel, (2006),“*İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*”, Nobel Yayın Dağıtım.

BAKAN, Selahaddin, (2001),“*Teoriler Işığında Politika*”, “*21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*” (Der:İdris Bal),Alfa Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

BROMLEY Simon, (1991) *American Hegemony and World Oil Pennsylvania*, The Pennsylvania University Press.

BİRSEL Haktan,(2006), “*Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1 Baskı Temmuz, İstanbul.

CEFERSOY Nazim, (2001),“*Ebülfaz Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*”, Asam Yayınevi.

- CEMİLLİ** Elnur,(2007),“*ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- CURTIS** Glenn. E,(1994), Armenia, “*Azerbaijan and Georgia*”,Federal Research Division, Research Completed, March.
- CYNTHIA** Croissant, (1998),“*Azerbaijan, Oil and Geopolitics*”, Nova Science Publishers.
- ÇAPRAZ** Hayri,(2006),“*Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası ve Batılı Devletler (1991-2000)*”, Avrasya Etüdüleri, TİKA.
- ÇAVUŞOĞLU**, Şaban, (1981),“*Ülke Ekonomisinde Enerji Sorunu ve Çözüm Yolları*”, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi.
- GÖNLÜBOL** Mehmet, (2000),*Uluslararası Politika-İlkeler,Kavramlar, Kuramlar, Siyasal Kitabevi, Ankara.*
- DOĞANAY** Hayati,(1998),“*Ekonomik Coğrafya 2 Enerji Kaynakları*”, Şafak Yayınevi, Erzurum
- ERSOY** Hamit, **ERSOY** Lale, (2002),“*Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye*”, Siyasal Kitabevi.
- HACIZADE** Elşen, (2011),“*Milli neft stratejisinin imperativleri*”, Azərbaycanın daxili və xarici siyasəti, Strateji Araştırmalar Mərkəzi, Bakı.
- İRGE**, Filiz, (1996),“*Sovyetlerden Rusya Federasyonu'na Kapitalist Kuşatma Balkanlar- Orta Asya- Kafkaslar*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İSMAİLZADE** Fariz ve HOWARD Glen, (2012), “*Oil, Democracy and Geopolitics*”, Center For Strategic Studies, Baku
- KANTARCI**, Hakan, (2006).,“*Kısaçaktaki Bölge Kafkasya*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KARACASULU**, Nilufer, (2008) ,“*Dış Politika Nedir?*”, “*Türk Dış Politikası (1919-2008)*”, Editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınevi, Ankara.
- KLARE**, Michael, (2006), “*Kan ve Petrol*”, Marka Yayınları.
- KUZGUN** İnci Kayhan, (2006)“*Azerbaycan İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri,Avrasya Etüdüleri*”, TİKA.
- LENA** Jonson, (2006) ,“*Vladimir Putin and Central Asia, The Shaping of Russian Foreign Policy*”, I. B. Tauris London, New York.
- MAUGERI** Leonardo, (2006) ,“*The age of oil : mythology, history and future of the world's most controversial resource*”, Greenwood Publishing Group.

- MEFTUN** Metin, (2004) ,“*Politik ve Bölgesel Güç Hazar*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- MƏMMƏDOV.C.A**, (2005) ,“*Geosiyasət*”, Mütərcim Yayınları, Bakı.
- RZAYEVA** Gülmira, (2011),“*Azərbaycan-Türkiyə Enerji Münasibətləri: Çağırışlar və Perspektivlər, Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə, Uğurlar və İmkanlar*”, Strateji Araştırmalar Mərkəzi, Bakı.
- KEOHANE O. Robert** ve **NYE**, (1989), *Power and Interdependence*, Second Edition, HarperCollins Publishers, Harvard University.
- NYE** Joseph, Welch, (2011), *Küresel Çatışmayı Ve İşbirliğini Anlamak*, Kültür Yayınları, Ankara.
- SOLTANOV Elnur**,(2012), “*Azərbaycanın Enerji Politikası ve Devletin Egemenliyi, Bağımsızlığa Giden Yol*”, Strateji Araştırmalar Merkezi, Baku.
- SÖNMEZOĞLU**, Faruk, (1995), “*Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*”, Filiz Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul.
- STAUDACHER** Wilhelm, (2007), “*Kafkasya’da Beklentiler ve Olanaklar, Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye’nin Rolü*”, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara.
- STERN** Andy, (2011), “*Petrol Savaşları*”, Genel Dağıtım, İstanbul.
- TAYFUR**, M. Fatih, (2005), “*Dış Politika*”, “*Devlet ve Ötesi*”, Der: Atilla Eralp, İletişim Yayınevi.
- TOKLU** Vefa, (2006), *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Kitabevi, Ankara.
- YERĞİN** Daniel, (2009), “*Petrol Para ve Güç Çatışmasının Öyküsü*”, Çeviren Tuncay Kamuran, İstanbul.
- YEŞİLOT** Okan, (2005) ,“*Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya*”, İstanbul.
- ZISCHKA** Antoine, (2007), “*Petrol Savaşın Kirli Tarihi*”, Selis Kitaplar.
- WILLIAMS** Howard, Wrigt Moorhead, Evans Tony,(2007), *Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Phonex, Siyasal Yayınevi, Ankara.

Makaleler

ALAGÖZ Mehmet, **YAPAR** Sinem, **UÇTU** Ramazan, Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,2011

ARAS Bülent, **İŞERİ** Emre, The Nabucco Natural Gas Pipeline : From Opera to Reality, Seta Policy Brief, 2009.<http://www.setav.org/Default.aspx?Dil=tr> 21.06.2012

http://www.carnegieendowment.org/files/Russia_After_Communism_Intro.pdf 11.06.2012

ASEEVA Anna, Rethinking Europe's Gas Supplies After the 2009 Russia-Ukraine Crisis, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, The China and Eurasia Forum Quartely 2010

ÅSLUND Anders and Olcott Martha Brill, Russia After Communism, Carnegie Endowment for International Peace.

AYDIN Mustafa, Turkey's Caucasus Policies, Unisci Discussion Papers,23 May,İstanbul,2010.

http://www.izmir.edu.tr/rgd/images/stories/food/rgd_proceedings_book.pdf
12.05.2012

AYDIN Mustafa, Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım,Teori ve Analiz

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5499.pdf>. 07.06.2012

AYNURAL Salih, **KESİCI**, Abdulkayyim, Türk Dünyasının Petrol ve Doğalgaz Zenginliği, Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi, 2010.

<http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/479> 22.04.2012

BABALI, Tuncay, Implications of the Baku-Tblisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project, Perceptions, Winter 2005.

<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/TuncayBabali.pdf> 06.04.2012

BARAN Zeyno, The Caucasus: Ten Years after Independence, The Washington Quarterly Winter, 2002.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1162/016366002753358438#preview>
23.03.2012

BARYSCH Katinka, Should the Nabucco pipeline project be shelved?, Centre For European Policy Brief, Transatlantic Academy.

BAYRAÇ H. Naci, Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye,Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

<http://www2.ogu.edu.tr/~sosbilder/haziran2009.pdf> 02.05.2012

BAYRAÇ H. Naci, Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

<http://www2.ogu.edu.tr/~sosbilder/haziran2009.pdf> 28.06.2012

BAYRAKTAR Gökhan, Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine etkileri, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2011.

BAYSOY Emre, Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası, Harpak, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 2011.

http://www.harpak.edu.tr/saren2/files/GSD/guv_str_sayi_10_aralik2009.pdf.
09.02.2012

BEGOYAN Anush, United States Policy In The South Caucasus: Securitisation Of The Baku Ceyhan Project, Information and Analytical Centre for Democratic Development, Yerevan, Iran the Caucasus, Vol. 8, No. 1 2004.

www.jstor.org/stable/4030895 22.05.2012

BLANDY C. W. The Caucasus Region and Caspian Basin : “ Change, Complication and Challenge, Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy, Sandhurst, 1998. <http://www.nog.se/files/The%20Caspian.pdf> 30.03.2012

CEFERSOY Nazim: “Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri, 1991-2000”, Ankara Çalışmaları, Ankara, Ekim 2000.

ÇELİK Nihat, Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan'ın Siyasi İktisadi Toplumsal Yapısı, 2006.

DEMIRAY Muhittin, İŞCAN İsmayıl Hakkı, Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 21, Ağustos 2008.

<http://sbe.dumlupinar.edu.tr/21/9-muhittindemiray.pdf>. 06.04.2012

DIKKAYA Mehmet, ÇAYLAK Adem, Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt:3, Sayı: 5, ss. 131-157, 2008.

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/1brKezstYOzVB8bAji38xkajDmfQXL.pdf>
18.06.2010

ENER Meliha, AHMEDOV Orhan, Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2007: 2(2).

http://www.turansam.org/TURAN-SAM_12.pdf 15.03.2012

ERCAN Murat Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasında Türkiye'nin Önemi, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 25, Temmuz-Ağustos, 2011.

<http://www.akademikbakis.org/25/24.pdf> 14.04.2012

GERMAN, C Tracey, Corridor of Power: The Caucasus and Energy Security, Caucasian Review of International Affairs, Vol.2 (2)-Spring 2008, CRIA 2008.

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots777=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=104433> 13.04.2012

GÖKÇE Mustafa, Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Spring 2008

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf 12.06.2012

GÜRKAYNAK Muharrem ve Yalçın Serhan, Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, 2011

GURBANOV İlqar, Hazar Havzası'nda Stratejik Oyunlar : Hukuki Statüsü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 2011, cilt 3,sayı 12

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3099/hazardaki_jeopolitik_mucadelenin_turkiyenin_enerji_guvenligine_etekleri 13.06.2012

KALIYEVA Dinara, The Geopolitical Situation In The Caspian Region, Kazakhstan Institute for Strategic Studies Unisci Discussion Papers Enero De 2004.

KANTÖRÜN Ufuk, Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye, Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 3, 2010. <http://www.bilgestrteji.com/store/dergi3/kantorun.pdf> 23.05.2012

KISACIK Sina, Enerji Nakil Hatları Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Bilgesam,2010.

<http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/analizler/enerjinakilturkiyeazerbaycan.pdf> 11.02.2012

KODAMAN Timuçin, Hazar Havzası'nda Stratejik Oyun, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2002.

<http://sablon.sdu.edu.tr/fakulteler/iibf/dergi/files/2005-1-15.pdf> 12.02.2012

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf>. 17.03.2011. 03.05.2012

LAÇİNER Sedat, Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi, Cilt1, OAKA, No: 1,2006.

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/ruvrq6o6UD86oUkzaoNNNFGbNvO4CV.pdf> 14.03.2012

MAMMADOV Turan, Azərbaycan Təhlükəsizliyin Təmin Edilməsində Neft Amilinin Rolu, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, cilt 3, sayı 11, 2011

NORLING Nicklas, Gazprom's Monopoly and Nabucco's Potentials: Strategic Decisions for Europe, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, 2007.

<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/2007/0711Nabucco.pdf> 22.06.2012

ÖZKAN Gökhan, Enerji Arz Güvenliği ve Yeni Büyük Oyun Bağlamında Nabucco projesi, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 45, 2010.

ÖZKAN Gökhan, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği, Akademik Bakış Dergisi, Cilt4,Sayı 7, 2010.

http://www.ataum.gazi.edu.tr/e107_files/sayi7/02-Gokhan-Ozkan.pdf 07.02.2012

SAATÇIOĞLU Cem, **KÜÇÜKAKSOY** İsmail, Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11,19-39, 2004.

<http://sbe.dumlupinar.edu.tr/11/19-41.pdf> 16.06.2012
http://econpapers.repec.org/article/eeerensus/v_3a13_3ay_3a2009_3ai_3a6-7_3ap_3a1350-1360.htm 12.04.2012.

SATMAN Abdurrahman, Türkiyenin Enerji Vizyonu, Jeotermal Enerji Semineri, 2007.

SEFEROV Rehman, Azerbaycan Petrolünün Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi, Türkiyat Araştırmalar Dergisi,2000.

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s18/seferov.pdf> 15.04.2012

SORANLAR Evrim Demirci, Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Sahip Olduğu Potansiyelin Nabucco Projesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, 2010.

<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/6086/> 23.05.2012

SOYHAN S. Hakan, Sustainable energy production and consumption in Turkey: A review, Renewable and Sustainable Energy Reviews 13,1350-1360,2009.

http://econpapers.repec.org/article/eeerensus/v_3a13_3ay_3a2009_3ai_3a6-7_3ap_3a1350-1360.htm 11.05.2012

ŞARIYEV K.A., Azerbaycan'ın sosyal-iqtisadi inkişafının əsas strateji istiqametleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Baku Devlet Universitesi, Baku, 2010

TURAN Aslıhan, Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi, Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi , Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2010.

<http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/makaleler/Hazar%20Havzasında%20Enerji%20Diplomasisi.pdf> 13.05.2012

ÜNAL Ömer Faruk, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Kafkaz Üniversitesi, 2011

YALOWITZ Kenneth and Svante E. Cornell, The Critical but Perilous Caucasus, Winter 2004.

<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/ORBIS.pdf> 04.03.2012

YILMAZ, Reha, Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 2010.

<http://www.glopolitic.net/FileUpload/op69869/File/4-reha.pdf>. 02.04.2012

YILMAZ, Reha, Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Son Dönem, Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010.

ZENGİN Eyüp, **ASADOV** Aqıl, Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 2009.

<http://home.aubg.bg/students/DNH110/AUBG%20Classes/Spring%202012/Research%20Methods/Turkey%20and%20Azerbaijan.pdf>. 12.02.2012

WAGNER R. Harrison, Economic Interdependence, Bergaining Power and Political Influence, International Organization, Cilt 42, No 3, 1988

Tezler

ABASOV Fariz, Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Transit Ticaret Yollarının Dış Ticaretine Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

<http://www.belgeler.com/blg/12su/azerbaycan-in-petrol-sektoru-ve-transit-ticaret-yollarinin-dis-ticaretine-etkileri-petroleum-sector-of-azerbaijan-and-the-effects-of-commercial-transit-routes-on-foreign-trade> 13.05.2012

ABDULLAYEV Cavid, Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, Ankara Üniversitesi, 2004.

<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1999-48-01-04/AUHF-1999-48-01-04-Abdullayev.pdf> 22.07.2012

BAYRAMOV Kadir, Hazar Bölgesi ve Azerbaycan: Kaynaklar ve Sorunlar, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.

CANAR Burçin, Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikaları (1991-2005), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1646/17592.pdf> 11.07.2012

DOYURAN Sabri Zafer, Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
<http://tr.scribd.com/doc/54991835/Hazar-Havzasi-Enerji-Kaynaklarinin-Turk-Dis-Politikasina-Etkileri-the-Effects-of-Energy-Sources-of-Caspian-Region-to-Foreign-Policy-of-Turkish> 20.06.2012

EMED Osman, The Caspian Oil and Gas In International Energy Policy: Opportunities For Turkey, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2006.

<http://www.belgeler.com/blg/1295/the-caspian-oil-and-gas-in-international-energy-policy-opportunities-for-turkey-hazar-bolgesi-petrol-ve-gazinin-uluslararası-enerji-politikasindaki-yeri-ve-türkiye-icin-fırsatlar> 21.07.2012

ENGİN Naci, Enerji Kaynağı Olarak Doğalgaz ve Türkiye, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 22, Temmuz 2010.

ERBİL Yazgan, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

EYVAZOV Elnur, Azerbaycan ve NATO, Ankara Üniversitesi, 2004.

http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CFIQFjAA&url=http%3A%2F%2Facikarsiv.ankara.edu.tr%2Fbrowse%2F548%2F852.pdf&ei=mmwNUIT7GNP64QTqyZzDCg&usg=AFQjCNF4Kg_AU4IMOWKuGMrjhMSOcbsObQ&sig2=270t0avVrp8W7wcwJ97rcg 12.04.2012

GAYIBOV Anar, Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü, 2005. www.belgeler.com/.../baku-tiflis-ceyhan-petrol-bo. 25.04.2012

GULIYEV Samir, Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/550/854.pdf 21.06.2012

HASANOV İlham, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2001), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003

HÜSEYNOV Fuad, Avrupa Birliği-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi, Kafkaz Üniversitesi, 2001.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/290/2638.pdf> 11.05.2012

İBRAHİMOV Rovshan, Avrupa Birliği Güney Kafkasya Devletleri İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

İSMAYILOV Altay, Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma sorunu, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya, 2007.

www.belgeler.com/.../azgelismis-ulkelerin-iktisadi 08.21.2012

KANBAL Burcu, Enerji Devi Rusya Federasyonu ve Rusya-Türkiye İlişkilerinde Enerji, Uluslararası Politika Akademisi, 09 Mayıs 2012.

<http://politikaakademisi.org/?p=814> 10.02.2012

KARABAYRAM Fırat, Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

<http://www.idefix.com/kitap/rusya-federasyonunun-guney-kafkasya-politikasi-firat-karabayram/tanim.asp?sid=LP3BTJF1PF1FOX2A1DOV> 21.07.2012

KARIMOV Bahadur, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

<http://st1.belgeler.com/blg/1bl7/haydar-aliyev-doneminde-azerbaycan-cumhuriyetinin-dis-politikasi-1993-2003-the-foreign-policy-od-azerbaijan-rebublic-in-the-haydar-aliyev-period-1993-2003> 19.07.2012

KESİCİ Abdulkayyum, BULUT Çınar, ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye, Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:33 Ekim 2005.

KOÇASLAN Gelengül, Avrupa Birliği'nin Doğalgaz Politikası ve Bu Eksende Türkiye'nin Önemi, İstanbul, 2011.

MAHMUDOV Namig, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Yikilişinden Sonra Azerbaycan-Rusya Ilişkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

MAMMADOV Ilqar, Geopolitics of Energy in the Caspian Sea Region Azerbaijan Challenges, Fletcher School, Tufts University, 2009.

<http://repository01.lib.tufts.edu:8080/fedora/get/tufts:UA015.012.075.00005/bdef:TuftsPDF/getPDF> 21.07.2012.

MANAFOV Jeyhun, Azerbaycan petrolünün Ülke Ekonomisine Etkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

<http://www.belgeler.com/blg/1gh9/azerbaycan-petrolunun-ulke-ekonomisine-etkileri-influences-of-azerbaijan-oil-to-the-world-economy> 07.04.2012

MUSAYEV Vusal, Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisine etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

<http://www.belgeler.com/blg/1cgp/azerbaycan-ekonomisinin-dunya-ekonomisine-acilmasi-integration-of-azerbaijan-economy-to-the-world-economy> 28.05.2012

MUSAYEV Vusal, Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisine etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

<http://www.belgeler.com/blg/1cgp/azerbaycan-ekonomisinin-dunya-ekonomisine-acilmasi-integration-of-azerbaijan-economy-to-the-world-economy> 01.06.2012

ÖKTEN Seyhun, Bölgesel Enerji Kaynakları Üzerinde Rekabet ve Türkiye, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR Yavuz, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın enerji potansiyelleri ve politikaları, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

http://books.google.com.tr/books/about/Kazakistan_Azerbaycan_T%C3%BCrkmenistan_ve.html?id=0a0mOAAACAAJ&redir_esc=y. 03.20.2012

ÖZTÜRK Ahmet, Obama Yönetiminin Gürcistan Politikası: 2008-2010, OAKA, Cilt:5, Sayı: 9, 2010.

SALAMOV Rövşen, Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. <http://en.scientificcommons.org/18018261> 12.06.2012

SANDRA Shiver, United States Foreign Policy in the Post-Soviet Caspian States, The Florida State University College of Social Science, 2006.

http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-04092006-53618/unrestricted/ss_thesis.pdf 16.05.2012

SEYIDOV Kenan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

<http://www.belgeler.com/blg/18wy/baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattinin-azerbaycan-ve-turkiye-ekonomilerine-muhtemel-etkileri-the-likely-effects-of-baku-tbilisi-ceyhan-oil-pipeline-upon-the-azerbaijan-and-turkey-economies> 13.06.2012

ŞANLI Bahar, Ekonomik Eentegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı 1, Ocak 2008.
<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/3756/3585>
18.04.2012

ŞENYURT Yasin, Hazar ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler ve Türkiye, Ankara, 2010.

<http://www.hazarsam.com/up/doc/37/hazar-ve-basra-korfezi-havzalarinin-enerji-kaynaklari-uzerinde-stratejiler-ve-turkiye.pdf> 14.03.2012

TOZAR Barış, **GÜZEL** Esat, Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Bogazlarına Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cilt: 3 Sayı: 2, 2011.

<http://df.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2010/06/dergi-3.2..pdf> 17.04.2012

VELIYEV Cavid, Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

<http://www.belgeler.com/blg/str/azerbaycan-dis-politikasinin-enerji-boyutu-energy-dimension-of-azerbaijan-foreign-policy> 31.05.2012

VURAL Zeliha, Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye'ye Etkisi, Atılım Üniversitesi, 2006.

<http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/168/>. 12.05.2012

YILDIRTAN Artan, Enerji Politikalarının Dünya Finans Hareketlerine Etkisi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

<http://www.belgeler.com/blg/1bi8/enerji-politikalarinin-dunya-finans-hareketlerine-etkisi-the-effect-of-energy-strategies-to-the-world-finance-markets> 09.05.2012

YÜKSEL Mustafa, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye ekonomisine Etkileri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2006.

<http://www.belgeler.com/blg/rvz/baku-ceyhan-petrol-boru-hatti-ve-turkiye-ekonomisine-etkileri-baku-ceyhan-oil-pipeline-and-its-effects-on-turkish-economy> 16.02.2012

ZHAISSANBAYEV Kazbek, Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar, Ankara Üniversitesi, 2004.

Sempozyum Bildirileri

ARSLAN Vedat, Enerji Kaynaklarında Güvenirlilik ve Kömürün Yeri, TMMOB İzmir Kent Sempozyumu

(Karagül,2010: s 164) Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası 4-cü Türk Dış Politikası Sempozyumu, Şubat-2010, Cantekin Yayınevi

(Üzümcü,2010:s.190). Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası 4-cü Türk Dış Politikası Sempozyumu, Şubat-2010, Cantekin Yayınevi

İnternet Kaynakları

<http://ejje.blogcu.com/enerji-ve-dogal-kaynaklarin-sosyo-ekonomik-ve-stratejik-onemi-t/4359653> 18.05.2012.

http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=252%3Aenerji-ekonomisinin-onemi-ve-tuerkiyenin-enerji-panoramas-&Itemid=99&lang=en

18.05.2012. Kılınç, Enerji Ekonomisinin Önemi ve Türkiye'nin Enerji Panoraması.

ÇAĞRI, Kürşat Yüce, Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi, 26 Ocak 2012, <http://uiportal.net/bagimsiz-turk-cumhuriyetlerinin-enerji-potansiyelleri-ve-onemi.html>. 18.05.2012

<http://politikaakademisi.org/?p=1164> 19.07.2012

SATMAN, Abdurrahman, Türkiye'nin Enerji Vizyonu, Jeotermal Enerji Semineri

<http://www.ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR>.

ASLANLI, İlham Aliyev dönemi Azerbaycan Dış Politikası 18.06.2012

CABBARLI, Abdullayeva, 2010 <http://www.atsam.org/region-dovletleri/azerbaycan/184-azerbaycan-dis-politikasinin-temel-ozellikleri-1991-2009.html>. 18.06.2012

PAMİR, Necdet, Nabucco projesinde her şey yolunda mı? 2007

<http://www.euractiv.com.tr/enerji/analyze/nabucco-projesinde-her-sey-yolunda-mi>
19.04.12

(<http://bildiri.anadolu.edu.tr/papers/bildirimakale/1073b220p82>)

<http://www.sondakika.com/haber/haber-tanap-projesi-anlasmasi-imzalandi-3738250/>.

02.07.2012

<http://www.evrensel.net/news.php?id=31625> 02.07.2012

ÖZGEÇMİŞ

Agil MAMMADOV 12 Ocak 1989 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tovuz ilinin Çobansıhnag ilçesinde doğmuştur. 1994 yılında Gence'de 17 sayılı ilkokulda öğrenim görmüştür. 2004 yılında Bakü'nün 252 sayılı ilköğretim okuluna kayıt yaptırarak, 2005 yılında aynı okuldan mezun olmuştur.

2005 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde Avrasiya Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler Bölümünü kazanan Agil Mammadov, 2009 yılında Avrasiya Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur.

Agil Mammadov halen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Uluslararası İlişkiler bölümünde Yüksek Lisans öğrenimini sürdürmektedir.